

317.287

VÁROSANTROPOLÓGIA II.

Kultúra és Közösség

művelődéselméleti folyóirat

III. folyam VIII. évfolyam 2004. IV. szám Ára 800 Ft

Tartalom

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

III. folyam VIII. évfolyam

2004. IV. szám

Ára 800 Ft

Lapunk szerkesztősége:
az MTA Szociológiai Kutatóintézetének
Kultúrakutató Műhelyében működik.

Alapító és a szerkesztőbizottság elnöke: Vitányi Iván
Főszerkesztő: Tibori Tímea
Főszerkesztő-helyettes: Németh István

A szerkesztőbizottság tagjai: Antalóczy Tímea, Farkas Mária,
A. Gergely András, Kraiciné dr. Szokoly Mária, Schneider Márta, Szirmai Viktória,
Tamási Péter, T. Kiss Tamás, Utasi Ágnes.

Szerkesztőségünk címe:
MTA Szociológiai Kutatóintézet
1014 Budapest, Úri utca 49. Tel./fax: 224 0797

Felelős kiadó: Németh István

A kiadó címe:
Új Mandátum Lap- és Könyvkiadó
1149 Budapest, Fráter György tér 11.
Tel./fax: 221-0951, 221-8099
www.ujmandatum.hu

Olvasószerkesztő: Knoch László
Fotó: Hajnal László Endre
Nyomás, kötés: Dico nyomda
Felelős vezető: Korándi József

A 2004. évi négy szám 2000 Ft-os előfizetési díjáról szóló átutalásukat az alábbi bankszámla számon
kérjük teljesíteni: 10032000-01731172-00000000

A szám megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

Nemzeti Kulturális Alapprogram,
és Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala támogatta.

ISSN 0133-2597

Tartalom

VÁROSANTROPOLÓGIA

Szebeni Katalin: Teraszok vagy kirakatok?	5
Fehérvári Marcell: Modern időélmény a nagyvárosi fiatal felnőttek életvilágában Magyarországon	14
A. Gergely András–Szántó Diana–Komjáthy Zsuzsa–Udvarhelyi Éva Tesza: Városantropológia – magából a képből nézve	33

BUDAPEST

Diósi Pál: Őszi kőszí	37
-----------------------	----

FELNŐTTKÉPZÉS

Lendvai Katalin: Egy kereső és tanuló szervezet – II. rész	59
--	----

SZEMLE

A. Gergely András: Idő és filmidő	71
-----------------------------------	----

Bevezetés

A város – terjedelméből adódóan – rendkívül összetett, bonyolult struktúrákat rejt magában. Ezek legfőbb megnyilvánulási szinterei a város nyilvános terei, azokon belül például a közterek. A városi élet, a társadalom fokozódó összetettsége miatt, megkívánja használóitól, hogy alkalmazkodjanak a sokszínű forgataghoz. A köztereken megfigyelhető térhasználati sémák, a

A kávézók és a köztér nagy részét lefedő teraszaik merőben új térhasználati szokásokat hoztak felszínre, melyek, megfigyeléseim szerint, sajátos identitás-meghatározó erővel is rendelkeznek. A téren lakók és a kávézók látogatói sajátos mentális határvonalakat húztak: bizonyos területeket marginalizáltak, míg másokat felértékeltek, domesztikáltak.

A nyilvános terek, így a Liszt Ferenc tér is, érintkezési felületét képezik a

Szebeni Katalin

Teraszok vagy kirakatok?

Proxemikai megfigyelések a Liszt Ferenc téren

5

K É K

térbeli viselkedésminták, megmutatják adaptációink sokféleségét, mentális határvonalainkat.

Terepmunkám színhelye, a Budapest VI. kerületében található Liszt Ferenc tér e társadalmi sokrétűség mintapéldája. Arculata az egymás után nyíló kávézók és éttermek hatására az elmúlt évtizedben jelentősen megváltozott. A vendéglátás előtérbe kerülésével már nemcsak a környéken lakók látogatják a Liszt Ferenc teret, hanem azok a fiatalok is, akik kifejezetten szórakozás céljából jönnek. Dolgozatomban – többek között – arra keresem a választ, hogy a kávézók vendégköre számára a Liszt Ferenc tér, vagy ahogyan ők nevezik, a Tér, rendelkezik-e többlettartalommal, s ha igen, milyen szerepet tölt be identitásuk meghatározásában. Ennek tükrében azt is szeretném megvizsgálni, mindez hogyan alakul a teret látogató, ám a kávéházak teraszait elkerülő csoportok esetében.

különböző társadalmi rétegek, szubkultúrák találkozásának, s a különböző csoportok közötti kommunikációban a térhasználat kiemelkedő fontossággal bír. Vagy ahogy Niedermüller Péter fogalmaz: „nyilvánvaló, hogy a társadalmi kommunikációnak igen nagy részét jelentik a térbeli viselkedésminták” (Niedermüller 1981:79).

Dolgozatomban, melynek készítése során a holisztikus és relativista szemléletmódot egyaránt alkalmaztam, arra keresem a választ, hogyan használják a Liszt Ferenc teret a környék lakói, illetve a kávézók közönsége, térbeli viselkedésük mennyiben függ társadalmi hovatartozásuktól? Hogyan élik meg mindennapjaik során a térhasználat sajátos viszonyait, homogén-e a kávéházak által idevonzott közönség és ők milyen prekoncepciókkal érkeznek? Terepmunkám során proxemikai¹ megfigyelésekre, interjúkra támaszkodva igyekszem feltárni és értelmezni az erre a köztérre jellemző térbeli viselkedés-

mintákat. Dolgozatomban rendszeresen idézek Niedermüller Péter munkáiból, mert úgy ítélem meg, városantropológiai megfigyelései dolgozatom tárgyához szorosan illeszkednek.

A város mint életter

A városi lét multifunkciós jellegeből fakadóan „kialakult a nyilvános emberi viselkedés értelme és jelentése” (Gyáni, 1998:33). A városi terek használói nap mint nap ingerek és benyomások ezreit érzékelik, és hogy e színes forgatagban eligazodjanak, sajátos „ködrendszert” alakítottak ki. A város

Városantropológia

hető számukra” (Gyáni, 1998:32). A vizuális kódok ismerete elengedhetetlen a tájékozódásban. Ezek jelentését a kultúra² szabja meg. Lehetővé teszi a város lakói számára, hogy gyorsan, szinte pillanatok alatt „dekódolják” a külvilágból érkező jeleket. Az információ értelmezésének folyamatában nagy szerep jut az öltözködésnek, a viselkedésnek, és nem utolsósorban a térbeli viselkedésnek. Gyáni így fogalmaz: „A mód, ahogyan valaki vagy valakik a nyilvánosságban megjelennek és nem kevésbé, hogy mi a megjelenés célja, végül – hogy a nyilvánosságformák – mikroterek – melyikéhez férnek hozzá minden különösebb korlátozás nélkül és melyekhez nem vagy csak feltételesen – mind-mind fontos státuszjegy” (Gyáni, 1998:42). A nyilvános terek használata, és az ezekhez társuló megfelelő viselkedési minták elárulhatják az illető társadalmi hovatartozását, identitását. „Másképpen fogalmazva, a tér bizonyos szeleteiben való mozgás kulturális képessége, a meghatározott térhasználati szabályok alkalmazási kompetenciája pontosan jelzi az egyénnek vagy a csoportnak a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét” (Niedermüller, 1994:13).

Mindez terepmunkám helyszínén, a Budapest VI. kerületében található Liszt Ferenc téren is nyomon követhető, ahol az utóbbi évtizedben nyílt kávéházak és éttermek merőben új térhasználati szokásokat hoztak a felszínre.

A Liszt Ferenc tér mint terep

Választásom azért esett a terésvárosi Liszt Ferenc térre, mert ez a köztér az elmúlt évtizedben igen jelentős változásokon ment keresztül. A folyamat a '90-es évek elején bontakozott ki erőteljesebben, amikor a teret lezárták az autósforgalom elől. Az ezt követő években egymás után nyíltak a teret övező házak földszinti üzlethelységei-

ben a különböző kávézók és éttermek. Jelenleg 11 vendéglátóhely üzemel,³ további 3 építés alatt áll. Érdeklődésünket a Pesti Broadway Egyesület látja el, mely 1999 óta működik. A kávézók jelentősen megváltoztatták a tér addigi arculatát, használatát. Megnyitásokkal már nem csak a környéken lakók, illetve dolgozók látogatták a Liszt Ferenc teret, hanem azok a fiatalok is, akik kifejezetten kikapcsolódás céljából jöttek. Ez természetesen nagy hatással volt a környéken élők, a téren előtte is közlekedők mindennapjaira, térhasználatára, a Liszt Ferenc tér általános megítélésére.

A tereppel való kapcsolatomban nem új keletű: korábbi dolgozatomban (Egyszerű életérzés – A yuppiek parkkapcsolatai 2003), melyben egy jómódú, fiatalokból álló közösség szórakozási kultúráját mutatom be, szorosan kapcsolódik ehhez a helyszínhez. Előző terepmunkám tapasztalatai rámutattak, hogy a vizsgált közösség életében a téren található kávézók, kávéházak, illetve éttermek igen fontos szerepet töltenek be, identitásuk, összetartozásuk egyik fontos elemét adják.

Jelen dolgozatomban megpróbálok feltekerkezni a Liszt Ferenc teret jellemző, sajátos mentális- és fizikai megosztottságot, mely legerőteljesebben a tavasztól ősziig terjedő időszakban érhető tetten, mivel ilyenkor az időjárás lehetővé teszi a teraszok üzemeltetését. A kutatásomhoz mind a résztvevő megfigyelést, mind a feltűnést kerülő megfigyelést alkalmaztam (Borsányi, 2001:81), illetve interjúkat készítettem. Munkám során a fő informátor szerepét az egyik kávéház tulajdonosa töltötte be. Segítségével kapcsolatba kerülhettem a téren üzemelő vendéglátóhelyek tulajdonosainak, üzletvezetőinek nagy többségével, illetve számos törzsvendégnek is bemutatott. A terepre való bevezetés (Boglár Lajos szóhasználatával beajánlási alap) nagy segítséget jelentett. Emellett, mivel magam is évek óta rendszeresen megfordulok a téren, sok odajáró ismerősöm véleményét is megkérdezhettem,

6

K É K

jellegzetes életformájáról Georg Simmel így ír: „A nagyvárosi életforma alapját képezi a felfokozott tudatoságnak és az értelem fölényének minden nagyvárosi típusú emberben.” (Idézi Szelényi, 1973:253). A benyomások értelmezése, a felismert kódok megfejtése elengedhetetlen a sikeres orientációhoz. A személyes tapasztalatok hozzájárulnak egyfajta „belső városkép” kialakulásához, mely megszabja, miként viszonyuljunk a városhoz. A városantropológiának azt a válfaját, mely azt elemzi, mi az a kép, ami az emberekben saját világukkal kapcsolatban él, mikroantropológiának nevezzük (Niedermüller 1994:9).

A szemlélődés az utca használóinak sajátos vonása, s „egyedüli lehetősége, amely nélkülözhetetlen kommunikációs kapocs közte és az idegenek között” (Gyáni, 1998:31). De ki az idegen? Lyn Lockhard szerint az az egyén, „aki személyében ismeretlen a többiek előtt, de vizuálisan hozzáfér-

számos interjúalanyt azonban ismeretlenül szólítottam meg.

Beszélgetőpartnereimmel minden esetben rajzoltattam ún. mentális térképet, melyek elemzése sokat segített a proxemikai folyamatok megértésében. „Mentális térképeknek azokat a minden ember fejében élő és minden társadalmi csoport kultúrájában létező elképzeléseket nevezük, amelyek nyomán megalkotják saját „imaginárius városukat” (Niederdmüller 1994:13). A felkérés során interjúalanyaim mindössze annyi információt kaptak, hogy rajzolják le a Liszt Ferenc tér térképét. Általában a beszélgetés közben vagy a végén kértem fel őket a feladatára, s nem láthatták mások munkáit. Mivel adatközlőimmel a terepen találkoztam, a mentális térképek is a helyszínen készültek, ezért csak részlegesen támaszkodtak a memóriájukra. Ennek ellenére ezek a térképek rendkívül sokat elárulnak készítőjük térhasználati szokásairól, látásmódjáról, a lokalitás és az identitás összefüggéseiről, vagyis arról, mely területeit használják, melyeket nem, ezek mögött milyen látens és manifeszt törekvések bújnak meg, továbbá hol húzódnak számukra a mentális és fizikai határvonalak.

Terek a térben

A Liszt Ferenc téren zajló folyamatok megértéséhez szükséges a tér fizikai jellemzőinek rövid leírása. A tér négy jól elkülönülő fizikai és mentális egységre osztható. Tagolódását a fasorokat körbeölelő, elkerített területek alapvetően meghatározzák. Ezek a zöld „keretek” a tér hosszanti tengelye mentén terülnek el, s ezáltal hosszában kettészelik a teret. A páros és a páratlan számú ház sorok között az említett elkerített területek közti átjárókon lehet közlekedni. Tapasztalataim szerint ez a hosszanti megosztottság a tér használata során fontos szerepet kap, s a tér kávézóit látogató közönség gondol-

kodásában megteremti a „másik oldal” fogalmát. A törzsvendégek közül többen említették, hogy a gyakran látogatott kávézó elhelyezkedése fontos a számukra. Egyik interjúalanyom a beszélgetés során fogalmazta meg először, hogy a két oldalt más-más szituációban használja: az egyik oldal, amelyet előbb kezdett használni, a baráti összejövetelek helyszíne, míg a másik az üzleti megbeszéléseké. Informátorom, aki a kezdetek óta nyomon követi a téren zajló folyamatokat, szintén lát különbséget. Véleménye szerint a Zeneakadémia oldalán „jellegtelegebb tömeghelyek vannak, ahová bárki beülhet, a másik oldalon viszont, ahol az első helyek nyíltak, ahol minden elkezdődött, a karakteresebb helyek vannak, karakteresebb törzsvendégekkel”.

Akadnak olyanok is, akik az általuk nem vagy csak ritkán látogatott oldal kávézóit nem ismerték, holott hetente vagy naponta megfordulnak a téren. Egyik interjúalanyom, aki az első kávézó megjelenése óta látogatója a Liszt Ferenc térnek, ezt viccesen úgy fejezte ki, hogy „ha át kell mennem a másik oldalra, úgy érzem, szédülök, elvesztem az egyensúlyérzésem”. A „másik oldal” ebben az esetben a törzshellyel szemközt található kávézókra vonatkozott. Ezt azzal magyarázta, hogy kezdetben csak az egyik oldalon működtek kávézók, s megszokta annak használatát, ismeri és biztonságérzetet nyújt a számára. Érdemes megjegyezni, hogy az illető az általa rajzolt mentális térképen nem jelölte be a zöld területeket átszelő átjárókat, hiszen sosem használja azt az útvonalat, így nem tartotta fontosnak.

A tér Andrassy út felé eső végén található az Ady-szobor. Az emlékmű, a körülötte elhelyezett padokkal önálló egységet alkot, s megfigyeléseim szerint nem csak fizikailag, mentálisan is elkülönül a tér többi részétől. Itt nincsenek vendéglátóhelyek, az Andrassy

út közelsége miatt a tér többi részéhez képest több a gyalogos, nagyobb az átmenő forgalom.

Interjúalanyaim, akikkel itt beszélgettem, nem szoktak beülni az itt található kávézóba, többnyire a magas árakra hivatkozva, sőt gyakorta adtak hangot a téren üzemelő vendéglátóhelyekkel kapcsolatos ellenérzéseiknek. Gyakran emlegették, hogy már az összes padot elhordták vagy összetolták egy sarokba, hogy ne lehessen a teraszok környékén ücsörögni, zavaró a kosz, a zaj és a tömeg, ami a kávéházak működésével jár.

Számos hajléktalan tölti itt az idejét

7

K É K

rendszeresen, gördeszkázó fiatalok találkozóhelye ez a terület. A járókelők közül kikerülő látogatók csak rövid ideig időznek itt. A terepen készített interjúmból és a mentális térképekből kiderült, hogy ez a terület a tér vendéglátóhelyeit látogató közönség, illetve az itt lakók számára marginális terület, melyet nem sűrűn használnak (lásd később).

A negyedik különálló egységet a Zeneakadémia épülete, a vele szemben álló lakóház, melyben a Birdland jazz étterem kapott helyet, és a kettő által körbezárt parkoló együttese alkotja.

A térnek ezen a pontján mindössze egy vendéglátóhely működik, az autósforgalom számottevő, de nem éri el az Andrassy út felé eső terület forgalmának mértékét. Ez a terület szintén sokszor lemarad a mentális térképekről, ahogyan az itt működő Birdland jazz étterem is. Ezt a vendéglátóhelyet egy interjúalanyom sem említette a vendéglátóhelyek kapcsán.

Tevékenységeink egy részét részben kötött térben⁴ végezzük. Ennek értelmében a közterek térbútorai, így a padok, illetve a teraszok dísznövényei és bútorai szintén ebbe a kategóriába sorolhatóak. A térbútorok elhelyezkedése meghatározza a kommunikációt. A cserépes tujasorok, pálmák, leanderek, melyek a köztérre kirakott, ám a vendéglátóhelyhez tartozó asztalsorokat díszítik, látszólag dekorációs elemek, ám egy egységes tobbtjelentést is hordoznak: határvonalat húznak a járókelők és a vendéglátóhely szférája

8

K É K

közé. E térelválasztó elemek megvédik a terasz vendégeit a járda vagy a tér zajától, forgalmától, s egyúttal távol tartják, elválasztják a járókelőket a bent ülőktől. A cserépben kihelyezett, elmozdítható növényesorok, amellett, hogy szeparálnak, még lehetővé teszik a „kinti” és a „benti” tér közötti kapcsolatteremtést, hiszen a teraszon helyet foglalók láthatják az utca forgalmát, de a járókelők is bepillantást nyerhetnek az asztalnál ülő vendégekhez. A kávéházak és teraszaik a nyilvánosság⁵ szinteréül szolgálnak. Bár látogatói megjelennek a nyilvánosság előtt (a tömeg láthatja őket és ők is szemmel tarthatják a járókelőket), az elvegyülés is lehetséges. „A kávéház az a hely, ahol az emberek meghittségben lehetnek anélkül, hogy fizikailag egyedül lennének” (Gyáni, 1998:31).

A térelválasztó elemek kiválasztása szintén jelzésértékkel bír. Megfigyelhető, hogy a vendéglátóhelyek előtt

kihelyezett növények szinte minden esetben egzotikus fajok közül kerülnek ki, melyekhez presztízs-szociációk kötődnek (Kapitány–Kapitány, 2000:26). A felsorakoztatott egzotikus növények messzemenően kielégítik a közönség szépségigényét, „de üzenetük elsősorban kifelé szól”.

A Liszt Ferenc téren működő kávézók mindegyike sajátos arculattal rendelkezik. A belsőépítészeti megoldásokat, akár egy védjegyet, a teraszok kialakításánál is figyelembe vették. Kultéri asztalaik, székeik az esetek nagy részében jellegükben illeszkednek a szórakozóhely belső kialakításához, s egyszersmind elhatárolódnak a szomszédos üzlethelység teraszától.

A teraszok

A téren működő kávézók vendégei számára a fogyasztás és a társalgás mellett további fontos tevékenység a szemlélődés. A törzsvendégek közül kikerült interjúalanyaim gyakorta számoltak be arról, hogy bár számukra elsősorban baráti beszélgetések, találkozó helyszínei a kávézók, egyedül is beülnek egy pohárra, esetleg reggelizni vagy ebédelni, ilyenkor „nézelődéssel” mulatják az időt. A teraszok előtti gyalogosforgalom gyakorta adja az asztalnál ülők beszélgetésének témáját, az utca tehát egyfajta színpadként is értelmezhető. Sokan említették – törzsvendégek, alkalmi látogatók egyaránt –, hogy érzékelik a teraszokon ülők figyelmét, miközben elhaladnak előttük. Két lány, akikkel erről beszélgettem, a következőképp nyilatkozott: „*ha tudom, hogy a téren lesz dolgom, megnézem, hogy mit veszek fel. Csak úgy nem szeretek oda lemenni, mert nagyon bürözös hely. Ha nem vagyok rendesen felöltözve, vagy a hajam megmosva, inkább le se megyek*”. Vagy: „*esküszöm, ha leülök az asztalhoz, megkönnyebbulok*”. A terasz te-

hát egyfajta burkot is jelent, ahonnan jól átlátni a teret, ám a járókelők számára, akik nem ilyen statikus helyzetben, hanem mozgásban vannak, már kevesebb lehetőséget ad az ott ülők szemlélésére.

A teret naponta felkereső, ám a vendéglátóhelyeket nem látogató közönség közül a megkérdezettek számára a kávézók megjelenéséből mindössze a terasz rendelkezik jelentőséggel, az is inkább csak fizikai kiterjedésével. Az itt lakók, a nyugdíjasok, a kutyasétáltatók és a diákok közül kikerült beszélgetőpartnereim a teret naponta felkeresik, ám a kávéházakat nem látogatják. Ők többnyire a tér belső területein elhelyezett, összetolt padok valamelyikét nevezik „törzshelynek”, melyek Liszt Ferenc emlékmű köré csoportosulnak. Közkedvelt területek ezek, mind a fiatalok, mind az idősebbek körében. Ezen a kicsi, teraszok által behatárolt területen öt-hat pad található. Azok, akik nem élnek a kávézók nyújtotta szolgáltatásokkal, ám részesévé szeretnének válni a színes forgatagnak, ide ülnek a legszívesebben. „*Nyugis itt, mindig ide ülünk. Nem kell ahhoz fizetni, hogy jó csajokat lássunk. Klassz nők járnak ide, meg minden, de hozzájuk se lehet szólni*” – mesélte egyik középiskolás interjúalanyom.

A vendéglátóhelyeket nem látogató interjúalanyok a kávézók jellege iránt többnyire közömbösen viselkednek: sem pontos számukat, sem elnevezésüket, jellegzetességeiket nem tudják felsorolni, ám a teraszok terjeszkedését kitüntetett figyelemmel kísérik, mert úgy érzik, általuk lassan kiszorulnak a térről, „*circusszá vált már itt*”, megszokott útvonalait, padjait már nem tudják használni az asztalok sokasága miatt.

Arra a kérdésre, miért nem keresik fel ezeket a vendéglátóhelyeket, legtöbbször azt válaszolták, „*nem nekünk való*”. Indokként elsősorban a magas árakat hozták fel, bár még egyszer sem fogyasztottak az említett he-

lyeken, és nem tudtak konkrét árat mondani. Az idősebbek, nyugdíjasok általában a vendégkör általánosan fiatal életkorát jelölték meg okként, de „a gazdagok” és a „sok külföldi” látogató szintén távot tartja őket. Egyik interjúalanyom azt is hozzáfűzte, hogy bizalmatlan a kávézókkal kapcsolatban, mondván „az a biztos, amit én főzök”.

Marginalizációs folyamatok a Liszt Ferenc tér esetében

A kávézókat illető preconcepciók tehát fizikai és mentális távolságtartásra készítik az itt lakókat és a tér többi használóját. A tér heterogén közönsége, mely a sorra nyíló vendéglátóhelyek miatt az utóbbi években a sokszorosára duzzadt, a környék lakóit arra készítette, hogy a Liszt Ferenc tér bizonyos területeit domesztikálják, míg ezzel egyidejűleg a tér többi részét marginalizálják. A kávéházak teraszai, melyek a köztér nagy részét elfoglalják, behatárolják a térhasználatot, háttérterületeket húznak, a fennmaradó szabad területeken történő közlekedést korlátok közé szorítják. E fizikai korlátok a mentális viszonyulást is befolyásolják, meghatározzák, hogy az itt lakók miként élik meg „saját” tereiket.

A teraszok megjelenését és terjeszkedését a környéken lakók, a teret évtizedek óta használó járókelők, főleg az idősebb korosztályhoz tartozó, illetve a környéken lakó interjúalanyaim gyakorta negatívként élik meg. Arra panaszkodnak, hogy kiszorítva érzik magukat a térről, még akkor is, ha olykor élnek a kávézók által nyújtott szolgáltatásokkal. A teraszok megjelenését úgy élik meg, elvesztik életterüket,⁶ bejártott sétaútvonalait megszüntették, padjaikat, melyeket előzőleg használtak, áthelyezték. Úgy érzik, nem lehet közlekedni az utcán. A térre beszélgetni járnak, általában ugyanazokon a padokon ülnek, s attól tartanak, pár év múlva már ez sem lesz le-

hetséges. Sétálni, körbejárni szinte egyik beszélgetőpartnerem sem szokott, mert már „nem lehet” a kitett székek és asztalok miatt.⁷

A nagyvárosi közterekre jellemző heterogén összetétel, a tér átstrukturálódása, a vendéglátóhelyek miatt jelentősen felértékelődött területek kialakulása a tér használóit arra készítik, hogy a Liszt Ferenc tér bizonyos területeit felértékeljék, illetve másokat marginalizáljanak. A városantropológiai vizsgálatok arra keresik a választ, hogy a városokban élő emberek hogyan mozognak a városi terekben, milyen szabályok mentén használják a bonyolult térstrukturákat, illetve, hogy a városi tér egyes szelei milyen kulturális, társadalmi és szimbolikus funkciókat töltenek be.

„A városlakók a városi teret – használat felől közelítve – három különböző szinten értelmezik. Eszerint a városi térnek vannak állandóan használt, esetenként használt, valamint nem használt, azaz ismeretlen szelei” (Niedermüller, 1994:10). Mindez a Liszt Ferenc tér esetében is megfigyelhető, azaz a térhasználat gyakoriságát illetően kialakultak marginalizált, nem ismert, valamint jól ismert területek. „A nem használt térformák közé a mindennapi élet keretein kívül eső, illetve a kriminalizált tereket soroljuk.” (Niedermüller, 1994:10). Az, hogy ki nek, mely területhez, milyen a viszonya, erősen függ térhasználati szokásaitól, elvárásaitól, céljaitól, illetve a társadalomban betöltött szerepétől, társadalmi pozíciójától.

Az Andrassy úthoz közel eső Ady-szobrot és környékét, illetve a tér Zenakadémia felőli végét a kávézók vendégei, valamint az üzlettulajdonosok rendszerint elnagyoltan vagy egyáltalán nem ismerték, a mentális térképekről is gyakorta lemaradt ez a rész, vagy hiányosan ábrázolták. A marginalizáció azonban nem csak a tér fizetővendégköre számára létező

folyamat. Az Ady szobor környékét ismerő és használó interjúalanyaim ugyanígy vélekedtek az általuk került, belső, teraszokkal teli területekről.⁸ A városi népességen belül az egymásról kialakult „képek”, elképzelések, meggyőződések, előítéletek kivetítésre kerülnek, „térbelileg objektívalódnak” (Niedermüller, 1994:11). Jó példa erre a folyamatra egyik beszélgetésem, amelyet egy hajléktalannal folytattam. Amikor a kávézóról kérdeztem, elmondta, hogy nagyon megváltozott a Liszt Ferenc tér, „ez már a Vadnyugat”, mondta. Mindezt azzal indokolta, hogy szerinte az idejörök mind

9

K É K

„külföldiek vagy „genszterek”, mert ilyen drága motorja, autója csak annak lehet, aki nem tisztességes. Beszélgetőpartnerem térhasználatát a Liszt Ferenc téren igencsak korlátozott. Az itt található vendéglátóhelyek megbízásából a tér felügyeletét ellátó biztonsági szolgálat ugyanis utasítást kapott a kávézók érdekképviseletét ellátó Pesti Broadway Egyesülettől, hogy a hajléktalankat és a kéregetőket tartsák távol a vendégektől, azaz közlekedésüket korlátozzák a tér területén. Interjúalanyom elmondta, hogy ő tíz éve járja ezt a környéket, de most már nem mehet keresztül a téren, „ki van tiltva” a Liszt Ferenc térről, csak az Ady szobor környékéig „engedik”. Az általa rajzolt mentális térképen mindez igazolódni látszik: az Ady szobor környékét, ahol rendszeresen időzik társaival, részletesen feltűntette, ám a tér többi része elnagyoltan szerepel a térképen, a vendéglátóhelyek közül egyet sem jelölt be.

A Liszt Ferenc téri vendéglátóhelyek érdekképviselőjét ellátó Pesti Broadway Egyesület egyik munkatársa elmondta, hogy a tér biztonsági felügyeletével egy őrző-védő szolgáltató céget bíztak meg. A szerződés a májustól októberig terjedő időszakra vonatkozik, s ennek értelmében napi 24 órában két biztonsági őr lát el szolgálatot. Az ő felügyeletük alá tartozik az összes vendéglátóhely, a teraszok és a Zeneakadémia előtti parkoló. A szélső peremterületek marginalitását jelzi az is, hogy az Andrassy úthoz közel eső területre, azaz az Ady szobor környékére az őrző-védő felügyelet nem terjed

csolása azért bír jelentéssel, mert egyrészt kifejezi, másrészt pedig folyamatosan újratermeli a társadalmon belüli szimbolikus határokat” (Niedermüller, 1994:13). Ez történik a Liszt Ferenc téri hajléktalanokkal is. A vendéglátóhelyek tulajdonosai, az ott lakók jövőhagyásával, a számukra gazdaságilag értéktelennek, periférikusnak vélt területet „meghagyták” az általuk „nem kívánatos elemeknek”. Az ide „kiszorult” hajléktalanok, kéregetők, illetve az itt gyülekező górcsok számára viszont a belső területek ismeretlenek, s a kávéházak közönségével és az üzlettulajdonosokkal szemben vannak erős előítéleteik. A teret rendszeresen látogató kutyasétáltatók, nyugdíjasok vagy fiatalok közül sokan megjegyezték, hogy ha lehet, kerülik az Ady szobor környékét, inkább a beljebb fekvő területeken keresnek szabad padokat.

Kávézók és reprezentálók

ki. Feladatuk elsősorban a kávézók körüli területeken a rend megőrzése, a zsebesek, hajléktalanok kiszűrése, valamint a lakókra való tekintettel a csendháborítás megelőzése. Mivel köztérről van szó, nem tilthatnak ki senkit, mondta adatközlőm, „csak egyesek nem jöhetnek be”. Számukra, azaz a kávéházak üzemeltetői számára a nyugalom, a rendezett körülmények igen fontosak, és „sem a lakók, sem a vendégek számára nem volna kellemes egy koszos, bűdös, padon alvó hajléktalan látványa. Ez szerintem érthető” – vélte interjúalanyom.

A tér Andrassy út felőli vége tehát nem tartozik a biztonsági őrök felügyelete alá, bár közigazgatásilag a térhez tartozik. Mivel nem fűződik hozzá gazdasági érdek a vendéglátóhelyek részéről, ez a terület „leszakadt” a tér többi részétől, marginalitása folytán hajléktalanok gyülekezőhelyévé vált, vonzereje csökkent. „A nyilvános tér és a viselkedési szabályok összekap-

A Liszt Ferenc tér törzsvendégköre, mint minden nyilvános és félnyilvános tér közönsége, heterogén összetételű. Terepmunkám kezdetén azzal a koncepcióval indítottam a kutatásomat, hogy a téren az első kávézó megjelenése óta, azaz az elmúlt évtized folyamán kialakult egyfajta „szubkultúra”, mely igen nehezen körülhatárolható, ám mégis jellegzetes vonásokat mutat. A tapasztalatok azonban azt mutatták, hogy az ide járó közönség a kávézókat és közönségüket sokféleképp kategorizálja, az interjúk során kapott kép korántsem egységes.

„A térbeli viselkedés egészét, jellegét vizsgálva, elsősorban azt kell leszögezni, hogy a térbeli viselkedés szemiotikai folyamat, az adott szituációban jelként funkcionál” (Niedermüller, 1981:75). Ennek értelmében a térhasználat, a Liszt Ferenc térhez fűződő kapcsolat milyensége, a megjele-

nés gyakorisága vagy az adott törzshely jellege, fekvése, egyfajta jelzésként értelmezendő. E kérdés vizsgálata rendkívül bonyolult, összetett feladat, mivel a megfigyelt jellegzetes viselkedési, térhasználati minták sok esetben burkoltan, látens módon jelentkeznek, a mögöttük húzódó motívációk sem mondatnak ki nyíltan.⁹ Pár alkalommal előfordult, hogy a velem történő beszélgetés során fogalmazódott meg interjúalanyomban egy-egy kérdésre adott válasz vagy összefüggés saját viselkedését illetően. Ez néha érdekes gondolatmeneteket, meglátásokat eredményezett, ám esetleg már a kérdés feltevése is befolyásolhatta a válaszadót.

Akadnak azonban, akik tudatosan követnek bizonyos viselkedésmintákat. Ezek az adatközlők határozott véleményrel rendelkeznek a teret látogató közönséget, illetve a kávézók imidzsét illetően. „Bennfentesként” sokat tudnak a térről, pontosan tudni vélik, „kik, hova járnak, és miért”. Tájékozottságuk alapját a tér gyakori felkeresésével indokolják. Törzsvendégként határozott képük van a térről, a visszajáró vendégek szerintük ismerik egymást is, a teret is. Érdekes, hogy a differenciált vendégkörök ellenére, a Liszt Ferenc térről mint jelenségről gondolkodnak. Az egyik törzsvendég erről így beszélt: „*Fel sem merül bennem, hogy máshová járjak. Itt akkora mozgás van, társaság, ilyen nincs még egy a városban. Képzeld, ilyen is van, a múltkor valakivel beszéltem telefonon mondjuk, és azt mondom, este találkozunk a Téren, erre visszakérdezett, hogy milyen téren? Én meg teljesen ledöbbentem. Hogyhogy milyen téren? Képzeld, fogalma sem volt. Nekem „a Tér” egyértelműen a Liszt Ferenc tér. Nem gondoltam volna, hogy van még ilyen Pesten, akinek magyarázni kell.* Többen említették, hogy nem azt beszélnek meg ismerőseikkel, melyik kávéházban találkoznak, hanem csak annyit, „*találkozunk a Téren*”.

A helyválasztás igen fontos szerepet játszik a tér kávézóit sűrűn látogató

közönség számára, ellentétben azokkal, akik alkalmoszerűen látogatnak el ide. Megfigyeltem, hogy azokban az esetekben, amikor nincs hely a kiválasztott kávéház teraszán, ami a nyári estéken gyakorta megesik, a vendégek nem ülnek le automatikusan oda, ahol van még szabad hely. Bizonyos vendéglátóhelyeket kerülnek, kizárnak a fennmaradó lehetőségek közül. Ilyen esetekben megfigyelhető, hogy a vendégek addig várokoznak a kiszemelt kávézó előtt, míg fel nem szabadul egy asztal. Erre akár fél órát is szánnak.

A legnépszerűtlenebb vendéglátóhelyek egyike a Liszt Ferenc tér 3. szám alatt található étkezde, a Palacsintázó. A kávézók törzsvendégei egymás között „cikinek”, „nem létező helynek” titulálják a Palacsintázót, ahová „nem szabad menni”, mert véleményük szerint a fehér műanyag székek, a rácsos portál, de leginkább maga a szolgáltatás „gagyi”. „Egy Palacsintázónak semmi keresnivalója a téren – mondták –, mert nem illik a tér hangulatához”. Olyannyira nem tartozik számukra a potenciális lehetőségek közé, hogy néha ki is hagyják az általuk nem kedvelt vendéglátóhelyek felsorolásából. Ha rákérdeztem, sokszor csak nevettek, és elintézték annyival, hogy „ja, az nem számít helynek. Oda csak az ül be, aki amúgy nem jár a térre”.¹⁰ Egy alkalommal magam is leültem a Palacsintázó elé. Ismerőseim viccelődése, miszerint a „perifériára” kerültem, igazolni látszott a fent elhangzottakat. Mindez arra utal, hogy a státuszimidzs kialakulása után a törzsvendégek, vagy „bennfentesek” már elvárják, hogy az illető ennek megfelelően viselkedjen, eljátszva úgymond társadalmi szerepét.¹¹

A törzshely: szerepek és funkciók

Adatközlőim egy csoportja, akikkel a kávéházakban készítettem el az interjúkat, törzsvendégnek tekintik magukat. Ezt azzal támasztják alá, hogy hetente többször vagy akár naponta lelátogatnak a térre, s általában ugyanabban a

kávézóban ülnek – ha tehetik, ugyanannál az asztalnál. A pincérekkel jó viszonyban vannak, ismerik a tulajdonosokat, a törzsközöniséget. A felszolgálóktól elvárják, hogy ismerjék szokásaikat, és különleges kívánságaiknak is eleget tegyenek. A törzsvendégek és a felszolgálók viszonyára jellemző, hogy mindkét fél arra törekszik, hogy a kiszolgálás menete, „ritusa” minden alkalommal ugyanaz legyen. Ez azt jelenti, hogy a pincér minden esetben megkérdezi a visszatérő vendégtől, mivel szolgálhat, még akkor is, ha mindketten tudják, hogy mi lesz a rendelés. E megszokott viselkedés elmaradása nagyfokú udvariatlanság lenne.

A felszolgálás színvonala nagy jelentőséggel bír a térre járó vendégkör számára. Egyik interjúalanyom elmesélte, hogy azért váltott törzshelyet nemrégiben, mert volt törzshelyén – melynek tulajdonosához baráti szálak fűzték – a kiszolgálás színvonala ingadozott, „egyre rosszabb lett”. Új törzshelye szintén a Liszt Ferenc téren található.

A látogatók gondolkodásmódjában a helyek megítélése ugyan szubjektív alapokon nyugszik, ám a szempontok többsége általánosságban egységes. A vendéglátóhelyeket, megfigyeléseim szerint, az alapján kategorizálják, hogy látogatásukkal mennyire képesek reprezentálni, azaz milyen minőségű szolgáltatásokat vehetnek igénybe, milyen az adott hely térbeli adottsága, fekvése és nem utolsósorban az alapján, véleményük szerint, kikből áll a vendégkör. A választott vendéglátóhely, illetve a Liszt Ferenc tér közege, a törzsvendégek közül kikerült interjúalanyaim többsége szerint megerősíti társadalmi státuszát.¹² És ez talán a Liszt Ferenc tér egyik legjellemzőbb vonása. Ezzel a funkcióval azok a beszélgetőpartnerek is egyetértettek, akik nem járnak rendszeresen a térre. Számukra a tér emiatt negatív előjelet kap. Nézeteik szerint ez a tér „sznob”, „proccos”. Valaki így fogalmazott: „ott

csak a külső számít, kinéznek, ha nem vagy az utolsó divat szerint öltözve. Én ott nem tudok csak úgy felengedni, szórakozni”.

Az éttermek, kávéházak szolgáltatásainak színvonala meghatározó szempontot jelent a választásnál azok számára, akik a teret a kávézók miatt keresik fel. Ezt támasztják alá az előző terepmunkám során tapasztaltak is. Az általam korábban megfigyelt jómódú, fiatalokból álló csoport találkozóhelye a Liszt Ferenc téri Buena Vista kávéház és étterem volt. Ide jártak legszívesebben, mind szabadidejükben, mind üzleti megbeszéléseik alkalmá-

11
K É K

val. Egyikük így fogalmazott: „Azért járok ide, mert ez megbízható hely. Lehet, hogy mások sznobnak tartják a Buena Vistát, hallottam már ilyet, de nekem fontos, hogy egy üzletfelem előtt ne égjek le azzal, hogy langyos kávét tesznek elénk. Itt elvileg nem fordulhat elő ilyen”.

A tulajdonossal folytatott beszélgetésem során kiderült, hogy a Buena Vista kávéházat tudatosan pozicionálták. Tervezésekor céljuk az volt, hogy a kávézót elfogadtassák a jól kereső, magasabb beosztásban dolgozó üzletemberek körében. Ennek megfelelően tervezték a meg a belső tereket, állították össze az étlapot és a borkínálókat. A kiragadott példa csak egy a sokféle vélemény közül, a kép ugyanis rendkívül árnyalt, a megkérdezettek más és más vendéglátóhelyet neveztek vonzóknak, reprezentatívnak.

A belső terek, a kávéházak arculata, a zene meghatározó erővel rendelkeznek abban a folyamatban, amely alapján az

odalátogató közönséget a tér vendégei kategorizálják, azaz a vendégek olyan tulajdonságokkal ruházzák fel, amilyenek a kávézó arculatát látják. A vélemények, tapasztalataim szerint, egy-egy mikroközösség szintjén mondhatóak egységesnek, a téren működő kávéházak megítélése összességében sokszínű, változatos képet mutat.

Kutatásaim során olyan véleménnyel is találkoztam, miszerint a Liszt Ferenc tér már elvesztette reprezentációs funkcióját. Pár éve még valóban speciális közönsége volt, de mára mindez jelentőségét veszítette. *„A közönség felhígult, nézz körül, ide már bárki bejö-*

kedésminták mint szemiotikai folyamatok és a társadalmi státuszok, illetve szerepek szoros összefüggésben állnak egymással. E kapcsolat a Liszt Ferenc téren zajló folyamatok esetében még határozottabb hangsúlyt kap: az itt működő kávéházak és éttermek köztéren terjeszkedő teraszai ugyanis sajátos térhasználati szokásokat eredményeztek az itt lakók és az ide szórakozni járó fizetőközönség köreiben.

A kávézók törzsvendégei számára a Liszt Ferenc tér mint jelenség fontos státuszszimbólummá vált, mely erősítheti társadalmi pozíciójukat. A magukat „bennfentesnek” tartó vendégek pontos prekoncepciókkal rendelkeznek a kávézókat, illetve a közönségüket illetően, vagyis a törzshely kiválasztása az ő esetükben tudatos, jelentéssel bíró folyamat. Számos alkalmi látogató is megfordul a vendéglátóhelyeken, ám számukra a törzsvendégek nem differenciált, helyválasztásuk esetleges, többletjelentést általában nem hordoz.

A beszámolókból arra lehet következtetni, hogy – egyik interjúalanyom szavaival élve – az elitistának tartott Liszt Ferenc téren beindult egy „felhigulási” folyamat, mely az identitását kifejezni vágyó törzsvendégek arra készíti, hogy a térbeli viselkedésmin-tákra még nagyobb hangsúlyt fektessen, azaz a törzshely kiválasztása, a viselkedés, a külsőségek még kiemeltebb jelentőséget kapnak.

A teret használó, ám a vendéglátóhelyeket kerülő környékbeli lakosok, nyugdíjasok, fiatalok és járókelők számára a Liszt Ferenc tér a lokalitás szempontjából bír jelentőséggel. Úgy látják, a teraszok terjeszkedésével térhasználatuk egyre korlátozottabb, életterük csökken, így mind fizikailag mind mentálisan elhatárolódnak a kávézók közönségétől.

A köztér heterogén összetétele arra készíti használóit, hogy – akár egy nagyváros esetében – a tér bizonyos

területeit marginalizálják, míg másokat felértékeljenek. Az interjúalanyaimmal készített mentális térképek segítségével kimutathatóvá vált, hogy ez a folyamat a Liszt Ferenc tér esetében is tetten érhető.

A Liszt Ferenc tér további kutatását igen fontosnak tartom, mivel e dolgozat, a téma behatárolt jellegéből kifolyólag, számos kérdést megválaszolatlanul hagy. Ide tartozik többek között annak a folyamatnak a vizsgálata, hogy a Liszt Ferenc tér milyen funkciót tölt be jelenleg a VI. kerület kulturális mezőjében. Nézőpontomat arra is kiterjeszteném, milyen várospolitikai szerepet szánnak e köztérnek a Terézvárosi Önkormányzatnál, erősítenék vagy korlátoznák-e népszerűségét, reprezentációs jellegét.

Mivel Budapesten jelenleg több hasonló kulturális és szórakoztató negyed is kialakulóban van, egy összehasonlító tanulmány keretében érdemes volna közelebbről megvizsgálni, hogyan alakulnak a Liszt Ferenc téren megfigyelt jelenségek más közterület esetében, így például a XI. kerületi Ráday utcában, ahol szintén számos kávézó és étterem nyitotta meg teraszait.

A téma egy további lehetséges bővítése során arra is választ kaphatnánk, merre mozdul tovább az állandóan új kifejezési lehetőségeket kereső „elit” törzsvendégek, melyet a társadalom egyre szélesebb köreiből áramló új közönség megjelenése arra készít, hogy új érvényesülési formákat, helyszíneket keressen. A fent említett példák bizonyítják, hogy a városantropológiai kutatások számos jelenséget feltárhatnak, értelmezhetnek, így lehetővé tehetik számunkra a körülöttünk zajló, összetett folyamatok megértését.

Jegyzetek

- 1 Az ember térérzékelését, térbeli tájékozódását, elhelyezkedését és mozgását, s mindezen tényezőknél az ember magatartására való kihatásait vizsgáló tudomány (Hall, 1980: 11).

12 K É K

het. Az árak sem sokkal magasabbak, mint a többi kerthelységben, csak ezt az emberek nem tudják – vélte egyik adatkozlóm.

A Liszt Ferenc tér tehát a kávéházakat rendszeresen felkereső közönség számára sokszínű, differenciált képet mutat, ahol presztízs-növelő és társadalmi státuszt csökkentő vendéglátóhelyek egyaránt működnek. Az alkalmi látogatók e belső „szabályokat” nem ismerik, választásuk esetleges, oda ülnek, ahol helyet találnak. Számukra a Liszt Ferenc tér úgy vált tartalommal bíró fogalommal, mint egy-egy jelenség – a kávéházak identitást meghatározó tulajdonsága, az ő esetükben, a helyválasztás során nem játszik fontos szerepet.

Összefoglalás

Terepmunkám során arra a következtetésre jutottam, hogy a térbeli visel-

- 2 Kultúra: egy meghatározott embercsoport tanult hagyománya, életmódja, amelyben osztoznak a csoport tagjai (Boglar 1995:5).
- 3 Menza étterem és kávézó, Pompei Pizzeria, Palacsinta Porta, Café Incognito, Buena Vista étterem, kávéház, és söröző, Pesti Est Café, Birdland jazz étterem, Vian Kávéház, Café Mediterrán, Passion kávéház, Karma kávézó és étterem.
- 4 A Hall-féle felosztás alapján részben kötött térnek azokat a formákat nevezzük, amelyeknek bizonyos elemei változtathatóak, kicserélhetőek, alakíthatóak (Idézi: Niedermüller, 1981:76).
- 5 Félnyilvánosnak azért nevezzük, mert nem teljesen nyitott a nyilvánosság előtt, s csak azok férhetnek hozzá, akik fizetnek a használatáért (Gyáni, 1998:31).
- 6 Fizikai kereteken nyugvó lokalitás (Fejős–Niedermüller, 1983:56).
- 7 Egy szociológiai felmérésből kiderül, hogy a téren lakók 61%-a összességében inkább előnyösnek itéli meg a kávéházak, éttermek jelenlétét a téren. A kutatásból kiderül, az itt lakók úgy látják, a téren üzemelő vendéglátóhelyek előnyt jelentenek a helyi lakosság számára, mert ha értékesíteni szeretnék ingatlanjukat, akkor azt, a tér „népszerű” volta miatt, kedvezőbb feltételekkel tehetik meg, vagyis drágábban tudják eladni lakásukat. Ennek ellenére, a megkérdezettek nagy részét (kb. 85%) zavarják a kávéházak teraszai, mert elfoglalják a járdát. A kérdőívben a felsorolt problémák közül a legtöbb embernek a sok kutya- és galambpiszok okoz gondot, továbbá az, hogy a hajléktalanok elfoglalják a padokat. A kutatás rámutat, hogy a kávéházak teraszai, a nagy zaj jobban zavarja a nőket, az időseket, továbbá azokat, akik sohasem, vagy alig járnak oda. A kutatás válaszadói kétféle válaszadói körből kerültek ki. 77%-uk a Liszt Ferenc téren lakik, 23%-uk pedig a tér valamelyik épületében működő vállalkozás, iroda tulajdonosa, alkalmazottja. Véle-

- mények a Liszt Ferenc térről. Kérdőív felmérés a téren lakók körében (Szonda Ipsos, 2004. április). A kutatás válaszadói kétféle válaszadói körből kerültek ki. 77%-uk a Liszt Ferenc téren lakik, 23%-uk pedig a tér valamelyik épületében működő vállalkozás, iroda tulajdonosa, alkalmazottja.
- 8 A városi népesség különböző csoportjai számára máshol és máshol lokalizálhatók ezek a „veszélyes helyek”. (Niedermüller, 1994:11).
- 9 Látens funkciók: olyan funkcionális következmények, amelyek nem ismeretek az adott társadalmi rendszer tagjai előtt, illetve amelyekre nem irányul szándék (Giddens, 2000: 706).
- 10 Geertz is hivatkozik Ryle azon tanulmányára, amelyben kifejti, hogy hogyan értelmezendő például a kacsintás aktusa a „belső” illetve a „külső” megfigyelő számára (Geertz, 2001:197).
- 11 A társadalmi szerepek társadalmilag meghatározott elvárások, amelyeknek egy bizonyos rendi helyzetben, státuszban vagy társadalmi pozícióban lévő személy igyekszik megfelelni. (Giddens, 2000:125)
- 12 „A státusz, a reciprocitáskultúrákban elfoglalt pozíciókra utal, és az egyén adott társadalmon belüli jogai és kötelességei összességének tekinthetők (a kifejezés Lintontól ered, lásd In: Bohannan, Paul–Glazer, Mark *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem 1997). Az általam használt kontextushoz Giddens értelmezése áll közelebb, mely így szól: „A társadalom más tagjai által egy adott csoportnak tulajdonított társadalmi megbecsülés vagy presztizs. A rendi csoportok általában eltérő életvitellel – azaz a csoport tagjai által követett sajátos viselkedésmintával – jellemezhetőek”. (Az angolszász status kifejezést magyarul rendnek fordították). (Giddens, 2000: 691)

- Boglar Lajos (1995): Vallás és antropológia. *Szimbiózis kötetek* 1.(4) Budapest: Szimbiózis Alapítvány
- Borsányi László (1998): Megfigyelési technikák az antropológiai terepmunkában. *Ethnographia* 1:53–83.
- Fejős Zoltán–Niedermüller Péter (1983): Témák és irányzatok a városok antropológiai-néprajzi kutatásában. *Valóság* 2:48–59.
- Geertz, Clifford (2001): Sűrű leírás. In: *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris.
- Giddens, Anthony (2000): *Szociológia*. Budapest: Osiris.
- Gyáni Gábor (1998): *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*. Budapest: Új Mandátum

13
K É K

- Hall, Edward T. (1980): *Rejtett dimenziók*. Budapest: Gondolat.
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (2000): *Beszélő házak*. Budapest: Kossuth.
- Linton, Ralph (1997): Státusz és szerep. In Bohannan, Paul–Glazer, Mark *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem Kft.
- Niedermüller Péter (1981): Térformák és térhasználati szabályok a falusi kultúrában. *Kultúra és Közösség*, 5:75–84.
- Niedermüller Péter (1998): A város: kultúra, mitosz, imagináció. *Mozgó világ*, 5:5–17.
- Simmel, Georg (1973): A nagyváros és a szellemi élet. In: *Városszociológia* Val.: Szelényi Iván. Budapest: KJK.

„Időhiány... már jó ideje időhiányban szenvedek. Nem tudom, mi lehet a megoldás, mivel tudok kilábalni a gödörből, amiben már egy jó ideje vagyok... (...) sokszor szeretnék mindent magam mögött hagyni – csak úgy mindent és mindenkit egyszerre, csak egy tollvonással véget vetni a kapcsolatoknak – és magamnak élni, a saját időbeosztásom és akaratom szerint. De aztán ezek a gondolatok sajnos nem tarthatnak sokáig, mert a fülembe üvölti a kellemetlen ébresztőjét a telefonom, amit kaptam a munkaadóimtól (magyarán a pórázom... hol van már a szabadság, fiatalság, függet-

közegről – a versenyszféráról, erről a generációról – a fiatalokról. Amikor megpróbáltam abból kiindulni, amit a terepen látok, amit adatközlőimtől hallok, a tapasztalatok következtében félre kellett tennem az időközben valóság tartalmukban megkérdőjeleződött toposzokat. Ez a tapasztalat eredményezte aztán számomra egyes, a korszakról és jelenségeiről szóló beszámolók korábbiaknál jóval kritikaibb megközelítését.

Miközben a rendszerváltozás utáni időszak fiatal felnőtteinek vizsgálata a várakozásoktól eltérő eredményeket hozott, a kor egyik toposza, az időhi-

Fehérvári Marcell

Modern időélmény a nagyvárosi fiatal felnőttek életvilágában Magyarországon¹

lenség megtestesítője?? amivel a gsm szolgáltatók el akarják adni nekem...), én ilyenkor felöltöm a mókusruhám és folytatom kerék hajtását és csak hajtom, hajtom.”

„gergoke” internetes naplójából

Bevezetés

Kutatási témaként másfél éve foglalkozom a versenyszférában dolgozó nagyvárosi fiatal felnőttek életvilágával. A terepmunka első néhány hónapja után, az interjúalanyok elbeszéléseiben egy rendszeresen felmerülő problémát lehetett megfigyelni, amiben az időnek központi szerepe volt. Ettől kezdve már nem átlagos szemlélődőként mozogtam a terepen, hanem kvázi probléma-orientált kutatóként.

A terepen tett legelső lépéseknél valamiféle kapaszkodót, előképet adtak a közgondolkodás kínálta toposzok, az, amit a legtöbben hisznek erről a

ány, problematikaként kezdett körvonalazódni a kutatásban, mely további magyarázatot igényelt. Jelen dolgozatnak alapjaiban a gazdasági rendszer és az időtapasztalás (időélmény), a gazdasági rendszer és az időélményből következő gyakorlat (időkezelés) közötti összefüggés a témája. A gazdasági berendezkedésnek, és annak intézményeinek és technikáinak időkezelésre gyakorolt hatásáról ír Bourdieu az algériai kabil parasztok körében (Bourdieu, 1990), ahol a francia adminisztráció révén beszívargó piacgazdasági magatartás és hozadécai (készletre termelés, közép- és hosszútávú jövőbeli kalkuláció, pénzforgalom, hitel, kamat stb.), az eredeti kulturális mintával ellenkező időstrukturalást kényszerítenek a hagyományos gazdasági gyakorlatra, ezáltal pedig a szociokulturálisan adott világképre, valóságkonstitúcióra. A folyamat átformalja a fogalmi gondolkodás idővel kapcsolatos elemeit és az idő lefolyásáról alko-

tott felfogást. A termelési rendszer és időtápasztalás közötti hasonló viszonyrendszert, hatásmechanizmust sikerült kimutatni jelen kutatásban is, melynek előzménye, és a vizsgálat során további háttere a versenyszférában dolgozó nagyvárosi fiatal felnőttek életvilágával foglalkozó, életmódot, értékrendszert, gondolkodásmódot vizsgáló terepmunka volt.

Az előzetes terepmunka legfontosabb megállapítása, hogy a versenyszférában dolgozó fiatal felnőttek többségének értékrendszere, preferenciái sokkal közelebb állnak a szülők generációjához, mint ahogy az a közvélekedésben él. A toposzok rohanó, törtető, a fogyasztásban és telekommunikálásban feloldódó karakteréhez képest, konvencionálisabb életvitelű emberekről van szó, akik életében ha nem is kizárólagosan, de még mindig a szülői értékrendszer a meghatározó. A korra jellemzőnek vélt karakter a versenyszféra csak egy csoportjára, többnyire a vezetőkre igaz.

A modern, nyugati kortudat elemeként az időhiány-, a rohanás kényszerének élménye a vizsgált egyéneknél szignifikáns jelenség volt. További empirikus vizsgálatok során az a hipotézis alakult ki, hogy az időhiány mögött sokkal inkább egy képzetrol, mint valós jelenségről lehet szó a fiatal felnőttek életének többségében. Ennek ellenőrzéséhez a szociológia eszköztárából kölcsönzött időmérleg-felvétel módszere került alkalmazásra. Az időhiány általában a munka és más tevékenység típusok összeegyeztethetlenségében ütközi ki, így maga a tevékenységszerkezet is vizsgálat tárgyát képezte. Hogyan illeszkedik az egyén társadalmi létébe, a gazdasági-társadalmi adottságok keretébe az időhiány?

E központi problematikához vezetett útként, a dolgozat első fele olyan koncepcionális keretet kíván felvázolni, melyben a fókuszban lévő generációs csoport társadalmi jelentősége, a modern nyugati típusú társadalmi berendezkedés szempontjából reprezentatív

jellege, valamint ezekből következően, a társadalomtudományi kutatás számára releváns volta (még ha valójában a csoport „alulkutatottsága” ezt nem is támasztja alá) érthetővé válik. Itt ki kell emelni a terminusok tisztázása érdekében, hogy a fiatal felnőttek *nem azonosak* egy generációval, vagy az ún. ifjúsággal.

A fiatal generáció alcsoportok alapján történő differenciálása teszi lehetővé a „fiatal felnőtt” kategóriájának elkülönítését, társadalmi belüli karakterizálását. A tanulmány a fiatal generációt alkotó több generációs csoport közül a *fiatal felnőttek* mellett, az *ifjúságra* tér ki, mint a kutatástörténet szempontjából releváns kontrollsoportra.

Miközben a két kategória tagjai között lehetnek életkorban átfedések az idősebb ifjak és a fiatalabb fiatal felnőttek sávjában (18–25 évesek), az életút-szakasz egyértelműen elválasztja őket egymástól: az egyik csoport a tanuló éveiket folytató eltartottak, a másik a tanuló éveit befejezett, a munka világába éppen integrálódó önellátók. Két egészen eltérő világ, más életvitellel, a háttérben más felelősségekkel és kötelezettségekkel.

A dolgozat további részében a fiatal felnőttek életvilágában végzett közelmúltbeli saját kutatás eredményeit tárgyalom, melynek egyik jellegzetessége, a dolgozat témáját adó központi probléma, az általánosan tapasztalt időhiány felbukkanása.

A kontrollvizsgálatok ismertetését követően, a modern időélménynek a nyugati társadalmi-gazdasági berendezkedésre épülő értelmezésére kerül sor.

A kutatás és így a tanulmány két fő részét összekapcsoló, az elemzésekben végighúzó elméleti vezérmotívum a kortudatban gyökerező képzetek tükröződése a versenyszférában dolgozó nagyvárosi fiatal felnőttek életében.

A hazai társadalomkutatásban a fiatal felnőttek csoportja nem frekventált kutatási téma, sem antropológiai munkák, sem szociológiai munkák nem tárgyalják.² Pontosabban egységes, karakteres csoportként nem tematizálódott. A szekunder adatok és elemzések hiánya talán éppen a csoport átmeneti jellegéből következik. Az ifjúságkutatás fókuszcsoportja, vagyis az ifjúság kategóriája kb. a 15–24 éves korosztály, felső határát az iskolai évek befejezése határozza meg. Tehát az ifjúság-

15
KÉK

kutatás ott zárul le, ahol a fiatal felnőttek csoportja kezdődik. Más vizsgálatok pedig, mint az időmérleg felvételek, durván összemossák más korosztályokkal, ugyanis a KSH időmérlegének két alsó kohorsza a 15–29 és 30–39 évesek.

Ugyanakkor a fiatal generáció más csoportjai kutatásának Magyarországon jelentős múltja van. A '60-as évek végének társadalmi mozgásai, az új nemzedék mássága ráirányította a köz és egyben a társadalomtudósok figyelmét is a fiatal korosztályra, ettől kezdve intenzív vizsgálatok folytak az ifjúságról. Az *ifjúság* kategória életút-szakasz illetve életkor alapján határozható meg: azok az egyének tartoznak ide, akik kikerültek az általános iskolából és középiskolai vagy felsőfokú tanulmányaikat folytatják, más meghatározás szerint a 15 és 24 életév közötti generációs csoportot fedi a fogalom, életút-szakasztól függetlenül. Valójában teoretikusan még nem kidolgozott ez a

kategória (Stumpf, 1992:10). Ezzel szemben a *fiatal felnőttek* úgy definiálhatók, mint az a generációs csoport, amely már befejezte a klasszikus tanul éveket, és munkába állt, továbbá a munka világában a legfiatalabb csoportnak számít. Ebben az életszakaszban talán már megfigyelhető, a korábbi szocializációs fázis során az egyénre hatást gyakorló értékek konszolidálódása, az önálló, független életben való használatuk, működésük. A csoport kutatása által megválaszolható, hogy a korábban megfigyelt eltérések a szülők generációjával (Stumpf, 1992), mennyiben voltak efemer jellegűek, illetve

és benne saját helyét. Hisz, a korábbi életmódtól eltérő aktuális mindennapi élet központi elemeinek mind az egyén lesz az alapvető vonatkozási pontja: „az én munkám”, „az én keresetem”, „szükségeim és lehetőségeim figyelembevételével gazdálkodnom kell”, „az én háztartásom”, „az én hajlékom”. A közérzetben és a világban való önmeghatározásában folyamatosan jelen van az új életforma szokatlansága okozta *átmenetiség élménye*, és igazán az első utód megszületése az, ami ezt megszünteti, „szentesítve” az új rendet, azaz a felnőttkor életszakaszát. Ezzel bekövetkezik az önképben egy újabb változás, a szubjektum önmeghatározása megint új alapokra helyeződik: az énről a család közösségére, melynek középpontja az utód.

A fiatal felnőttek esetén nem lehet homogén csoportról beszélni: a stratifikáció műveltség, iskolai végzettség, jövedelmi helyzet, a szülők társadalmi elhelyezkedése stb. ismérvek mentén, a társadalom egészének megfelelően jelentkezik. A mindennapi gyakorlatban ez a világképben, valóság horizontban, művelődési szokásokban, fogyasztói viselkedésben, öltözködésben, munkaerő-piaci helyzetben és még számos más területen meglévő eltérésekben kimutatható lenne, egy erre irányuló vizsgálat során. Az ifjúságkutatásban Zinnecker elméleti munkája nyomán (Zinnecker, 1993), több szerző sikeresen alkalmazta Bourdieu kibővített tőkeelméletét a fiatalok világában, ezzel bizonyítva, hogy a társadalmi különbségek újratermelődése már ebben az életszakaszban megmutatkozik (Gábor, 1992b, 1992c, Gábor–Molnár 1992).

Talán nem mellékes körülmény az extenzív ifjúságról szóló tudományos irodalom létrejöttében a kutatások gyakorlati oldala. Nevezetesen az ifjú korosztály jól kutatható, mert oktatási intézményekbe koncentrálnak, ami nagyon megkönnyíti a felmérések kivitelezését.⁴ A fiatal felnőttek ebből

a szempontból problematikusabb csoport, hisz tanulmányaik után a szélrózsa minden irányába vitt útjuk, jelentősen megnehezítve a kutatás logisztikáját.

A fiatal felnőttek teoretikus csoportjának kijelölését és vizsgálatát a fentiek alapján tehát, részben az életút-szakaszról következő sajátosságok indokolják. A továbbiakban egy konkrét társadalmi-gazdasági konstellációban létező fiatal felnőtt korosztály vizsgálatának fontossága mellett érvelek, melyben a történelmi meghatározottság játszik meghatározó szerepet.

Korunk fiatal felnőttjei és a rendszerváltás

Az elméleti jellegű kortárs gazdasági, társadalmi témájú tanulmányok az elmúlt évtizedeket és különösen a jelent és közeljövőt tárgyalva régóta alapvető, átfogó struktúraváltásról beszélnek,⁵ melynek hatásai megszámlálhatatlannak, és a „kisélet” szintjén ugyanúgy megjelennek, mint globális, világgazdasági méretekben. Azonban az új gazdaságról, információs társadalomról, globalizált világról érkező írások e jelenségek körét a társadalom egészére vetítik – és valóban valamennyi réteg életére ki is hatnak –, azonban arra nem térnek ki, hogy a különféle korcsoportok hányféleképp élik ezt meg, mi a jelentése, tartalma számukra.

A nyolcvanas évek közepétől, és főleg az évtized végétől Magyarországon is alapvető változások sora ment végbe a többi volt szocialista közép-európai országhoz hasonlóan, ami komoly hatással volt az életmódra. A napjainkra fő vonalaiban állandósult viszonyok közepette immár felnőtt egy új generációs csoport, amely már megette, vagy épp most teszi első lépéseit egy önálló egzisztencia megteremtése felé, és rendez be a maga világát a „felnőtt élet” keretei között. A generációk egymásutániségében bármennyire triviális ennek az eseménynek a bekövetkezése, úgy tűnik, mégsem volt annyira szem-

16 K É K

mennyiben állandósultak. A felnőtt korosztályban ők jelennek meg új szemlélettel, ám kérdés a felnőtt társadalomba történő beilleszkedésük módja: asszimilálódva vagy saját értékeik megőrzésével, érvényesítésével valósul-e meg? Melyek ezek az értékek?³

A csoport helyzete *átmeneti jellegű*: már nem diákok, azonban még nem is igazán felnőttek. Élményeik még nagyon élénkek az iskola évekről, kortársaik közül többen még tanulnak, tehát mentálisan sok minden köti őket e korábbi életszakaszukhoz. Az új életszakasz tapasztalati pedig nagyon frissek, nem volt még idejük igazán beleszokni az új környezetbe. Már nem a fiatalok gondtalan életét élik, a kötelességek és személyes felelősségek köre megváltozik, az új viszonyok között értelmeződik újra. A folyamatos egzisztenciális függetlenedés mindenképp hat az identitásra is, azt lehet mondani, hogy ez az életszakasz természeténél fogva individualizálja az egyén valóságképét

betűnő vagy jelentős, hogy nagyobb visszhangot kapjon, holott a szociokulturális elemek átörökítésének, áramlásának fontos szakaszáról van szó, amit csak hangsúlyoz az újszerű gazdasági-társadalmi-politikai környezet. A közelmúlt újdonságainak konszolidálódását követően, az átalakult környezet a mai huszonéves korosztály számára vált természetes adottsággá, mindennapi, bevett tapasztalattá. Összevetve a jelent a szimbolikus választóvonalat jelentő rendszerváltást megelőző időszakokkal, a változások teljesség igénye nélküli felsorolása csak közhélyszzerű lehet, mivel ezek a tények a mindennapi tapasztalat részévé váltak.⁶ Általános tapasztalat a számos területen megnyilvánuló pluralizmus, a választási lehetőségek tárháza, ilyen területek az életút-modell, fogyasztás, letelepedés, információk kezelése stb. Gyakori a fiatalok körében, hogy valaki külföldre megy néhány hónapra nyelvet tanulni; az emberek utazhatnak a világban és ezt meg is teszi jelentős részük, már maga a lehetőség következtében kitágult a világkép, a befogható horizont. Általánossá vált, hogy valakinek diplomája van, sőt ha lehet, ma már két diplomára törekednek azok, akik ki akarnak tűnni; kapcsolódó jelenség, hogy a kvalifikált fiatalok sokszor szüleik bérének 2–3-szorosát keresik meg. A tömeg- és telekommunikációs robbanás minden derivációja ide sorolható, aminek motorja alapvetően az információszerzés és továbbítás csatornáinak megsokszorozódása, jelentősen befolyásolva az emberek valóságáról alkotott képét. A művelődési, társasági élet lehetőségei is változtak: egyrészt a hagyományos intézményrendszerbe benyomultak a piaci viszonyok, továbbá új színterek, intézmények jelentek meg, melyek olykor stílusközvetítő és -teremtő funkcióval bírnak, vagy presztízsértékük van. A kulturális termékek új tömege jelent meg, ide sorolható még a tömegmédiák aktív szabadidőtöltést visszavető ereje. Az idegen nyelv (főleg az angol) jelenléte mindennaposá vált

a rádióból, tévéből szóló zenék, külföldi televízió-csatornák, internet-használatnak köszönhetően. Gazdag árukínálattal találkozni minden termékcsoporthoz, ami választási kényszer elé állítja az embereket, továbbá az egyszerű szükségletkielégítés mellett megjelent a presztízs-alapú fogyasztás is. Toleránsabbá vált a társadalom akár a másságokkal, akár egyéni stílusokkal szemben, a plurális szemléletű társadalomban például megszokott a kiségházak jelenléte, a vegetarizmus vagy bármely más életmód csak egy a sok közül, melyek egyenrangúként megférnek egymás mellett, az alternatív pedagógia létezése természetes stb. Ide tartozik a női emancipáció jelenségek köre: például a kiegyensúlyozottabb nemi szerepek a háztartásban, az autonóm nő mint jelenség elfogadása. Ami pedig a munka világát illeti: nem ritka, hogy a munkaadó külföldi, a külföldi cégek gyökeresen más munkamorált és szemlélet hoztak Magyarországra, a karrierépítés élet-szakasza lecsökkent, végzettség és kereset között nincs feltétlenül korreláció stb. Tehát számos olyan tényezőt lehet sorra venni, amelyek világossá teszik, hogy összességében itt egy új élettapasztalatról van szó, ami eltér az előző generációétól, és van már egy immár felnőtt nemzedék, aki számára mindez természetes adottságként van jelen. Feltételezem, hogy 20-30 éves korosztályban sűrűsödik a számos új jelenség (világkép, életmód, értékrendszer).

A 20–30 éves generációs csoport háttérmezsgyéjét jelent időbeli-történeti meghatározottságánál fogva. A határt a korszak gazdasági, társadalmi változásai és ezek élettapasztalat formájában történő koncentrálódása jelenti. Az új társadalmi-gazdasági berendezkedésben a múlt által nem terhelte élettapasztalatnak történetileg első birtokosa a jelenlegi fiatal felnőttek generációs csoportja. Még nem ők hozzák a

jelen gazdasági és politikai döntéseit. A 20–30 éves korosztály jelentősége másban áll; fontosságát az adja, hogy ez az első korosztály vagy generációs csoport, amely az új gazdaság által meghatározott attitűdöket, különféle mintákat, értékeket, etikát már természetes adottságként sajátítja el, ebben szocializálódott. A most karrierjük csúcán járó 40 évesek időbeli perspektívában látják a jelent, a szemük előtt zajlottak a változások, ők az átalakulást megélték. A vizsgált generációs csoportnak bár még vannak emlékei a szocializmusból, ugyanakkor itt csak emlékekről lehet beszélni, és

17
K É K

nem tudatosan megélt élettapasztalatról, ami felnőve összehasonlítási, referencia-alapként szolgálhatna. A csoportot így nemcsak életszakasz tekintetében – lásd előző fejezet –, hanem társadalomtörténeti értelemben is átmenetiség jellemzi, ezért választóvonal a kultúra változásának folyamatában.⁷

A tömegtársadalom antropológiai kutathatóságának lehetőségei

A közép-európai országokat, nemzeti kultúrájukat számos tényező radikálisan formálja át néhány évtizede, miközben a világ globálisan is változik. Létezik egy generáció, melynek az életében az átfogó változás hatásai koncentráltan jelentkeznek, sőt alapvető, kizárólagos élettapasztalatot jelentenek. Ez a generáció fogja áthagyományozni, átörökíteni az új értékrendet, világképet, normarendszert – az idő-

közben bekövetkező további változásokhoz alkalmazkodva vagy sem – a következő generációnak. Ennek a folyamatnak most azon stádiumában állnak, amikor az életút-szakaszból következően az eddig összegyűjtött, elsajátított ismereteket, készségeket, képességeket, tapasztalatokat merőben új viszonyok között kell alkalmazni. Persze ezek az individuális erőforrások eddig sem szunnyadtak, hanem alkalmazásban voltak, továbbá körük nem lezárt, hanem folyamatosan változik. A generációs csoport most tanul bele, most sajátít el egy rutint a munka, az önfenntartás, az egzisztenciális függet-

18

K É K

lenség világában. A folyamat kulturális vonatkozásai révén adja magát az antropológiai megismerés számára.⁸ A lehetséges megközelítésmódok kérdése felszínre hozza a komplex kultúra antropológiai kutatásának nehézségeit, mégpedig a nagy populációt átölelő vizsgálathoz, az eredetileg kisközösségek vizsgálatára kidolgozott antropológiai módszerek adaptálását.

Az antropológia nézőpontjából a „társadalmi valóság” feltárásában a szociológiai munkák úgy hatnak, mint egy hegymászás előtti bemelegítés; a bemelegítés fontossága nem kérdéses, ám a java még hátra van.

A negyven évre visszatekintő ifjúság-szociológia kutatástörténete során a fiatal generációval foglalkozó empirikus és társadalomelméleti munkák is napvilágot láttak. Ezekből azonban szociológiai irányultságuknál fogva hiányzik a vizsgált csoport belülről történő megértésének, leírásának igénye, amit nem is tesz lehetővé a survey, vagy a

demográfiai adatok elemzésének, vagy az időmérleg-adatsorok elemzésének metódusa.⁹ Léteznek kivételek is, amelyek kombinált módszerei között szerepel például a strukturált mélyinterjú (Józsa, 1979, Szakál-Bóhm-Ferenczi, 2003). Az antropológia természeténél fogva azzal járulhat hozzá például az ifjúságról szóló, szociológusok és politológusok részvételével zajló diskurzushoz, hogy míg a szociológiai munkák műveleti fogalomként a *társadalmat* használják, egy antropológiai munka pedig természetesen helyette a *kultúrával* operálna, és a kulturális összefüggések szintjén alkotna magyarázatokat. Egy ilyen „objektívcsere” új dimenziókat nyithat, és tónusokban gazdagabb képet nyújthat a vizsgált jelenségekről.

Ehhez kapcsolódóan, a kutatás során megkerülhetetlennek bizonyult probléma, az antropológia tömegtársadalmi jelenségekre vagy tömegtársadalmi miliőben történő alkalmazhatóságának kérdése. E dilemma nem az elemzés fázisában merül fel, hanem az adatgyűjtéskor: a szociológiai munkák rendszerint nagy méretű, a több száztól a több ezerig terjedő adatközlő-bázissal (mintával) dolgoznak, így megállapításaik megbízhatósága a minta reprezentativitásán keresztül biztosított. Vajon az antropológia munkamódszerei, kutatási habitusa, melyet kis számú közösségek, kultúrák vizsgálata során dolgoztak ki, adaptálható-e nagy csoportokra? Vagy e tudomány természetéből következően, lehetőségei a modern társadalom vizsgálatokor a mikrokultúrákra, belátható közösségekre korlátozódnak?

A valóság tudományos megközelíthetőségének problémája

Ahhoz, hogy a kutatás során felszínre kerülő tények értékelhetők, kontrollál-

hatók, valamihez viszonyíthatók legyenek, szükség van egy referenciális alapra. Egy olyan tudásra, ismeretre, ami biztosnak, *igazoltnak* tekinthető.¹⁰ Azonban a kortudatot közvetítő(?), kanonizáló(?), indukáló(?), a kor némely jellegzetesnek vélt jelenségét leíró szövegek kritikai megközelítése rögtön alapvető és általános problémát vet fel: mennyiben tekinthetők ezek a korszakról szóló hiteles beszámolóknak? Illetve mennyiben tudományos szövegek ezek? Sokszor megállapításaik alapjául szolgáló anyag minőségéről, milyenségéről nem derül ki semmi.¹¹ Jobbára benyomásterülő tapasztalatokra épülő hipotézisekkel találkozni, amit aztán az olvasó szubjektív tapasztalata vagy megerősít vagy megcáfol. Különösen hangsúlyosan jelenik meg, és épp ezért indokolt a kérdés napjainkban, amikor bár a valóság elképzeléséhez, a valóság tudati lenyomatának megalkotásához, minden korábbinál nagyobb adat-, információforrások állnak rendelkezésre az egyén számára – ezzel elvileg biztosítva a tudás megalapozottságát –, ugyanakkor az ismeretek, azok forrásai, és végső soron a *valóság* is átláthatatlannul összenőtt a *közvetített valósággal*. Mindezt csak tetőzi, a komplexitást a végletig fokozza az a holisztikus keret, miszerint maga a kultúra jelentős része is képzetek rendszere.¹² A gondolatmenet egyenes folytatása, hogy egy olyan szuperorganizmuson belül (kultúra), ami képzetek és persze fizikai realitások elege, van-e értelme az olyan kérdésnek, mint *mi a valóság, mi objektív?* Mégis, mi akkor a valóság?

A fenti aspektus számbavétele elengedhetetlen a kortárs társadalomkutatás egy olyan esete kapcsán felmerülő központi probléma érzékeltetéséhez, amely egy nagyobb társadalmi csoport vizsgálata során került a felszínre. A valóság konstitúciójának problémája magát az analízist is körülöleli, módszertani problémát alkotva. Továbbá előrevetíti a valóság és képzetek azon interakcióját, ami az elemzett jelenségnek alkotja magát későbbi értelmezésében.

A kutatás alanya a Budapesten élő 20–30 éves, versenyszférában munkát vállaló fiatal felnőtt generációs csoport. A versenyszféra mérettől függetlenül azon vállalkozások köre, melyek tevékenységét *elsősorban* a profit határozza meg. Ezeknek a gazdasági szereplőknek minden döntésében a piaci szempontok dominálnak. Az életkori határ nem vehető szigorúan, ez egy hozzávetőleges intervallum; a felső korhatárt tekintve nem az életkor a döntő, hanem az életmód, ami egy egyént megfelelőnek tart a kutatási kritériumok szempontjából. Az alsó határt sem a születési év, hanem a tapasztalatok határozzák meg: a vizsgálat fókuszában lévő generációs csoport az, amelynek még vannak élményei a szocializmus időszakából. Hogy valójában mekkora jelentősége van e korosztály tagjai számára a gyerekkor társadalmi, politikai, kulturális miliójének, az kérdéses.

Azért versenyszféra a kutatás terepe, mert itt történtek olyan jelentős változások, amik gyökeresen újat hoztak a megelőző időszakhoz képest, többek között, például a vállalati kultúra, a munkamorál, a munka státusza tekintetében, melyek hatásai rányomták bélyegüket az életmódra is, sőt hatásuk a nem versenyszférában élők életében is igen erős. A versenyszférát tévesen olykor a menedzsérrel azonosítják (Almás, 2002), aminek oka talán az lehet, hogy a menedzserek a versenyszféra legkarakteresebb csoportja, az ő életmódjukat átható munkamorál, munkastilus, ami a leginkább eltér a társadalom többsége által megszokottól. A köz által kitüntetett szerepük következtében a menedzserek olykor mintaadókká lépnek elő, hatásuk kiszűrik egy szélesebb társadalmi környezetre is, azt a tévképzetet keltve, hogy ez az általános. Holott, a versenyszférának ennél sokkal több szereplője van, tehát jóval árnyaltabb, ennek megfelelően a minta összeállításában is további differenciálására volt szükség. Gazdasági szereplő szerint (A) magán-

vállalkozó, kisvállalkozás, (B) nagyvállalkozás, (C) külföldi konszern (multinacionális vállalat), ezeken belül munkahelyi státusz szerint (a) alkalmazott, (b) vezető kategóriák lettek elkülönítve, ami összesen így hat típust jelent. A kategóriák által lefedett spektrum biztosítja, hogy a vizsgálati populáció nem szelektív például a végzettség tekintetében, azaz a minta egyaránt kerülhet többdiplomás, konszernnél dolgozó felsővezető, mint ahogy asztalos szakvizsgával rendelkező magánvállalkozó is, hisz mindkettő a szabadverseny viszonyai közt működik, tevékenységét a profitszerzés határozza meg (persze a más vonatkozásban meglévő különbségek ugyanakkor szakadékokat alkotnak közöttük, de ezektől a részletektől itt eltekintek).

Az egyes típusok reprezentativitásában fellépő torzítások csökkentésének minimuma volt, hogy minden típusból legalább két interjúalanyt választottunk (lásd I. számú melléklet). Bár a reprezentativitás ennél jóval több adatközlőt kívánna, egyelőre a korlátozott kutatói kapacitás miatt többre nem volt lehetőség. A kutatás folytatásában a minta méretének bővítése meg fog történni. Az elemzés első fázisában nem a vélemények típusok szerinti árnyalása volt a cél – bár különbségek már így is feltűntek –, tipizálás majd a nagyobb minta esetén lesz lehetséges. Az elsődleges cél itt most *általában* a versenyszférában dolgozó fiatal felnőttek életvilágának megismerése. Az adatfelvételi differenciálásra azért volt szükség, hogy a minta a vizsgált sokaságot jellemzőiben reprezentálja. A minta kiválasztása véletlenszerűen történt.

A kutatás helyszíne elméleti okokból Budapest. A modern nyugati típusú kultúrában, az egész társadalmi-gazdasági-politikai komplexumban a városoknak, és különösen a nagyvárosoknak kiemelt szerepük van. Történeti vonatkozásban ez a technikai civilizáció

kialakulásának egyik legfőbb jelenségében – az iparosodással, kereskedelmi kapcsolatok fejlődésével, népességnövekedéssel karöltve zajló – urbanizáció folyamatában kísérhető figyelemmel. A nagyvárosok a társadalom komplexitásának növekedésével egyre fontosabb tényezők lesznek, a gazdasági és politikai rendszer centrumaivá válnak, kulturális értelemben pedig mintaadókká (Fehérvári, 2002:5,27; Wirth, 1973:42). Utóbbira jó példa a médiumok és annak kísérőjelenségeinek – mint a reklám, divat, fogyasztás – identitást építő-befolyásoló mechanizmusa. Az életérzést, életmódot megfogalmazó, sugalló

19
K É K

médiumok szinte mindig a nagyvárosi létből indulnak ki, ezt tekintik referenciaközegnek, ezért elsősorban az ott lakók nyelvén, de nem kizárólag számukra fogalmaznak meg üzenetet. Ugyanis a médiaüzenetek nem maradnak meg a nagyvárosban, hanem az azon kívül élőkre is hatással vannak, befolyásolja őket értékek, normák tekintetében. A kommunikációs csatornákon keresztül a társadalom többségéhez ugyanazok a közvetített minták jutnak el, településtípustól függetlenül. Így tekinthető a nagyváros a nyugati kultúra forrásvidékének, mintaadóknak. Ha a társadalomban széles körben elterjedt kulturális minta, életmódmodell prototípusa, működésének tiszta, „autentikus” formája a *nagyvárosban* található meg, akkor ennek vizsgálatához Magyarországon a legmegfelelőbb terep Budapest.

Bár a népesség, népsűrűség és más demográfiai-szociológiai paraméterek alapján Magyarországon több „nagy-

város” van, ha azonban a nagyvárosi-
asság kritériuma – médiumok által is
felnagyítva – az *életmód*, akkor egyér-
telműen Budapest az egyetlen nagyvá-
ros, ami „vegytiszta” terepként szóba
jöhet. (Vö. Wirth, 1973) Az előzetes
terepmunka pedig kifejezetten az élet-
mód vizsgálatán keresztül közelített a
generációs csoporthoz. Bármely más
terephelyszín kiválasztása újabb vizs-
gálandó szempontokat vetett volna fel
az adott „nagyváros” nagyvárosiassá-
gának vonatkozásában, mely egyedi
sajátosságokkal a kutatás során nem
kívántam foglalkozni.

További jelentőséget ad a főváros-
nak, hogy sok fiatal költözik oda a
munkalehetőségek miatt, így nem
csak a született budapestieket érinti a
nagyvárosi életmód és jelenség-együt-
tese, hanem számottevő mértékben a
korábban vidéken élt embereket is –
tovább fokozva a vizsgált sokaság he-
terogenitását.

A kutatás előkészítése során arra szá-
mitottam, hogy a tősgyökeres és bete-
lepülő budapestiek között megmutat-
kozó különbségek-hasonlóságok majd
megerősítik vagy megcáfolják a lét-
fenntartás, a közös környezeti adottsá-
gok életmódot, értékrendszert nivellá-
ló hatását.

A terepmunka során életút-, foglal-
kozási és narratív interjúk segítségével
a mintán keresztül, a generációs cso-
port tagjainak gondolkodásmódját,
értékeit, világszemléletét próbáltam
megközelíteni, melynek eredményei-
től első körben egy generációs csoport
karakterének kirajzolódását vártam.

Városantropológia

A kutatás tapasztalatai

A rendszerváltozást követően a munka
világa megváltozott annak következté-
ben, hogy a versenyszféra kiépülésével
egy korábban ismeretlen munkamorál
jelent meg. Magyarországra a külföldi
tulajdonú cégek hozták be az új mo-
dellt, amit aztán egyre több hazai vál-
lalat, vállalkozás is átvett, mára pedig
normává vált ebben a gazdasági kör-
ben. A vizsgált fiatal felnőttek nem él-
ték meg ezt a változást, ők már „bele-
szocializálódtak”. A szülők elbeszélései
nyújtotta kontraszt az, amiben a válto-
zás tényét egyáltalán konstatálni tud-
ják. Az életútinterjúk során a generáci-
ók közötti másság éppen ebben a vo-
natkozásban artikulálódott: *„azt gon-
dolom, a fiatalok élete rosszabb, mint
az akkoriaké, de mégis gyorsabban
juthatnak magasabbra, ha beindul a
szekér. Akkor végig kellett mászni a
számárlétrát, ma már akár nagyot is le-
het ugrani, de ugyanúgy esni is”* – te-
hát, mikor a szüleik fiatal koráról be-
széltek, nem mentalitásbeli, érték-
rendszerbeli különbségeket tartottak
fontosnak, hanem a munka világán be-
lül, a szülők évtizedekkel korábbi
helyzetéhez képest bekövetkezett vál-
tozásokat. Ezek a változások több
szinten megfigyelhetők, például a
munka térbeliségében: az irodák mo-
dern épületekben vannak, amelyeknek
önmagában presztízsértéke van, a vál-
lalti image része. A belső terek sok-
szor „amerikaias” tereosztásúak, úgy-
nevezett boxok vannak kialakítva, el-
különített irodák helyett. Ugyanakkor
ez a látszólag szociopetális tér mégis
keves az igazi informális közösségi
kapcsolatok kialakításához: *„vagy ösz-
szejjössz a munkatársaidal egy pohár
sörre vagy este egy beszélgetésre, vagy
minden nap csak reggel, este találkoztok;
senkit nem érdekel, hogy munka-
időn kívül mi történt veled”*. A munka-
hely virtuális tere is átalakult, kiter-
jedt, jóval tágasabb lett, és nem csak

digitális hálózatok (internet, LAN)
következtében,¹³ hanem a vállalatszer-
vezés, ügyfélkapcsolatok, továbbá az
országhatárokon, sőt kontinenseken
túlra kiterjedő beszállítói és konkuren-
si kör miatt is. Az egyén számára az
apparátus egésze sokszor nem átlátha-
tó, így a munka közege teljességében
nem átélhető. A felső vezetés, vagy
akár a közvetlen felettesek, akik szá-
mára naponta készülnek a kimutatá-
sok, néha az országhatáron kívül, a vil-
lág egy más pontján élnek; kollegák,
de sosem látták egymást: *„Ma már a
multiknál annyira nem tudják, hogy az
igazgatói székben, hogy kik vannak.
Ma már csak annyira egy-két szintig
látnak le”*. A kommunikációs átjarha-
tóság igényli az egységes kódrendszer
használatát, így az információcsere,
olykor a mindennapi tevékenység
munkanyelve a soknyelvű közeg miatt
általában az angol. Tehát a multikul-
turális környezet napi tapasztalattá
vált sokak számára. A fenti nyugati tí-
pusú munkahelyi környezet persze
nem jellemző minden Budapesten
működő vállalatra. Történetesen a
mintába kerültek esetén ez a modell
még a magánvállalkozókra is többé-
kevésbé igaz volt, tehát nem kizárólag
a multinacionális vállalati környezet
sajátjáról van szó. Úgy lehetne fogal-
mazni, hogy a versenyszféra minden-
napos gazdasági tevékenysége multi-
kulturális környezetben zajlik. Érde-
kes mód, mindez nem termel ki
általában olyan habitust, ami kaput
nyitna más nyelvi-kulturális területek
felé a munkavállalást illetően. Nem
generál migrációt. A mentális-egzisz-
tenciális kötődések, a térbeli-etnikai
identitás még mindig meghatározóan
fontos, visszatartó tényező abban,
hogy ezek az emberek jobb egziszten-
ciális perspektíva reményében külföld-
ön vállaljanak munkát. Különösen az
ország európai uniós csatlakozása ide-
jén előtérbe került téma volt a külföldi
munkavállalás, és az ennek kapcsán
generálódott félelem, hogy az elsődle-
ges nemzeti erőforrás, nevezetesen a
humán, szellemi tőke jelentős része el

fogja hagyni az országot. Nos, az a csoport, mely képzettségénél, önálló család híján pedig meg nem állapodottságánál fogva, továbbá idegennyelvtudással rendelkezve, többnyire még jelentősebb helyhez kötött egzisztenciális tényezők nélkül a legpotenciálisabb csoport külföldi munkavállalás szempontjából, nem tervez ilyesmit, sőt ismeretségi körében is csak egy-két példát tud, ők kirívó esetnek is számíthatnak. Akik külföldre mennek, csak rövid időre, nyelvtanulás miatt, de utána haza is jönnek. Úgy tűnik tehát, hogy az Unió csatlakozás kapcsán a közbeszéd tárgyát képező jelenség csak lehetőség marad, és sokak várakozása vagy éppen félelme nem igazolódik be.

A terepmunkát megelőző korábbi személyes beszélgetéseim a versenyszférában dolgozó egyes fiatal felnőttekkel, meglehetősen negatív viszonyt, sőt feszültséget sejtettek személyiségük és munkájuk között. Úgy tűnt, ennek oka egyrészt (A) a „nemzeti kultúra” normáitól és gyakorlatától eltérő nyugati vállalati *munkamorál idegensége*, a vállalati kultúra elsajátításának nehézségei, továbbá (B) a munkaszerveződésekben rögzített (és a Munka Törvénykönyve által deklarált) munkaidőn túli foglalkoztatás, azaz a *túlterheltség*, harmadszor (C) az egyén eredeti szakmájától teljesen eltérő, megélhetési kényszerből vállalt munka, vagy az adott feladat monotonitása okozta *motivációs válság*. Többször Friedmann kétkezi munkások között végzett vizsgálataiban leírt *munka kielégületlenségének* tüneteit lehetett felismerni (Friedmann, 1971). Így kutatásom során számítottam ezen jelenségek feltűnésére, megmutatkozására akár az életút és foglalkozási interjúk, akár a későbbi időmérleg-interjúk során, mely előzetes tapasztalatot további személyek bevonása kontrollálhat. Mégis, érdekes mód ez nem következett be. Személyes munkájukkal kapcsolatban nem voltak rosszalló kijelentéseik, kritikai megjegyzéseik inkább csak a vezetőkre vonatkoztak. Saját

mintámról megállapítható, hogy megtalálták számításaikat, de legalábbis meg vannak elégedve munkájukkal, egyes esetekben a változtatás szándéka inkább a más dolgok kipróbálásának igényéből fakad. Egyik esetből sem lehet általánosítani. Az első csoport fiataljainak benyomásaira magyarázat lehet a munka világával való első találkozás okozta „trauma”, vagy egy sajátos szocializációs folyamatnak köszönhető kritikai pozíció kialakulása a világ egyes jelenségeivel szemben. Míg a második, a tényleges kutatás csoportja esetén, a munka világába történt konfliktusmentes (sikeres?) szocializációs útnak lehet eredménye elégedettségük, illetve, hogy elvárásaik, korábban pedig pályaválasztásuk, egybeeset felnőttkori lehetőségeikkel. Hogy a két attitűd, vagy tapasztalat közül melyik lehet a szignifikáns, a többséget jellemző (munkán belüli kielégületlenség vagy kielégületlenség), nem megállapítható. Egyáltalán, a vizsgálat jelenlegi fázisában a munka mindennapi életben betöltött pontos helyértékének meghatározása sem lehetséges. Ám annyi bizonyos, hogy az ún. workaholic (munkamániás) típus, aki egész életét a munka fényében éli, s ennek érdekében magánéletét, elsődleges csoportjait is hanyagolni, mellőzni képes, csak egyes vezetők esetén volt felismerhető.

A terepmunka első fázisa meglepő eredménnyel zárult: az igen széles spektrumot felölelő versenyszféra (mely mint fentebb említettem, messze nem azonos a menedzserréteggel) különböző képviselőivel folytatott interjúk során, a valóság megélését, tapasztalását, az önmeghatározást, ön- és csoportértelmezést magába sűrítő narrációk egyaránt nélkülöztek a szociológiai ifjúságkutatások, a társadalmi trendelemzések által kimutatott objektív tényeket, illetve a korszakkal vagy a korosztállyal kapcsolatos, közvélekedésben élő sztereotípiákat. Szá-

mos toposz, mint információs társadalom, globalizáció, multikulturalitás, a megváltozott családeszmény, a felfokozott konsumerizmus stb. nem verbalizálódott, nem volt hivatkozási pont, a beszélgetésekben még láten sem. Mindez azt a hipotézist igazolta, hogy a mai fiatal felnőttek esetében olyan generációs csoportról van szó, akik nagykorúsága idején az elmúlt másfél évtized hazai társadalmi, gazdasági változásai konzolidálódtak, ebben felnöve pedig számukra az új viszonyok természetes adottságként vannak jelen, és nem problematikaként.

21
K É K

Az elbeszélések alapján, az élet most sem más alapjaiban, mint néhány évtizeddel ezelőtt. A gazdasági és technológiai változások eredményezte új kulturális tapasztalat nem változtatott az emberek alapvető igényein. Ezek az életpreferenciák: a létbiztonság, mely a stabil állást, a jövedelemben kalkulálható folytonosságot jelenti, a saját lakás, az átlagos jólét olyan mutatói, mint „az évi egyszeri nyaralás, vagy hogy egy étterembe elmehessek, ha kedvem tartja”, ne jelentsen problémát, a munkakör változatossága, a gyerekvállalás. Generációs vetületben ez azt jelenti, hogy a generációk között nem a szélsőséges divergencia, hanem éppen az életpreferenciákban vagy a környezetre való érzékenységben megmutatkozó hasonlóság, így a *felnőtt kor jellegének generációkon átívelő állandósága* volt feltűnő.

A karrier szinte kivétel nélkül másodlagos volt és ismeretségi körükben sem jellemző. Egy, a nyugat-magyar-

országi régió felsőoktatási intézményeiben, 2001-ben készült felmérés (Szakál-Bóhm-Fereczki, 2003) karrierorientáltságot vizsgáló része, a számok szintjén azt mutatta, hogy a válaszadók „önmagukban kulturált, becsületes embert látnak és tisztelik a másik embert. A többieket viszont inkább anyagiasnak, kapcsolatépítőnek látják, akiket a legkevésbé érdekel a többi ember” (66. p). A kutatók ezt úgy értelmezték, hogy „nyilván itt arról a helyzetről van szó, hogy nyilvános véleményként – még anonim kérdőívben is – a társadalom által elvárt véleményeket kell mondani, míg mások-

állandó rohanás, nem minden esetben fajsúlyosan, de valami miatt mégis jelentőséget tulajdonítottak neki, hisz szóba hozták. Feltűnő volt a jelenség tendenciaszerű felbukkanása. A kontextusnak és nyelvi formának jellemzője volt, hogy a rohanást vagy időhiányt nem saját magukról, privát életükről beszélve hozták fel, hanem általánosítva, a társadalmi környezetet, a világ jellemzésekor:

„Nagyon felgyorsult a világ. A mai világ túl gyors, tehát akik körülményesek, lassúak, nem dontenek gyorsan, azok fölött mindig is jön egy olyan, aki ambiciózusabb.” (Róbert)

„Ma például egy normalis ember, aki érvényesülni akar valamilyen szinten, akkor háromszor annyi dolgot kell tennie, mint mondjuk ötven évvel korábban. Tehát nem elég az, hogy elmegy dolgozni, aztán föladj a levelet a postán, aztán hazamegy főzni. Hát ezt is meg lehet csinálni, de ez nem egy túl nagy [nehezen találja a megfelelő kifejezést] életstílust jelent. Viszont hogyha elmegy nyolc, tíz, tizenöt helyre: találkozni, tárgyalni, beszélgetni, intézkedni, dolgozni, közben enni vagy valami, akkor elment már vele 24 órája.” (Bence)

„Nincs időnk elmenni egy színházba, nincs időnk egy színház után meginni egy kávét, beszélgetni a színházról. (...) És akkor egy este megy négyszázötven film a tévében – rengeteg érzés, érzelem, hatás éri az embert – és nem tud egyre rákoncentrálni. Tehát nem tud elmeditálni, ha szükséges, úgy elgondolkoznia. Talán itt. Meg most már el se kell menni sehova, ott van a Net, ott van minden, meg tudod nézni.” (Barbara)

„Most jöttem rá, hogy teljesen el vagyok havazva. Nem tudom, hogy te mennyire vagy benne ebben a mókuskerékben. Tegnapelőtt vettem egy DVD író, és még azóta sem szereltem be a gépembe – ilyen szinten.” (Péter)

Megpróbáltam ezt a momentumot kibontatni a beszélgetőtársaimmal, kérdésekkel körüljárni, ám a kísérletek az interjúalanyokban támadó bi-

zonytalanság és tanácstalanság miatt többnyire már a kezdeteknél megrekedtek. Nemhogy racionális, konstruktív magyarázatokkal nem rendelkeztek a problémára vonatkozóan, de még találgatásaikban is nagyon tétovák voltak.

„- Rohan a világ. Nem tudom, hova. Pedig ha megnézzük, nincs értelme a rohanásnak, de arra kényszerítenek minket.

- Ki? Mi?

- Ha tudnám a választ rá, akkor lehet, hogy megoldanám (...)” (Róbert)

„- Miért van arra szükség, hogy az ember ilyen sok mindent csináljon?

- Nincs rá szükség. Csak azt hiszi az ember, hogy neki szüksége van erre. Hogy e nélkül nem lehet.” (Bence)

Adott volt tehát egy ellenmondás vagy zavar, egy – úgy tűnt – tipikus mindennapi élmény és annak racionalizálása között, melynek magja az „időhiány”.

Az idő-probléma

Az időhiány a belső késztetések vagy interiorizált társadalmi normák indukálta cselekvések, adott időintervallumra vonatkozó egyidejű megvalósíthatóságában jelentkező *konfliktus*. Ami tehát nem feltétlenül a megvalósításkor jelentkezik, hanem a tervezés során, mikor is a megvalósíthatóság kérdése felmerül. Az időhiány egy cselekvéssor tervezésében kijelölt időszakasz, és az ebben az időszakaszban szóba jövő potenciális cselekvések közötti meg nem felelés.

Az idő társadalmi konstitúciója

A konfliktus egyik tényezője tehát az idő. Alapvető tisztázandó kérdés, hogy a vizsgált kultúrában hogyan jelenik meg az idő, milyen absztrakciókban, minőségekben fedezhető fel az időben-lét élménye, továbbá az, miként formálódik a társadalmi tapasztalat-

22 K É K

kal szemben őszinték lehetünk”. (uo.) Saját eredményeim ezzel szemben arra mutatnak rá, hogy a megfigyelt életforma több ponton is eltért a közgondolkodásban élő vélekedésektől, topozsktól: tehát, míg a *kortudat* – ami nem más mint egy kulturális konstrukció, képzet – azt sugallja, hogy a karriercentrikusság a mai társadalom tipikus jelensége, ezért az emberek ilyennek *gondolnak* másokat, miközben hangsúlyozottságát cáfolja személyes életük és közvetlen környezetükre vonatkozó tapasztalatuk. Azaz, a toposz és *valóság* között súlyos ellentmondás feszül.

Továbbá, sem a fogyasztás, sem a felhalmozás bármilyen formája nem identitás- vagy presztizsmeghatározó a vizsgáltak körében. A fontosnak tartott dolgok, vagy jövőbeli tervek, vágyak a saját lakás megszerzésén kívül nem voltak anyagi természetűek.

Az elbeszélések többségében előke-
rült az idő problémája, az időhiány, az

ban.¹⁴ Az antropológiai irodalomban kirajzolódó, hosszú ideig fennálló paradigma volt az „idő nélküli” természeti népek, és az idő által irányított modern ember dichotómiája. Az első világképben nincs elkülöníthető idő-entitás, az idő azonos a tevékenységekkel (feladatorientáltság), míg a másodikban idő és munka (élet) elkülönül, az idő mint olyan vonatkoztatási keretként szolgál. Tim Ingold amellett érvel, hogy az időhöz való viszony két módja nem egymást kizáró pólus, a modern társadalmak egyes tevékenységei ugyanúgy lehetnek feladatorientáltak, mint egyes természetközeli népek teljes gyakorlata. Mindazonáltal tény, hogy a kapitalista berendezkedésben a munkához való viszony erőteljesen kiemeli és elkülöníti az idő fenomenét (Ingold, 2000:202).

Az idő a modern társadalomban, a kultúra által áthatott mindennapi kognitív folyamatok során, a szubjektumon kívüli, tőle *független* valamiként tételeződik. Egy olyan önálló entitás, mely a valóság egy *adottsága*, a mindennapi tapasztalat számára a világban-való-lét egy meghatározó kerete, amit nem képes sem az egyén, sem a társadalom befolyásolni. Bár észlelése egyénenként változhat, és eltérhet a valós időlefozástól, mint ahogy például egy kellemes beszélgetés alatt „elrepül az idő” – ám ilyenkor maga az idő, az „objektív idő”, ugyanúgy telt, mint mindig, amit az óra és mások ugyanazon időszakra vonatkozó eltérő tapasztalata tudatosít a szubjektumban. Az idő ilyen felfogása „az idő mint társadalmi szinten intézményesített mértékrendszer” képzetéből következik. E konszenzus azt mondja, hogy az idő a szubjektumoktól független, tehát egy abszolút objektív valami, mely ezen tulajdonsága következtében egyetemes (legalábbis a földi keretek között működő), számszerűsíthető egységekre bontható viszonyítási rendszerként használható. Ebben a „rendszerben” az embernek mozgásteret az idővel való gazdálkodásban van, tehát abban, hogy miként használja,

hogyan, milyen tevékenységekkel tölti ki az adott időegységeket (óra, nap, hónap stb.). Az idő illetően kívülhelyezése, függetlenítése a szubjektumtól, előfeltétele a szóban forgó konfliktus, azaz az időhiány létrejöttének. Ugyanis, ha az időt a mindennapok során önmagából vezetné le az egyén (Heidegger, 1992:49), akkor a tevékenységek egyidejű összeegyeztethetlenségében nem az idővel, hanem önmagával kerülne összeütközésbe, ami pedig társadalmi szinten anómikus állapothoz vezetne. Azonban a gyakorlatban létező struktúra következtében („objektív” idő-entitás és az avval nem azonos, tőle független egyén) az összeegyeztethetlenség elviselehető.

Az időmérleg módszeréről

Az időhiány további vizsgálatához a szociológiától kölcsönzött időmérleg-felvétel módszere került alkalmazásra. Az időmérleg lényege, hogy a mintán keresztül, egy sokasság időfelhasználását és tevékenységstruktúráját lehet általa feltérképezni. Az eredményeket általában egy évre vonatkoztatják, amihez az adatok relevanciáját a nagyszámú minta biztosítja, ugyanis a felvétel olykor mindössze egyetlen kijelölt nap vizsgálatával, vagy a négy évszak egy-egy napjának vizsgálatával történik. A felvétel eszköze egy több-elemű kérdőív-apparátus,¹⁵ melynek standardizált formája lehetővé teszi a számszerűsítést és az összehasonlítást. E kvantitatív módszerben rejlő lehetőségek kiaknázásaként különféle mutatókat is kidolgoztak. Magyarországon a hatvanas évek óta bevett technikáról van szó, országos időmérleg-felvételt 1963-tól végeznek a KSH keretében, amit nagyjából hétévente ismételnék meg. Makrotársadalmi szintű felvételek mellett történnek olykor kisebb csoport-specifikus társadalmi szeg-

mens körében is adatfelvételek.¹⁶ Ezt a technikát antropológiai kutatásban eddig még nem alkalmazták.

Az időmérleg-felvétel jelen kutatásban egy kontrollvizsgálati módszerként működött, abból a célból, hogy az interjúkban megfogalmazott, az idő szűkösségéről szóló *benyomások* – amelyek valójában kognitív-affektív konstrukciók –, ugyanezeknek az embereknek időfelhasználási *gyakorlatával* lehessen kontrasztba állítani. Erről az időfelhasználási gyakorlatról az időmérleg szolgál adatokkal. Amennyiben valóban létezik időhiány, ez az időmérleg-felvétel eredményeiben

23
K É K

tükröződni fog, például az egyes tevékenységekre fordított időben, tevékenység típusok eloszlásában (munkával töltött idő, szabadidőre fordított idő). Amennyiben nem igazolja az időmérleg-felvétel az időgazdálkodásban fennálló konfliktus valós meglétét, ám az egyén benyomásai mégis meglétére utalnak, akkor egy képzet létezéséről, annak széleskörű elterjedéséről lehet beszélni.

Az időmérleg egy objektív keretét, vázát adja a vizsgált sokasság egy tipikus napjának az idő dimenziójában. Ez az, ami *valójában megtörténik*. Önmagában azonban nem mond semmit e tények és a tudat kapcsolatáról, arról, hogy mindazt, ami megtörténik, *hogyan éli meg* az alany, milyen értelmezéseket kapcsol hozzá? Az időmérleg egy olyan „nyers”, tényszerű, kemény adatként kezelhető eseménysort rögzít, melynek legfontosabb attribútuma a *strukturáltság*. Megmutatja, hogy a társadalmilag meghatározott

vagy sugallt életmódmodellek, az élet ritmusa a vizsgált közegben mit jelent, hogyan valósul meg a gyakorlat szintjén, az időfelhasználás tükrében, ezzel referenciát nyújthat ugyanezen praxis (valóság) tudati megjelenésének elemzéséhez. Megjegyzendő, hogy már maga az idő gyakorlati használata is többnyire kulturálisan meghatározott, azaz az adott kultúrára vonatkozóan többletjelentéssel bír. Így az időmérleg-felvétel egy kultúra elemzéséhez, valamely jelenségének értelmezéséhez lehetséges forrásul szolgálhat. Ugyanakkor nem elégséges forrás, mivel a felvételek az eredmények egyes adatai-

ra, illetve azok közötti összefüggésre vonatkozóan nem szolgálnak magyarázattal,¹⁷ tehát csak más forrásokból származó adatokkal való kombinálása vezet értelmezhető eredményre. A más módszerekkel nyert *puha* adatok mutatják meg azt, hogy a kultúra által kínált vagy az egyéni értelmezés hogyan módosítja, formálja át, egészíti ki a valóság tapasztalatát, milyen magyarázatokat kapcsol hozzá.

A kutatás időmérleg-felvételének tapasztalata, hogy a korábbi foglalkozási és életinterjúkat kiegészítve, az időmérleg interjúk sokkal plasztikusabbá tették az interjúalany munkájáról, munkahelyi körülményeiről, az egész általa végzett munkafolyamatról, ezekhez való viszonyáról alkotott képet, mert a munkát a teljes nap tevékenységstruktúrájába ágyazva mutatták be, valamint az újabb, más kontextusú interjúhelyzetek további önértelmezésekben való megnyilatkozásra adtak alkalmat. Az időmérleg-interjú a munkával kapcsolatos attitűdre, praxisra, a felszínre kerülő részletek következtében, életszerűen világít rá. Az így felbukkant partikularitások nem feltétlenül a konkrét munka részei, hanem annak kísérőjelenségei, de ismeretükben egy sokkal árnyaltabb kép alakulhatott ki a kutatóban. Ezek a tényezők, lehet, nem is igazán tudatosulnak az alanyban, így egy foglalkozási interjú során nem biztos, hogy előjönnek. Az időmérleg eredményének értelmezésébe be lettek vonva a kiegészítő megjegyzések, közlések, több megállapítás ezek nyomán volt lehetséges.

A munkanapok illetve a munkahetek intenzitása változó, sokszor ad lehetőséget önszabályozásra, azaz, az idővel való gazdálkodás, a munkaidő felhasználása az egyénre van bízva. A megfeszített munkatempó egy héten

vagy hónapon belül csak bizonyos időszakokra korlátozódik, ekkor kíván meg extra idő- és energiárfordítást az egyéntől. Ez vagy ciklikusan bekövetkező, tehát kiszámítható időszak, vagy rendkívüli feladat idézi elő, így váratlanul történik. A munkaidő történéseiben helyet kap a kényelem is. A *tényleges munkát* általában egy órányi vagy félórányi kávézás, internet-böngészés, elektronikus levelezés előzi meg, ahogy az a munkaidő előtt véget is ér, és szintén 30–60 pernyi internetezés zárja. Az elektromos levelezés mindenkinél a teljes munkanapon áthúzódó háttér-tevékenység. A *munkahelyen töltött idő* – ami, mint látható, nem azonos a *munkával töltött idővel* – 8–9 óra között változik. Ingold hasonló fontos distanciáról ír a brit mozdonyvezetők időfelhasználása, időkezelése kapcsán, akiknél a 8 órából valójában 3 óra 20 perc a tényleges átlagos munkavégzés, a többi rendelkezésre álló időt társadalmi létük más aspektusaira fordítják. (Starkey-t tárgyalja Ingold, 2000:215–217). A munka utáni napszakot vagy rekreációra fordították a megkérdezettek (alvás, sport),¹⁸ vagy ismerőseikkel, partnerükkel töltötték. A szellősebb munkamenet a közszereknél dolgozó vezetőkre nem volt érvényes, esetükben a munkahelyen töltött idő 11 óra volt, de az estéjüket még ők is sporttal, barátokkal töltötték.

A versenyszféra munkamoráljáról, tempójáról, időbeosztásáról kialakult toposz valószínű a menedzserréteg, azon belül is a nagy hatáskörrel, felelőséggel rendelkező felső- és középpvezetők sajátja. Több interjúalanyom kifejtett véleménye, valamint elbeszéléseik elemzése arra a következtetésre vezetett, hogy számos – akár egy egész generációs csoportra – kiterjesztett toposz egy szűk réteget jellemez csupán, például a menedzsereket. Kérdés, hogy a köztudat illetve a médiumok számára mitől válik ez a csoport kiemeltté, az *általánosról* alkotott képben mértékadóvá?

24 K É K

Az időmérleg-felvétel eredményei

Az időmérleg-felvétel ugyanazzal a tizenkét emberrel történt, akik a kutatás előző fázisában interjúalanyként részt vettek. A módszertani előírásoknak megfelelően, mindenkinél ugyanaz a nap volt vizsgálva. Maga az adatfelvétel az időmérleg módszerében egy strukturált interjú formájában történik, mely során a 0-tól 24-óráig tartó időtartamot veszik sorra lépésről lé-

Úgy tűnik, a köztudat olykor tévképzeteket épít, pontosabban a képzetek általános disztribúciójával intenciójának megfelelően alakítja a valóság tapasztalatát, ezáltal végső soron magát a valóságot is deformálja. Az egyének, a társadalmi környezetben szocializálódva hordozójává válnak ezeknek a képzeteknek, melyeknek megfelelően cselekednek, és melyeket kommunikálnak is (maga a cselekvés is kommunikatív értékkel bír). Például a mai kortudat, mely egy behatárolható időszakra vonatkozó képzetegyüttes, elhiteti a mindent átható, mindenütt jelenlevő versenyt, a „farkastörvények” általános jelenlétét, mint meghatározó életelvet, az idő hiányát, a felfokozott élettempót, a karriert mint életcél, az állandó felhalmozás-fogyasztás szükségét. Ezek az elvek mind a status quo fenntartását szolgálják, egy gazdasági modellt működtetnek, átfogva a teljes folyamatot, azaz a produkció – disztribúció – redisztribúció oldalát. Általánosítva, az ökonómiai racionalitás (?) által áthatott kultúra képzetrendszer hoz létre és tart fenn. A képzetek irracionális jellegét és/vagy közvetettséget igazolhatja, hogy létük okát, értelmét nem tudják megmagyarázni a képzet birtoklói, tehát nem belülről fakadnak, hanem „kivülről” származnak.

Mi a célja ezeknek a képzeteknek? A versenyszellem, a farkastörvények hite egy habitus, készség, attitűd elsajátítását, kifejlesztését szolgálhatja,¹⁹ amelyek egy minél hatékonyabban működő humán erőforrást, vagy vulgárisan fogalmazva: termelőerőt hoznak létre, így könnyebben elsajátítható a szükségleteken túli profit eszménye, az ennek szolgáltatásban végzett munka. Ezen képzetek verbális kanonizálása az egyes anti-humánus viszonyokat (pl. szolidaritás háttérbeszorulása) olyan kísérőjelenségeként próbálja elfogadtatni, ami ellen „nem lehet mit tenni”, a „rendszer része”. Ahogy ez több interjúban is előjött: „Tehát, igazából

én azt mondom, hogy míg régen volt azért az összetartás, ma már inkább a farkastörvények uralkodnak. Ha meg akarsz élni, akkor meg kell szerezned magadnak” (Róbert). Az anti-humanizmus (vagy inkább anti-kollektivizmus) egyik eredménye a nyugati társadalmi berendezkedésnek, hisz a verseny felszámolja az érdektelen kooperációt, a közösség fontosságát, helyette az individuumot helyezi előtérbe. Többek között ezek azok a problémák, amelyeket az ipusztársadalom, illetve a modernitás kialakulása óta nem sikerül megoldani, helyette újabb technológiai áttörésekkel, vagy a fogyasztói világ kiépülésével elpalástolásuk történik.

A profit és a verseny egyaránt jelentkezik a termelés és a fogyasztás oldalán. A termelésben hatékony munkakerőre van szükség, akivel a *minél nagyobb profit* elérése, „a növekedés fenntartása” a cél. A verseny a fogyasztásban többek között a fogyasztás presztízsértékén keresztül ölt alakot, ami legalább olyan fontos, mint az emberi szükségletek egyszerű kielégítése: itt üzgszintén „nem szabad lemaradni”, alkalmazkodni kell a közvetítőkön (médiákon) keresztül érkező normákhoz, amelyek a valós, természetes szükségleteket felülírják vagy kibővítik.

A karrier eszménye a versenyszellem interiorizálást szolgálhatja: azáltal, hogy az egyén saját életére vonatkoztatja a versenyt, könnyebb azonosulni vele bármilyen további relációban (pl. munkavégzés, fogyasztás). Önmagában a profit túl absztrakt cél; a saját anyagi jólét és társadalmi státusz növelése, fokozása viszont már jól felfogható egyéni érdek. A karrier tehát a profithoz kapcsolódhat, a termelés-fogyasztás fent említett aspektusához.

Az egyéni jólét fokozása, a folyamatosan bővülő-változó termékek és szolgáltatások erőteljes propagálásán

keresztül gerjesztett fogyasztás, a kereslet folyamatos fenntartását, ha lehet, növelését szolgálja. A javak megszerzéséhez szükséges anyagi erőforrások szüksége mint a munkavégzés motivációja, a termelés által igényelt humán erőt, azaz a termelés működését biztosítja. A valós vagy sugallt igények kielégítéséhez szükséges javak megszerzéséhez az embernek pénzre van szüksége, ezért munkát vállal, ezáltal pedig egy termelő-apparátus fenntartásában vesz részt. Ez a fejezetben tárgyalt jelenségek motorjával szolgáló gazdasági racionalitás minimalváza.

25
K É K

Az időhiány mint kortűnet egy lehetséges értelmezése

A modern képzetek közül a vizsgálat középpontjába a modern időélmény problémája került. A jelenség nyugati típusú társadalmi-gazdasági rendszeren belüli helyét keresve, a jelenség a fenti gondolati konstrukcióhoz kapcsolható. Arról, hogy az ipusztársadalom illetve kapitalista termelési rendszer kiépülésével együtt miként alakult át az idő tapasztalása, mely egyben volt feltétele és eredménye a modern nyugati társadalmi berendezkedés kialakulásának, tanulmányok szólnak, erről értekezik Pierre Bourdieu (1990), Tim Ingold (2000), Edward Thompson (1990). Az időhiány alábbi értelmezése szerint, a gazdasági rendszer és időélmény-időkezelés egymást alakító kölcsönhatása a technológiai-gazdasági változásokkal együtt folytatódik a posztipusztársadalmi²⁰ társadalomban is.

Nem lehet azt állítani, hogy időhiány valós tapasztalatként nem létezik, az viszont, hogy kortudattá vált, elgondolkodtató és magyarázatot igényel. Feltételezhető, hogy szerepe van ebben valamiféle „kognitív tehetetlenségnek” is, amit az ún. információ-türelhelés válthat ki. Az információfeldolgozás kényszere leköti az egyén figyelmét, önkéntelenül elvonja más dolgok elől, azt a benyomást keltve, hogy más dolgokra nincs ideje, hisz a feldolgozás adott időkeretek közt zajlik (1 nap = 24 óra, korlátozott ébrenléti szakasz = 14–18 óra). Az időhiány élményének másik forrása lehet, és ta-

modern jelenség,²¹ a modernitásban vált domináns ideológiává. Az individualizmus annyira átfogó, korszakos jelenség, hogy egyszerre felfedezhető a versenyszellem, a farkastörvények, a karrierizmus, a fogyasztás²² hátterében – mindezeknek egyszerre közvetett eredménye, ugyanakkor legitimációjuk eszköze is az időhiány élménye. A továbbiakban ezt a kijelentést fejtem ki.

A versenyszellem a minél jobb pozíció kiharcolásának motorja, a farkastörvények ennek a pozíciónak a megőrzését, megvédését szolgálják, a karrierizmus ennek a programnak személyes tervvé emelése, a fogyasztás pedig az egyéni jólét biztosítása. Tehát egytől egyig az individuumot piedesztálra emelő aktusról van szó. Ha az individualizmus által sugallt ideák társadalmilag sugallt életút-stratégiává válnak, akkor annak egyértelműen negatív szociális következményei vannak a társadalmi életben, ezek az egyéni lét szintjén is jelentkeznek. Humánus értékrendszer alapján, ez a status quo erősen megkérdőjelezhető, sőt elfogadhatatlan. Úgy maradhat fenn mégis egy ilyen rendszer, hogy az individualizmus okozta problémák kezelésére (de nem megoldására) társadalmilag elfogadott, felelősség elhárító séma alakult ki. A kis-élet szintjén jelentkező egyes problémák elhárítását szolgálja az *időhiányra* történő hivatkozás, ami mögött nem biztos, hogy valóban létezik időhiány. Hogy az emberek valóságként élik meg az időhiányt, annak köszönhető, hogy a rá való hivatkozás kollektív jelleget öltött, általánosan bevett (így mindenki kanonizálja), és így társadalmi realitás formáját ölti, amit aztán még a közvetítők (médiумok) sokszor meg is erősítenek, tovább építenek, például az időhiány-nyal/rohanással teli életmódra reflektáló reklámokon keresztül. A képzet a kortudat státuszánál fogva – azaz elfogadott társadalmi tényként mutatkozik – újra csak megerősíti a létezésébe

vetett hitet. A jelenség maga tehát egy többtényezős „öngerjesztő folyamat”. Bekövetkezett az a különös kulturális realizálódás(?), hogy egy képzet valósággá vált, annak következtében, hogy sok ember e kollektív képzetnek megfelelően cselekszik.²³

A kutatás megállapítása tehát, hogy társadalmi méretekben az „időhiány” élménye nem egy valós probléma konstatálása, hanem egy helyzet szimbolikus kezelése: az egyén áthárítja a felelőséget egy általa nem befolyásolható, nála nagyobb „hatalomra”, a jelen kor általános, közismert vonására, az *idő szűkösségére*, azaz az időhiányra. Mentessé magát az egyéni felelőség alól az által, hogy implicite azt mondja: „nem tehetek róla, ki vagyok szolgáltatva egy nagyobb, hatalmasabb erőnek”, „az idő szorításában vagyok”. Ez a cselekedet önkénytelenül is út az idő mitizálásához. Tehát a háttérben sokkal inkább egy magyarázatról van szó, mint valós időökonomiai problémáról.

Az a tény azonban, hogy a képzet fenti logikája szerint az egyén tagadja egy dolog (jelen esetben az idő) feletti kontrollját, nem mond-e ellent az individualizmus alap-ideájának? Hisz ebben az esetben az eszményített individuum (az egyén) automatásának, mindenhatóságának tagadása történik, alárendelődik „valaminek”, tulajdonképp a társadalmi lét egy központi kategóriájának, egy szociokulturális terméknek, az időnek. Az ellentmondást az oldja fel, hogy az állandó rohanás, időhiány megélése, ha egyéni is, kollektív tapasztalat, „manapság ez van”, „mindenki rohan” – azaz a dolog jelenlegi mentéből következik.

Az időhiányra történő hivatkozás egy társadalmi-gazdasági berendezkedést legitimál; konzerválását, fenntartását szolgálja, a nyugati típusú társadalmi berendezkedés negatív mellékhatásait e köpeny mögé rejti. Ez a társadalmi berendezkedés értékrendszerében individualisztikus, azaz az egyén érdekét, az egyéni jólétet előtérbe helyező; gazdaságfilozófiájában kapitalista, azaz

26 K É K

lán ez a jelentősebb, a külsőleg gerjesztett, mesterséges igények kielégítésére fordított figyelem („hajtanom, dolgoznom kell, a maximumot kell kihozni”) a belső természetes késztetések rovására („nincs időm a családomra”). Ezek a konfliktusok rossz közérzetet váltanak ki, amit pedig valahogy kezelni kell. Feloldására létrejött a kultúrában elfogadott, sőt újra és újra megerősítésre kerülő magyarázat: a „nincs időm semmire”, mely áthárítja a felelőséget egy absztrakt dologra, az időre. A sémában azonban nem az idő a kulcs, hanem maga a *valami külső dologra* történő *áthárítás* aktsza, ezáltal válik az egyén számára elfogadhatóvá, hogy valójában külső késztetések (profitnövelés, szükségleteken túli felhalmozás stb.) által vezérelten cselekszik, még, ha az legbensőbb értékeivel, választásaival ellenkezik is.

Az individualizmus a jelen társadalmi-gazdasági berendezkedés kísérőjelensége. Az individualizmus bár nem

a piac által, a verseny szellemében működő, melynek két egymást szimbiotikusan kiegészítő mechanizmusa (pólsa) az – egyre hatékonyabb – termelés, és az – állandó – fogyasztás. A posztindusztriális berendezkedés átalakította az életmód-modellt, amit talán már nem is az informális csoportok hoznak létre, mindössze csak közvetítik azt, hanem sokkal inkább a piaci szellem médiumai konstruálják. Továbbá átstrukturálta a tevékenységszerkezetet, módosította számos tevékenység tartalmát, alapelve emelte a termelés és a fogyasztás egyes derivációit (pl. profitközpontúság, „meg kell szerezni a legújabbat”). Ezzel együtt elvonta vagy erősen korlátozta a kollektívizmus mint társadalmi forma nyújtotta lehetőségeket (Almási, 2002:15-16), melyekre ugyanakkor természetes emberi igény van, emberi szükségletek. Ilyen tényezők az informális közösség identitás-meghatározó, -megerősítő szerepe, biztonságot nyújtó, védő funkciója, szocializációs ereje; kontroll az utódok szocializációja felett; feltétel nélküli kooperáció, segítségnyújtás; az általános emberközpontúság; a közösség által közvetített hagyomány szerepe; értékek állandósága; maga az állandóság nyújtotta biztonság. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az értékek ilyen gyökeres megváltozásában az individualizmus mint az egyéni szabadság kiteljesítésének programja kortese volt a liberális piacgazdaságnak és kísérőjelenségeinek. Például az „egyéni jólét” jegyében fogyasztási preferenciákat határoz meg, aminek ugyanakkor következményei lesznek a munkával töltött idő növekedésében és az informális interakciók csökkenésében. Az így létrejövő hiányt, rossz közérzetet kezelni kell, hogy maga a rendszer legitimitása ne kerüljön veszélybe. Erre szolgál az időhiányra való hivatkozás.

Összegzés

A dolgozat első felében kísérlet történt egy ún. generációs csoport, a jelen fiatal

felnőtteinek elkülönítésére, karakterizálására életút-szakasz, és történelmi meghatározottság alapján, melyet a terepmunka eredményei jelentős mértékben tovább alakítottak. Az interjúk elemzése, melynek célja a versenyszférában dolgozó nagyvárosi fiatal felnőttek értékrendszerének, gondolkodásmódjának, világképének feltárása volt, olyan sajátosságokat sorakoztatott fel, melyek ellentmondtak a kortudatban élő toposzok egy részének. Az elemzés legfontosabb megállapítása, hogy a rendszerváltozás óta bekövetkezett gazdasági, társadalmi átalakulások következményeként megváltozott kulturális tapasztalat ellenére, a vizsgált fiatal felnőttek csoportja és a szülők generációja között, az életpreferenciákban vagy a környezetre való érzékenységben hasonlóság, így a felnőtt kor jellegének generációkon átívelő állandósága, a mindennapok választásaiban felmerülő közös értékek voltak megfigyelhetők.

A narrációk igazi neuralgikus pontja, mely minden interjúban felszínre került, az egész átélte, megélt saját életvilágra vonatkoztatott negatív, frusztráló időélmény. A beszélgetésekben körüljárva e jelenséget, az interjúalanyok in situ drámai módon ismerték fel, hogy *alapélményükre nem találnak kauzális magyarázatot*. E meglepő helyzet alapvetően új irányt adott a kutatásnak, ráirányítva a figyelmet a csoport időmegélésének és annak egyfajta kontrolljaként és magyarázatként alkalmazott időfelhasználás vizsgálatának fontosságára. E fordulat következtében már nem egy általános érdeklődés, hanem egy probléma, egy szituáció felismerése inspirálta a vizsgálatot.

Az időmérleg-felvételek két forgatókönyvet cáfolhattak, illetve igazolhattak: (a) az időhiányra vonatkozó kijelentések mögött valós időökonomiai problémák húzódnak a háttérben; (b) a gyakorlat szintjén az időkezelésben nem mutatkoznak problémák, ugyan-

akkor mégis megfogalmaznak ilyen konfliktust, ami az élmény képzet-jellegére utal. Az interjúk alapján a (b) hipotézis fennállását feltételeztem, amire két dolog utalt: a beszélgetésekben nem tudták magyarázni a jelenséget az interjúalanyok, továbbá sohasem egyes szám első személyre vonatkoztatták az időhiányt, hanem mások életének jellemzésére használták, tehát személyes, az életmódból következő mindennapos idő-konfliktusuk nem volt. (a) forgatókönyv esetén az időkezelés társadalmi méretű problémájáról lett volna szó, ami valószínű társadalmi krízishez vezetne.

27
K É K

Az összesített időmérleg semmiképp sem egy megfeszített tempójú, idő által frusztrált életmódra utalt (az átlagtól szinte minden vonatkozásban a konszernnél dolgozó vezetők tértek el). Az átlag azonban a (b) verziót támasztotta alá, azaz nem mutatkoztak időökonomiai problémák, amiből arra lehetett következtetni, hogy az időhiány valójában *képzet*, és nem a mindennapi gyakorlat része. Az időhiány esetén, az előzetes terepmunka során, többek között a kariernél is tapasztalt anomália volt megállapítható: az egyének a többségről, „a világról” – a kortudatra visszavezethető és közbeszéd által megerősített – olyan képzetrel rendelkeztek, amit azonban az egyéni vizsgálatok nem igazoltak. A képzet funkcionális magyarázatához a gazdasági rendszer időérzékelést, időkezelést befolyásoló hatása szolgált kiindulópontul. A dolgozat időhiány-értelmezésének lényege, hogy e képzet esetén egy olyan kulturális magyará-

zósémáról van szó, mely a nyugati típusú gazdasági-társadalmi berendezkedés problémáinak privát életben történő megjelenésének kezelésére szolgál.

A séma eszközként szolgál a társadalmi késztetések és belső igények közötti döntéssel, vagy ezek valamelyikének való meg nem feeléssel kapcsolatban felmerült felelősség áthárításához.

A kortárs időélmény és más, a kortudatban foglalt képzetek – mint karrierizmus, versenyszellem, profit primátusa, farkastörvények uralma, a fogyasztás presztízse stb. – mind egy

Az időhiány elterjed más társadalmi rétegekben is, de csak formálisan, tartalom nélkül, kognitív-magyarózónyelvi sémaként. Természetesen tényleges időhiány mindentől függetlenül, egyéni szinten bárhol előfordulhat, de ezek az esetek nem kezelhetők társadalmi jelenségként.

A kutatás folytatásában még több interjúalany bevonására lesz szükség, hogy a kutatás jelenlegi megállapításai minél nagyobb mintára épüljenek. Az adatfelvétel első szakaszában alkalmazott módszerekben (életút-, foglalkozási-, narratív interjú) nincs szükség változtatásra.

A második szakasz időmérleg-felvétel adatainak megbízhatóságát viszont növelni kell. A jelenlegi kutatói kapacitás mellett a vizsgált sokaság egy *representatív* mintájának lekérdezése nem kivitelezhető a szükséges minta nagy mérete miatt, ezért egy módszertani kísérletre lesz szükség. Az egy év egy napjára, vagy négy évszak egy-egy napjára vonatkozó makrotársadalmi időmérleg-felvételek több ezres mintával dolgoznak, tehát a minta száma garantálja a vizsgált nap tipikusságát.

Ezzel szemben, jelen kutatásban az eredmények megbízhatóságát – azaz a rendkívüli dolgok kiszűrését – kvalitatív úton kellene biztosítani, mégpedig úgy, hogy az interjúalanyoktól hosszabb időszak lenne lekérdezve (egy vagy két hét).

A vizsgált minta időmérlegének elkészítéséhez először egyéni időmérlegeket lehetne készíteni a vizsgált időszak adatai alapján, majd ezeket az egyénieket összesítve jönne létre a teljes minta időmérlege.

Az adatok napok alapján történő feldolgozásával a hét napjainak karakterét lehetne megállapítani, ami jelen kutatásban azt a szóbeli közlésekből származó megállapítást támasztaná alá mért adatokkal, mely szerint a „munkanapok illetve a munkahetek intenzitása változó.”

- 1 A tanulmány opponense dr. Biczó Gábor (Miskolci Egyetem, Kulturális és Vizualis Antropológiai Tanszék) volt.
- 2 A gazdaságszociológiai munkák pedig rendszerint egy speciális alcsoportot emelnek ki, nevezetesen a fiatal közép- és felsővezetőket.
- 3 Közben az idősebb nemzedékek is átvesznek értékeket a fiataloktól, ugyanis a fiatalok sok vonatkozásban mintaadókká váltak a posztindusztriális társadalomban (Gábor, 2000b:247, Narancsik, 2000:252, Stumpf, 1992:11). A szocializáció korábbi társadalmi formákban nem tapasztalt irányáról van itt szó, amely így generációs különbségeket hidalhat át. Ezt egyrészt a generációk közötti köznapi kommunikációs átjárhatóság igénye hozza létre, másrészt az idősebbek esetén munkaerőpiaci helyzetük megtartása is kikényszerítheti, azért, hogy tartani tudják a versenyt a fiatalabb korosztállyal.
- 4 Lásd Gábor (1992c), Gábor–Balog (2000), Münnich (2002), Szakál–Bóhm–Ferenczi (2003).
- 5 Pl. „az informatikai-információs forradalom új társadalom születését indítja meg” Glatz (2000:17).
- 6 Számos felsorolt változás olyan folyamat eredménye, ami a rendszerváltozást megelőző időszakra nyúlik vissza, ilyen például a nemek közötti munkamegosztás alakulása a háztartásban. Ugyanakkor voltak átmenet nélkül bekövetkezett jelenségek, mint a művelődési szférában az állami támogatás drasztikus csökkenése, egyúttal a piaci viszonyok megjelenése.
- 7 Az más kérdés, hogy ezt a helyzetet felismerte-e a korosztály, tudatosult-e benne, szerepet kap-e identitásában? Ezt csak a nemzedékiség témáját körüljáró kutatás tisztázhatná.
- 8 A fiatal felnőttekben rejlő kutatási lehetőségek kiaknázatlanok. Például a család értékváltozása, a szexualitás szerepe, a munka világa, társadalmi kommunikációs szinterek használata, a posztindusztriális társadalom szereplőinek életstratégiái, szabadidő és munka helye az életvilágban – mind olyan jelenségek, melyek változásának újabb szakasza vizsgálható lenne ebben a miliőben.
- 9 Lásd például Gábor–Balog (2000), Münnich (2002), Szakál–Bóhm–Ferenczi (2003), Tóth (2000).
- 10 Az „elfogadott” bizonytalan ismérvét nem sorolom ide, márcsak azért sem,

gazdasági rendszer és társadalmi berendezkedés legitimációját, fenntartását, azaz a status quo megőrzését szolgálják.

A kortudat azt sugallja, hogy létezik időprobléma, időhiány. Viszont nem biztos, hogy e jelenségnek, mint kortünetnek valós alapjai vannak, sokkal inkább egy képzetről van szó. A valós időhiány egy szűk csoport, a vezetők mindennapi élettapasztalata lehet, ám mint más jelenségek is, ahogy a karrierizmus, vagy a facér életmód, benyomásmódként – és nem feltétlenül gyakorlatként – átszivárog szélesebb társadalmi körökbe,²⁴ és a köztudatban általános, valós tényként terjed szét, sőt, kortudattá válik.

A rohanók tehát mintaadókká válnak, és „divat lesz rohanni”, divat lesz az időhiány, a sietés (vö. Almási, 2002:17-20,28-32), anélkül, hogy az emberek többségénél e mögött valós időgazdálkodási probléma, az időháztartásban jelentkező válság húzódná.

mert számos megállapításom – és talán alapvetően ez az egész szöveg – a csupán csak „elfogadott”, de nem igazolt dolgok kétes valóságátalmát citalja.

- 11 Például Almási, 2002, Hankiss, 2002.
- 12 A társadalmi intézményeket imaginárius kollektív konszenzusok hozzák létre és tartják fenn.
- 13 Lásd még bővebben az időmérleg-felvetési eredményeinél.
- 14 Az idő fenomen társadalmi meghatározottságával kapcsolatban lásd Gell 2000, A. Gergely, 2000:10.
- 15 Bővebben Falussy, 1985 és Szalai, 1978.
- 16 Többek között a Szántó Miklós vezette, két angyalföldi lakótelep lakosainak összehasonlító életmódvizsgálata 1962-ben; egyetemi hallgatók Szegeden (1973), Szentirmai László vezetésével; Budapest V. kerületében dolgozó vezetők és értelmiségiek időmérlege (1978), Cseh-Szombathy László és Falussy Béla vezetésével. (Forrás: Falussy, 1985).
- 17 Ezért merül ki több időmérleg-felvételekről szóló tanulmány pusztán a kimutatási táblák elemzésében (lásd például Falussy, 2004). Ok-okozati összefüggések, ha a hipotézis szintjén fel is állíthatók, ugyanazon adatokra építve már nem verifikálhatók.
- 18 A sport-tevékenységek kapcsán nem merültek fel a testedzéshez kapcsolódó, vagy azt megelőző funkciók (pl. presztizsérték, társadalmi kapcsolatok építése). Az egyes tevékenységek individuális elfoglaltságok voltak (futás, úszás), az egyetlen csoportos sport pedig gyerekkori barátok között zajlott (foci).
- 19 Egyértelműen megfigyelhető, hogy az erre történő nevelés, az ebben a szelvényben zajló szocializáció már gyerekkorban elkezdődik.
- 20 Posztindusztriális rendszerben megszűnik az ipar húzóágazat lenni, helyét a terciér szektor veszi át, azaz szolgáltatói-kereskedelmi tevékenységek.
- 21 Lásd például Dumont, 1998.
- 22 Az individualizmus és fogyasztás kapcsolatáról lásd bővebben Hankiss Elemér tanulmányát (1999).
- 23 Bár itt lehetne újra arra utalni, hogy a kultúra részben eleve egy képzet-komplexum, tehát az időhiány-képzet egy „normális” kulturális produktum.
- 24 „Divattá vált a szingliség is, ha belegondolsz. Divat szinglinek lenni. Holott, ki a fene érzi magát jól egyedül? [kérdézi cinikusan] Szerintem túl sokan nem.” (Adrienn)

Városantropológia

Bibliográfia

- Albert Fruzsina–Dávid Beata (1998): A barátokról. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.) Társadalmi Riport. Budapest: TÁRKI, 257–276. p.
- Almási Miklós (2002): Kor szellem @ vadászat. Budapest: Helikon
- Andorka Rudolf–Falussy Béla (1984): A fiatal korosztályok életmódja. In Békés Zoltán szerk. A magyar ifjúság a nyolcvanas években. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – Budapest: Kossuth, 201–223. p.
- Bordieu, Pierre (1990): Gazdasági gyakorlat és idő. Az algériai parasztok időkezelési attitűdjei. In: Gellériné 1990, 48–59. p.
- Dumont, Louis (1998): Tanulmányok az individualizmusról. A modern ideológia antropológiai megközelítése. Pécs: Tanulmány Kiadó, [Essais sur l'individualisme. Paris, Éditions du Seuil, 1993]
- Falussy Béla (2004): Az időfelhasználás metszetei. Budapest: Új Mandátum
- Falussy Béla (1985): Az időmérleg vizsgálata módszertana. Statisztikai módszertani füzetek 11. Budapest: KSH,
- Fehérvári Marcell (2002): A modern nagyváros metafizikája. Budapest: MTA PTI Etnoregionális Központ, Munkafüzetek 92.
- Fejős Zoltán (szerk.) (2000): Idő és antropológia. Budapest: Osiris,
- Friedmann, Georges (1971): A szabad idő és a munka kielégületlensége. In: Ferge Zsuzsa (szerk.) Francia szociológia. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 179–215. p.
- Gábor Kálmán (szerk.) (2000a): Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság mint esély? Szeged: Belvedere Meridionale,
- Gábor Kálmán (2000b): Társadalmi átalakulás és ifjúsági kultúra. In uő. 2000a, 247–249. p.
- Gábor Kálmán (szerk.) (1992a): Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szeged: MEH Ifjúsági Koordinációs Titkárság.
- Gábor Kálmán (1992b): A középiskolát végzettek középosztályosodása. In uő. 1992a, 99–117. p.
- Gábor Kálmán (1992c): Az ifjúsági kultúra korszakváltása. In: Gászó–Stumpf 1992, 67–95. p.

- Gábor Kálmán–Balog Iván (2000): Generációs konfliktus, konzumerizmus, nacionalizmus. In: Gábor 2000a, 156–157. p.
- Gábor Kálmán – Molnár Péter (1992): Az ifjúsági kultúra korszakváltása. In Gábor 1992a, 159–171. p.
- Gászó Ferenc–Stumpf István (szerk.) (1992): Rendszerváltozás és ifjúság. Budapest: MTA PTI.
- Gell, Alfred (2000): Idő és szociálintropológia. In: Fejős 2000, 13–34. p. [Time and Social Anthropology. In: Nagano, Yasuhiko (szerk.): Time, Language and Cognition. National Museum of Ethnology, Senri Ethnological Studies, 45. Osaka, 1998.9–24. p.]
- Gellériné LAZÁR Márta (szerk.) (1990): Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok. Budapest: Akadémiai.

29
K É K

- A. Gergely András (2000): Időiség és emberélmény. = Kultúra és Közösség, III. folyam, IV. évfolyam, II–III. szám, 5–18. p.
- Glatz Ferenc (2000): Információs társadalom. In uő (szerk.) Magyarország az ezredfordulón. Budapest: MTA.
- Hankiss Elemér (2002): Új diagnózisok. Budapest: Osiris.
- Hankiss Elemér (1999): Proletár reneszánsz. In: uő. Proletár reneszánsz. Budapest: Helikon, 13–89. p.
- Havass Miklós (2000): Lehetőségeink az információs társadalomban. In: Glatz Ferenc (szerk.): Az információs társadalom. Budapest: MTA, 27–41. p.
- Heidegger, Martin (1992): Az idő fogalma. Budapest: Kossuth, 27–51. p. [Der Begriff Der Zeit. 1924]
- Józsa Péter (1979): A magyar városi ifjúság szociodemográfiai összetétele, érték- és mentalitás-struktúrája I. Budapest: Népművelési Intézet.
- Ingold, Tim (2000): Munka, idő és ipar. In: Fejős 2000, 191–219. p. [Work, Time and Industry = Time & Society, 1. 1995, 5–28.]
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (2000): Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón. Budapest: Új Mandátum.

Városantropológia

- Kocsis Éva–Szabó Katalin (2000): A posztmodern vállalat. Budapest: Oktatási Minisztérium.
- Losonczy Ágnes (1977): Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Budapest: Gondolat.
- Mérei Ferenc (1989): Társ és csoport – tanulmányok a genetikus szociálpszichológia köréből. Budapest: Akadémiai, „Együttesség és önismeret. Viselkedésmeghatározók a harmadik évezred küszöbén” fejezet, 182–192. p.
- Menyháy Imre (1998): Adalékok Káin „esti meséjéhez”. Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban. Budapest: Akadémiai.
- Mumford, Lewis (1985): A város a történelemben. Budapest: Gondolat. [The City in History. 1961]

- Münnich Ákos (szerk.) (2002): A jövő vezetőinek jelene. Az egyetemi diákság karrierépítésének lektani háttere. Budapest: ELTE Eötvös.
- Naráncsik Ágnes (2000): Az alternatív kultúrától a fogyasztói iparig. In: Gábor 2000a. 249–252. p.
- Noszky Erzsébet (1991): Generáció vagy rendszerváltás. Informatikai és információtechnológiai előrejelzések és kihívások az ezredfordulóra. Budapest: Számalk.
- Nyíri Kristóf (2000): Globális társadalom, helyi kultúra. In: Glatz Ferenc (szerk.) Az információs társadalom. Budapest: MTA, 43–64. p.
- Róbert Péter (2000): Társadalmi mobilitás. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég.
- Smith, J. Walker–Clurman, Ann (2003): Generációk, márkák, célcsoportok. Marketingeseknek a nemzedékek célpiacairól. Budapest: Geomédia Szakkönyvek.
- Starkey, Ken (1988): Time and Work Organization: A Theoretical and Empirical Analysis. In: Young, M.–Schuller, T. (szerk.): The Rhythms of Society. London: Routledge, 95–117. p.

- Stumpf István (1992): Az ifjúsági problémák értelmezése – ifjúsági kihívás az ezredfordulón. In: Gábor–Stumpf 1992. 9–12. p.
- Szálai Sándor (szerk.) (1978): Idő a mérlegen. Budapest: Gondolat.
- Szakál Gyula–Böhm Antal–Ferenczi Zoltán (2003): Karrier és életstratégiák a nyugat-magyarországi régióban. Budapest: Könyvpont.
- Thompson, Edward P. (1990): Az idő, a munkafegyelem és az ipari kapitalizmus. In: Gellériné 1990, 60–116. p.
- Tóth László (2000): „Hamburger-szex” és konzervatív ifjúság. In: Gábor 2000a. 255–259. p.
- Wirth, Louis (1973): Az urbanizmus mint életmód. In: Szelényi Iván (szerk.) Városzociológia. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 41–63. p.
- Zinnecker, Jürgen (1992): A fiatalok a társadalmi osztályok tükrében. Új gondolatok egy régi témához. In: Gábor 1992a. 5–28. p. [In: Heitmeyer, Wilhelm (szerk.) Interdiszciplináris ifjúságkutatás. Kérdések, problémák, új orientációk. Weinheim–München, Juventa, 1986. 99–132. p.]

30
K É K

I. számú melléklet. Kutásban résztvevő adatközlők profilja

Név	Kor	Versenyszféra kat.	Szakma	Foglalkozás	Végzettség	Lakáskörülmeny	Családi állapot*
Bence	29	magánvállalkozó	bőrdíszműves	kézműves	érettségi	berlemény	nőtlen+
Róbert	25	multi alkalmazott	közgazdász	gazdasági menedzser	főiskola + egyetem	csoportos berlemény	nőtlen
Krisztián	24	multi vezető	műszaki menedzser	logisztikai menedzser	két főiskola	szülőknél	nőtlen
Adrienn	29	multi alkalmazott	cukrász	szervező	főiskola folyamatban	saját lakás	hajadon (volt +)
István	27	multi vezető	villamosmérnök	menedzser	egyetem	berlemény	nőtlen+
Gergely	27	magánvállalkozó, alk.	villamosmérnök	software-fejlesztő	egyetem	saját lakás	nőtlen
Virág	23	nagyvállalkozó alk.	PR menedzser	PR asszisztens	főiskola (2 szak)	szülőknél	hajadon
Edit	26	magánvállalkozó	angol nyelvtanár	nyelvtanár	két főiskola	szülőknél még	hajadon (+ terv)
Tunde	25	nagyvállalkozó alk.	magyar-komm. bolcsész	rendezvényszervező	egyetem (2 szak)	szülőknél	hajadon
Krisztián	22	magánvállalkozó alk.	műszerész	hangtechnikus	érettségi	szülőknél	nőtlen
Péter	31	nagyvállalkozó	bolti eladó	műszaki cikk kereskedő	egyetem folyamatban	saját lakás	házas
Dóra	28	nagyvállalkozó	idegenforgalmi ügyintéző	grafikai stúdió-vezető	főiskola	saját lakás	hajadon+

* A strukturális házasság elterjedtsége miatt nem kielégítő ma már csak a nőtlen-hajadon ill. házas kategóriák alkalmazása, nem utalnak a valós élethelyzetre, ezért jelzem a strukturális házasság meglétét (+).

II. számú melléklet

Időmérleg-interjú során alkalmazott kérdőív

[A felvétel strukturált interjú formájában zajlik, a kérdőívet a kutató/kérdőbiztos jegyzetelésre használja. A konkrét válaszok mellett az „elszólások”, hozzáfűzések is lejegyzendők! A felvétel a kutatás tervezése során kijelölt meghatározott napra vonatkozik. A felvétel másnap történik.]

1. A tegnapi napnak volt valamely, a megszokottól eltérő jellegzetessége, eseménye?
2. Ha igen, mi volt ez? (Felborította a napi ritmusod?)
3. A heted szokásosan telt? (Volt valami rendkívüli esemény?)
4. Befolyásolja a napjaidat az, ahogy a hét vége fele közeledsz?

Menjünk végig a napon!	informális megjegyzések helye	résztevők	helyszín	egyéb tevékenység	jelenlevők
------------------------	-------------------------------	-----------	----------	-------------------	------------

0 órákor már aludtál?

Mikor ébredtél?

Mikor keltél?

Hogyan, mivel telt a készülődés?

Ha nem említi: Reggeliztél?

Rendszeresen szoktál reggelizni?

Mikor indultál munkába?

Mivel utazol?

Mennyit utaztál?

Mikor kezdted a munkát?

Ha nem tér rá ki:

Beérés után azonnal

hozzákezdted a munkához?

Altevékenységek részletezése

Ha nem tér rá ki: Tartottál pihenőt?

Mikor volt ebédszünet?

Meddig ebédeltél?

Rendszeresen szoktál ebédelni?

Altevékenységek részletezése

Mikor hagytad el a munkahelyed?

Mivel utaztál?

Mennyit utaztál?

Ezt követő tevékenységek részletezése

Mikor értél haza?

Otthon mit csináltál?

Altevékenységek részletezése

Mikor feküdtél le aludni?

**Módszertani megjegyzések
az időmérleghez antropológiai
szempontból**

Az időmérleg módszerének kritikai alkalmazása különösen fontos az adatfelvétel és elemzés szakaszában egyaránt. Az időmérleg szociológiai gyakorlatában a kvantifikálhatóság érdekében a napi tevékenységek egy többszintű osztályozási rendszer alapján kerülnek besorolásra (1. táblázat). Az eljárásnak antropológiai szempontból két problémás következménye van:

Városantropológia

A) A kategóriarendszer a módszer részét alkotó eszköz, tereptől függetlenül általánosan alkalmazott. Azaz egy kutatás során az egyes tevékenységek kategorizálása *nem a megfigyelték saját besorolása* alapján történik, hanem ezen kutatói koncepció alapján. Az émikus megközelítés tehát nem érvényesül.

B) Minden tevékenység csak egy kategóriába kerülhet, melynek következménye, hogy elsődlegesnek tűnő funkciójuk mellett további szerepük, jelentésük elveszik a kimutatásban.

Alapvető probléma tehát, hogy az adatfelvétel nem ad helyet az önértelmezésnek, így az elemzés jelentésárnyalatok sokaságával lesz szegényebb, sőt akár téves képet is adhat a valóságról. Jelen kutatásban az ehhez hasonló hibák megelőzéséhez az interjúalanyok közléseinek árnyalt elemzésére volt szükség. Így vált például láthatóvá, hogy a munkahelyen töltött idő nem azonos a munkával töltött idővel, hanem intenzitását, terheltségét, tevékenységeit tekintve egy sokkal differenciáltabb napszakról van szó.

1. táblázat. A napi tevékenységek többszintű osztályozási rendszere három szintig a négyből

1. szint	2. szint	3. szint
1. TÁRSADALMILAG KÖTÖTT TEVÉKENYSÉG	1.1 Összes munka	Kereső-termelő munka Munkák a háztartásban
	1.2 Tanulás, önképzés	Iskolarendszerben Önképzés
	1.3 Közlekedés	Kereső munkához, tanuláshoz Háztartás ellátásához Szabad időhöz
2. FIZIOLÓGIAILAG KÖTÖTT TEVÉKENYSÉG	2.1 Alvás	
	2.2 Egyéb fiziológiai	Étkezés Testi higiénia, öltözés, pihenés
3. SZABADON VÉGZETT TEVÉKENYSÉG	3.1 Tévénézés	
	3.2 Egyéb aktív szabadidő	Extenzív, kifelé irányuló Intenzív, befelé orientált

forrás: FALUSSY 2004:85

Merész lehet a képzelet, amelyben egy város térbelisége, lakócsoportjainak interkulturális kölcsönhatásai, létmódok együttese és mássága fogalmazódik meg egy antropológiai kutatás alapjaként. De nem reménytelen. Legalábbis a városantropológia horizontjába könnyedén belefér efféle szegmense a városi társadalmaknak.

„Interkulturális kölcsönhatások” címen indult évekkel ezelőtt egy francia (lyoni és grenoble-i egyetemi), valamint egy magyar (ELTE és MTA) kutatócsoportból álló együttműködés, mely kulturális minisztériumi támogatással kutatócserét, kölcsönös terepszemléket, s

Hiába is keresnénk, nincs egyértelmű és egyjelentésű definíciója a városantropológia tudásterületének. Ha vannak is konvenciók, de sem a francia tudományágak közt, sem a magyar antropológiai törekvések között nincs konszenzus arról, mit kell és mit lehet tartalmaznia a város antropológiai kutatásának, vagy a feltárás eredményének. (Erről vall egyébiránt Bán Dávid ismertetése Anne Raulin: *Anthropologie urbaine* c. kötetéről az Anthropolis honlapján; de ezt bizonyítja a fentebb utalt francia és a magyar kutatócsoport Párizsban most megjelent kötete is: *La ville, ses cultures, ses frontières*:

A. Gergely András,
Szántó Diana,
Komjáthy Zsuzsa

Városantropológia – magából a képből nézve

Francia–magyar fotókiállítás a Néprajzi
Múzeumban¹

végül egy-egy kiállítást tett lehetővé a franciaországi Grenoble múzeumában, majd itthon a Néprajzi Múzeumban. A Berriat városrész és Terézváros összehasonlító szándékú kutatása most egy éve mutatkozott meg először a Musée Dauphinois termeiben, jobbra Michel Gasarian fotóin, filmjén és hangfelvételein építve föl egy városi világ lenyomatait, vendégként pedig Hajnal László Endre terézvárosi családfotói és szituációs városképei kaptak helyet, az összevetést kínálva. A franciák most nálunk vendégeskednek, s Hajnal fotói teszik ki a java mennyiségét a Néprajzi Múzeumban november 29-én nyílt tárlat képeiből. Már a két közös kiállítás is kultúrák közötti megértést, beleérzést, ritmusok és harmóniak kölcsönösségét, mállatagságok és közérzetek közelharcát mutatja, s ahogy Grenoble-ban, úgy Pesten is helyet kapnak a városlakók „kis történetei”, reflexiói, város-imázsai a megmutakozás, én-reprezentáció részeként.

Démarches d'anthropologues dans des villes d'Europe, ed. Jacques Barou, Alain Battégay, András A. Gergely). A két kutatócsoport könnyedén belátta, hogy eltérő szerkezetű, funkciójú, s másfajta népesség lakta városok vagy városrészek akkor sem összehasonlíthatóak, ha a kutatás eredendően ezt remélte. Ami azonban egybevethető, az a városok, városrészek mikrotörténete, lokális históriája, lakosaik térhasználati módja, etnikai és kulturális keveredésük jellegé, időátélési élményei, makrohistoriára reflektáló magatartása, városimázs-alkotó képessége és még számos millió-függő jelenség. Ami ebből a kutatás eszköztára és szempontrendszere „mellett” érvényesnek tetszhetett, az éppen a város önképe, a városlakók önreprezentációs módjai, a helyi érdekek és értékek át-meg-átfonódó száalai, az identitás vállalásának mikéntje. S mert az identitás sosem pusztán közérzet vagy lelki lakópark, az identitás-formáló mo-

33
K É K

mentumok megannyi képben, képzetben, képzeletben megformálódnak, s kifejeződnek kapcsolatokban, magatartásokban, kommunikációs stratégiákban, ritusokban, közviselkedésben, ünnepekben – s mindezek már fényképezhetők is. Így lett a kutatás módszeréből (fotóhasználat interjúzás közben, városfotók és családfotók mint reprezentációs felületek meg szimbolikus üzenetek, képes elbeszélésmódok jelentéstartalmainak elemzése stb.) olyan végeredmény, mely sokszor az írott szaknyelvi kifejezőkincs helyett is pontosabb, jelentés-dúsabb, árnyaltabb – s főleg kiállíthatóbb.

34

K É K

Nézzük, mi fogalmazódott meg minderről maguktól a kutatóktól, akik nem egy egész várost, hanem egy kerületet, még inkább városrészt vagy körzetet szemeltek ki kutatási terepként, hogy „nemzeti csapatként” magyarok magyarokkal, franciák franciákkal fedezzék fel saját városi világaik sajátosságait. Ezt időről-időre, fél-évenként kiegészítette (az OM nemzetközi kutatócsere-programjától kapott támogatás révén) olyasfajta találkák sorozata, amelyeken a kutatási szempontokat, eredményeket, módszereket és szubjektív ráközelítési eljárás módokat a saját társadalmában kutató antropológusként vállalták, vitatták meg és utóbb publikálták is.

A kiállított fotók, melyek nyilvánvalóan csupán szerény tükröt tarthatják a kutató szem elé mindannak, amit a terep felismert sajátosságai kínálnak, nem kívántak teljes értékű választ adni arra az alapkérdésre: milyen képet alkot önmagáról az érintett városi tár-

sadalmak, csoportok, körök, családok behatárolt köre, s ha ezek a reflektált világok, mikrokultúrák szélesebb horizonton is belátásokat kínálnak, vajon ezek összevethetők-e egymással jó ezer kilométernyi távolságból...?! A fény által képzett „sűrű leírás” persze nem helyettesíti a kutatás közben gyűjtött ismeretanyag szövegbe foglalását, de részint tükrözi azt, amit a kérdezettek önmagukról kialakított képként formáltak, vagy környezetükről sugalltak, megmutatni és körülírni hajlandóak voltak.

Terézváros és Berriat egykor egy nagyváros-belváros-főváros periferiáján helyezkedtek el, s lettek idővel a belső városrészek történelmi típusához sorolható, meglehetősen vegyes lakosságú, eltérő profilú lakóterei. Mai létmódjukat is az átmenetiség jellemzi, ipari zónáik és iparos-rétegeik kikényszerültek a belső szférából, helyükre modern üzleti élet nyomult vagy lakás- és házfoglaló mobilitás választotta időleges lakótermek azokat a háztömbjeiket, gyártelepeiket, amelyek immár funkciójukat veszítve földszámolásra ítéltettek. Ha az itt élők hangját hallgatjuk, a belakott tér mint egy falu jelenik meg az interjúk intim szövegrészeiben, a közelségek és bensőségességek, relatív függések és vállalt marginalitások mellett is. Ebben az életszférában etnikai tagoltság (Terézvárosban németek, örmények, zsidók, lengyelek, ukránok, szerbek, cigányok éltek egykor és egymást megtűrve élnek mindmáig, Berriat pedig a portugálokat, olaszokat, spanyolokat, lengyeleket, maghrebi menekülteket fogadta be, s a bevándorlások hullámai úgyszintén nem csitulak el), emellett mindkét társadalmi térben kiskereskedők, kisiparosok, félparaszti rétegek találtak otthonra a virtigli munkások mellett is. Mindkét kerületben jelen van a gazdagság, mint az Terézvárosban a diplomata- és követségi körzetben, a Városligeti fa-

sor és a MÁV-Kórház között tisztán látszik, beékelődve 19. század végi vilák és polgári bérházak közé, az Eperkert melletti és a Lendvay utcai tájakon – amúgy nem túl nagy földrajzi távolságra a valódi szegénységtől, a Munkácsy utcai vagy Podmaniczky utcai proletárlakásoktól és lepusztult kishivatalnok-kolóniától.

Mindezt még írásban ábrázolni, tanulmánykötetbe illeszteni is nehézkes vállalkozás lenne (egyetlen ház alapsabb bemutatása is kötet-formát öltené), de még kockázatosabb a képek nyelvén elmondani. Nincs ugyanis prototípusa sem Berriat-nak, sem Terézvárosnak, csupán tengernyi sors és konfliktus, harmónia és szétesettség, épületes-impozáns nagyság és rangjafosztott méltóság egysége honol mindkét térben. A kérdés, és a városantropológus számára a lehetséges válaszok kínálata mégis leginkább abban állt, amit maguk a lakosok mondanak saját világaikról, saját kultúráikról, saját környezetük és életviláguk karakteréről. A fotók pedig erről a még képlekenyebb, még több interpretációra szoruló reprezentációról kell lenyomatot vegyenek és falra illeszthető módon visszatükrözzenek. Nem is lehet ezért több maga a kiállítás, mint a sok-sok potenciális lenyomat közül az egyik, sok-sok részletfelvétel közül egy-egy, vagy tízezer sorsból kiválasztott néhány másodperc csupán. A kiállítás ezeket a másodperceket mutatja föl, utcán és lakásban, köztéri cselekvésben és intim magánszférában, köztes terekben és közhelyekben. Olyan szerepeket, identitás-lenyomatokat, vállalt sorsokat, arcokra íródott életutakat láthatunk itt viszont, amelyek szembe jönnek amúgy az utcán, de akkor jelentés nélküliek szinte, itt pedig főszerepben illusztrálják a lakosi lét formáit, tartalmait, hiányérzeteit, pótmegoldásait, harmóniáit és konfliktusait.

A kiállítási katalógus szövege, s a képek falra aggatott sora, mely kiegészül teremszövegekkel, eligazító útmutatókkal, interjú-részletekkel is,

Városantropológia

nem csak szimplán „hitelesíti” a teoretikus megjelenítést, hanem közreműködőkké is avatja a családokat, közösségeket, lakópolgárokat, korosztályokat, etnikulturális megnyilvánulásokat, mintaszolgáltatásokat és értékgalmazásokat, familiáris network-öt és lakótéri konfliktusosságot, meg minden egyebet, amit a maga árnyalt-ságában egy városkutatás még felmutathat. Ezeknek persze reménytelenül sűrített változatai a fotók, akár a francia oldalt, akár a magyart nézzük. Szinte alig történik más (több, jobb, vagy kevesebb), mint olvasatokat kódolnak a kutatók a szövegekbe, s vizuális jelentéstartalmakat sugároznak a fotók maguk, mintha valami textus kerülne kontextusba, melynek valóban mi magunk vagyunk az értelmezői. Egy híd, rajta áthaladó gyalogosal, csupán egy „térén átmenő ember” a fotón, de aki számára a híd, amely a kerülethatár fölött ível át, egyúttal a marginális zónát is jelzi Berriat mentén, az jól tudja, mit jelent(ett) a marginalizált zónában élni évtizedekig... Miként a Nyugati vasút vonala Terézvárost határolva... – pereme, külváros ez is a pesti városrésznek történeti értelemben szintügy, mint társadalmi ranglétra fokai szerint; de belvárosává vagy központjává lett a Nyugati tér, a West End City, a Lipótváros csücske és az Újlipótváros idenyúló sarka révén, s ez a státuszváltozás má már más jelentés-kontextusba kerül át, szimbolikus funkciókra tesz szert... S ugyanígy kerül fókuszpontba Berriat főtere, a St. Bruno, vagy jeles napja, a Színek ünnepe, ugyanígy tükrözi a lepusztult gyárfal és üzemszarnok annak ellenpontját, ami posztmodern üvegbeton építményként magasodik a kerület fölé, ahogyan az Andrássy út mai renovált vilái-palotái szemeznek a Munkácsy utcai szegénysorral... Interkulturális érintkezések, párbeszédetek ezek létmódok, életformák, értékrendszerek, megélhetési övezetek között, „kerületi” és „környéki”, „magán” és „közös” világok között...

A kiállítás egyes termei kvázitematikusan vannak elgondolva: közterek és funkciók, közösségi terek és használók, családportrék, magántérhasználat és térkapcsolatok átmenetiségei, képek és képzetek a (város)képeken belül, a maguk legszelebb jelentésterében... Hogyan is fotózható mindez...? Közterek és magánterek párbeszédét olvashatjuk a fotók sorában, termek vonalában, magában a kiállítási térben is, mely tükrözi, vagy épp vitathatóvá teszi a térhasználat, térkiszájtítás szokásrendjének harmonikus voltát, de mutatja az egyes lakósi csoportok helyfoglalási játszmáit, térnyerését, közösségi normarendjét is. A „jelenetek”, melyek fotókon élénk vonulnak, a névtelenség eszközével is élnek, nagyobb tömegek megjelenési helyeit (felvonulás, diszkó, metrólépcső, aluljárós lét, bevásárlóközpont) véve lajstromba, s mellettük egy következő teremben a családi kör mély-séges mély intimitása, kulturális „toposzai” kapnak helyet, egyebek közt olyan illusztrációkkal, mint az interjú során kölcsönkért fotók, családi emlékképek, vagy a kerületről (az Artemisszió készítésére készített) pályázati anyagok, fotók a saját terézvárosi világ lenyomataival.

A kiállítás francia képeinek síkjában, téri dimenziói közt is ez a közérdekű és magánjellegű lakozik egyszerre. A sajátnak érzett közös tér, a közös célokra áldozott magánszféra ritmikus változása, vagy egyszerűen csak tagolódása a városban, mint utak és falak merev osztottságának formája, kiegészül a közösségi terek és használók életmódjával, a családportrékkal és interjú-szövegekkel, illatokkal és színekkel, térformákkal és létfeltételekkel. Mindezek között ott vannak az érintkezések, a kölcsönhatások és a határok is, melyeket a városlakók éppúgy, mint a városkutatók vagy város-tervezők, szüntelenül átlépnek, átrajzolnak, átterveznek – hol közösen, hol

önhatalmúan. Az antropológiai megközelítés ettől ugyan nem lesz könnyebb, de a határ-talanságok átélésében nem lesz mesterkelt sem a város-lakó, sem a városkutató aktivitása: hol merev törésvonalak fölött és alatt, hogy közigazgatási racionalitások között, hol ingatlanpiaci árnyékharcban látszik „átlépettnek” a városi tájak, emberi sorsok, kapcsolati kultúrák és kölcsönhatások színes világa.

A városok kutatásának vizuális emlékezetet firtató szakirodalma éppen most van kialakulóban. (Erre vállalkozott, a sokféle lehetséges megközelítést ölelte át az idén májusban Pécsset

35
K É K

megtartott „Terek, képek és tér-képek: a modern város” c. konferencia is). Az „üres város” fotózásától mint klasszikus városfotó-hagyománytól Féner Tamás „üres város”-fotóig számos változat kialakult már ezidáig is. A „kipusztult város” fény- és tény-képei mellett Michel Gasarian életképei, és a portrékat mindig csak életközegben fényképező Hajnal László fotói is azt az elérhető várost látatják, amelyből nincs térképre kopírozható változat, csakis nyüzsgő, életteli és perszonalizált változat van. A kiállítás képei közt olykor feltűnik egy másik, a textusok és kontextusok „citációs technikáira” rimelő képtípus: a hétköznapi városbeszédben seregnyi változatban megjelenő képi beszédek pillanatképe, a „kép a képben” fotó. Fényképre kínálkozó mállatag falfelület, melyen fotó disz- leg...; robogó villamos reklámfelszíne, mely mintha részét képezné a perszonalis környezet akusztikus atmoszférájának és vizuális kép-egészének.

Városantropológia

Magunk is képen vagyunk – másoknak, mások is részei önképünknek vagy környezeti összképünknek... Képre kép másolódik, s minderről a leképezett fotó immár sokadik „reprodukcója” egy valódi-lehetséges valóságnak...

A képes képtelenségek városi élményei, a magántérhasználat és a térkapcsolatok átmenetiségei azt a társadalmi terepet körvonalazzák, amelyet a városantropológia a maga önkényes módján lehatárol és áttekinteni próbál. A képek és képzetek a (város)képeken belül éppen a kitekintésre, az átkacsintásra, a hasonlatos másságok kilesésére alkalmas felületeket, s mögöttük-alattuk a jelentések, események folyamát, hordozott és titkolt,

megformált és tovatükrözött hatások együttesét jelentik. S ha nem is egykönnyen tudható, miként formálódik, mivé lesz, honnan veszi mintáit a kortárs városantropológia, talán épp e vizualizált megjelenésmódok segíthetik a képzet határait megbontani, művészi és tudásművészeti horizontok felé kitárni. Legalábbis addig, amíg ennél nem lesz határozottabb a városantropológia mint diszciplína körvonala. De lehet, hogy azután is, hisz városi képeink nemcsak városképek, hanem (nem kevésbé direkt utalással a szak tudományos érdeklődést vezető-irányító Niedermüller Péter egyik alapo-

zó írására) imaginációk is, képzeleti valóságok, mentális tájak, melyekből ha nem is tudományterület, de annak kutatható és megérthető képei egybeszerveződnek.

A *Városképek*-kiállítás ennek a patchwork-szerű szerveződésnek egyik korszakos kísérlete. S amíg számos ilyen próbálkozás meg nem haladja, egyúttal példája is.

Jegyzetek

1 A kutatást és együttműködést az OM (TéT) Balaton-programja támogatta, a kiállítás megvalósításában a Francia Intézet nyújtott segítséget. E számunk képei is erről a kiállításról valók, bővebben lásd www.etnofoto.hu

A kutatásról

A Budapest Kőbányai Önkormányzat megbízásából 2003. október 4. és november 22. között szociológiai célvizsgálatot végeztünk a Kőbányai Gyermekek és Ifjúsági Szabadidő Központ hét programjának résztvevőiről. A felvétel tervében szereplő programok közül hat belépődíjas és egy ingyen látogatható rendezvény volt. Mindre a KÖSZI Előd utcai épületében került sor. A felvétel

cióik forrásairól, a programválasztás időzítéséről, a programokkal kapcsolatos átfogó, és differenciált elégedettségéről. A fizető programok esetében a jegyárak elfogadhatóságát is vizsgálnunk kellett, és kérdezőink a kérdések válszain túl feljegyezték a megkérdezettek további megjegyzéseit is.

Az adatfelvételt a rendezvények helyszínén, kérdezőbiztosok közreműködésével felvett, standard szociológiai kérdőívvel végeztük, amelynek

Diósi Pál

Őszi kőszi

Hét program 300 látogatója a Kőbányai Gyermekek és Ifjúsági Szabadidő Központban

37
K É K

céljára kiválasztott rendezvényeken néhány alkalommal a remélnél kevesebb látogatót kérdezhettünk, de ezt – más programok magas látogatottságának köszönhetően – ellensúlyozhattuk. Így nem volt szükségünk tartalék programra a kutatás terepmunkájában.

A kutatást kezdeményező KÖSZI azt várta munkánktól, hogy képet kapjon a látogatók összetételéről, társas helyzetéről, a programválasztást segítő informá-

szerves része volt egy osztályozókártya. Ezzel az elégedettség ítéletek megadását tettük egyszerűvé. Gyermekeket nem kérdeztük, de a többedmagukkal érkezett felnőtteket kérdeztük a társaságukban lévő gyerekekről és a hozzájuk fűződő kapcsolatukról. Ennek elsősorban a Tánc kalákan és a Ghymes koncerten volt jelentősége, de a további programok mindegyikén találtunk olyan vendéget, aki kisgye-

a program	a várt látogatósság	a valós látogatósság	a tervezett elemszám	a valós elemszám
10. 04. Vörös István koncert	200–300	430	50–60	60
10. 18. Beszélgetés Póka Egonnal	50–60	30	20–30	12
10. 29. Ghymes koncert	200–300	310	30–40	48
11. 07. Hobo Viszockij est	50–60	80	20–30	13
11. 08. Wicca fesztivál	500 körül	480	80–100	87
11. 15. Tánckaláka	30–60	45 (20 felnőtt)	15–20	20
11. 22. Tátrai Tibor– Szűcs Antal Gábor latin gitárestje	120–150	80	40–60	60
			Σ	300

rekkel jött. Kérdőívünket szeptember 26-ikán kívántuk kipróbálni, Keresztes Ildikó önálló estjén, de ez a program elmaradt. Így korábbi közönségkutatásaink tapasztalataira hagyatkozva, közvetlen próba nélkül kezdtük el a terepmunkát. A programok várt és valós látogatottsága, a tervezett és a tényleges elemszám az 1. táblázat szerint alakult.

A zárótanulmányban akkor használjuk ezt az elemszámot, amikor egy kérdés minden megkérdezettet érintett. Azoknál a kérdéseknél, amelyeket egy előző válasz miatt nem mindenkinek kellett feltenni (pl.: a megkérde-

goztunk már, de ennél a kutatásnál – az alacsony elemszám miatt – ettől a felosztástól várhattunk érdemi információkat.

A megkérdezett 300 látogató kérdőívei között egyet sem találtunk, amelynek feldolgozását akár egyetlen demográfiai adat hiánya is akadályozta volna. Így a feldolgozásban 300 személy válasza álltak rendelkezésünkre, akiknek összetétele a fontosabb szocio-demográfiai változók mentén így alakult:

Nemek szerint:	%
férfiak:	45
nők:	55
Életkor szerint:	%
20 évig:	11
21–30 év	35
31–40 év:	33
41–50 év:	15
51–60 év:	4
61 évtől:	2
Iskolai végzettség szerint:	%
nyolc általános:	9
szakiskola, szakmunkásképző:	7
középiskola:	47
főiskola, egyetem:	36
nem válaszolt:	1
	(2 személy)
Lakóhely szerint:	%
Budapest:	86
Pest megyei település:	6
más megye:	8
A budapestiek közül az egyes régiókban él:	% (N = 257)
Kőbánya:	39
határoló pesti kerületek:	24
távolabbi pesti kerületek:	24
budai kerületek:	13

zettel érkezett gyerekek száma, a jegy árának elfogadhatósága) ennél alacsonyabb az elemszám. Más ok miatt, de szintén kevesebb megkérdezettre vonatkoznak azok a keresztkapcsolatok, amelyeknél a táblázat függőleges oszlopában (független változó) a „nem tudja”, „nem válaszol” és a „nem kellett kérdezni” válaszokat nem vettük figyelembe, mert érdektelen, hogy mekkora társasággal jött az, aki nem tudta vagy nem akarta megmondani, egyedül vagy társasággal érkezett-e. Adatközléseinknél emiatt mindig megadjuk az éppen érvényes esetek (N) számát.

A budapestiek régiók szerinti lakóhelyét összevonással képeztük. A X. kerületben élőkét önállóan kezeltük, valamennyi budai kerületet egy régióknak tekintettük, a Kőbányával érintkező kerületeket határoló régióknak, a további pesti kerületeket pedig távolabbi pesti régióknak tekintettük. Ennél finomabb felosztási határokkal is dol-

A megkérdezettek többsége (249 személy) társasággal érkezett a vizsgált programokra, és közülük 24 százalék gyermek(ek)kel jött a ház valamelyik rendezvényére. A 60 gyereket is hozó felnőtt közül egy gyereket 72 %, kettőt 15% és három vagy több gyereket 13% hozott magával, elsősorban a karakteresen gyermekprogramra, a szombati délutáni Táncalákára.

Az interjúk 17 százalékában kérdezőink a kérdésekre adott válaszok mellett további megjegyzéseket is rögzítettek, elsősorban semleges, eligazító információkat, amelyek legtöbbször a formalizált válaszokat értelmezték. Elismerő megjegyzést egy megkérdezettől, kritikus véleményt nyolc esetben kaptunk.

A személyi adatok közül iskolázottságát két megkérdezett nem kívánta megmondani, más adatokról mindenkinek készséggel adott felvilágosítást. A kérdésre kiválasztott látogatók többsége vállalta a pár perces interjút, a kérdezőbiztosok mindössze nyolc elutasításról számoltak be, ezt elviselhető szintűnek tekintem.

Olyan interjúk, amely a kérdezők közben félbeszakadt volna egy sem volt. Akadt viszont több megkérdezett, akikkel két-három programon is találkozunk. Ez azt jelezte számunkra, hogy a szabadidőközpont látogatóinak egy része nem saját, program specifikus érdeklődés alapján kereste fel a házat, hanem a KÖSZI – mintegy törzshelyként – szabadidejének szervezőjévé vált. Olyan hely, ahol tervezetten és spontán ötlet alapján is jól érezhetik magukat. Egyikük előre szövegezte, hogy két hét múlva, majd azt követően még egy alkalommal biztosan látjuk egymást. Amit nem látott előre, az csupán annyi volt, hogy harmadik találkozásunk idejére már nővérét is elhívta magával.

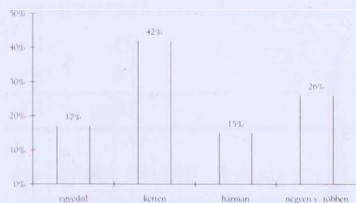
Eljárását korántsem tekinthetjük egyedülálló jelenségnek, a megkérdezettek leggyakrabban említett információforrása éppen a személyes hírtovábbítás volt: az informális értesülések a megkérdezettek 33 százaléka esetében játszottak szerepet a programválasztásban.

A kutatás terepmunkájában öt kérdezőbiztos vett részt, munkájuk szervezését Csernel Katalin látta el. Az adatfeldolgozáshoz használt rögzítőfilet Molnár István készítette. Nekik és a kutatásban más feladatokat ellátó kollegáimnak ezúton mondok köszönetet hibátlan és gyors munkájukért. Rajtuk kívül köszönet illeti a megkérdezett látogatókat, hiszen segítőkészségüknek nagy szerepe van abban, hogy ez a kutatás elkészülhetett.

A megkérdezettek társas helyzete, összetétele

A vizsgált programokon megkérdezett látogatók domináns többsége (83%) többedmagával jött a rendezvényekre. A társas helyzetet egészében ábrázoló oszlopdiagram azt mutatja, mekkora társaságok keresték fel a Kőbányai Gyermekek és Ifjúsági Szabadidőközpontot.

Hányan érkeztek a programokra (% , N = 300)

1. ábra

A látogatók domináns kapcsolatának egyértelműen a párhelyzet bizonyult, amely leggyakrabban férfi-nő párost jelent, de ezen kívül baráti vagy szülő-gyermek társas helyzetben is sokan kettesben jöttek a rendezvényekre. Jelentős a négy vagy ennél is több személyes társaságok aránya is és csak a három személyes csoporthelyzetük súlya maradt kisebb az egyedül érkezett látogatók arányánál. A párhelyzet meghatározó szerepe (mint általában az átlagok) nagy különbségeket moshat egybe, ezért célszerű az együtt érkezett látogatók arányait a programok szerint megkülönböztetve is áttekintelnünk:

Hányadmagával érkezett, a programok szerint (% , N = 300)¹

	egyedül	kettesben	hármásban		Σ
			négyen	v. többen	
Vörös István koncert	12	47	13	28	100
Póka Egon beszélgetések	25	17	–	58	100
Ghymes Együttes koncert	12	31	17	40	100
Hobo Viszockij est	–	31	–	69	100
Wicca fesztivál	38	37	18	7	100
Táncskaláka	5	65	10	20	100
Tátrai – Szűcs gitárest	2	52	18	28	100
Σ	17	42	15	26	100

Táblázatunknak azokban a celláiban jelöltük **kövér** kiemeléssel az adatokat, amelyekben az összes megkérdezettre érvényes, átlagos aránytól bármely irányban jelentős mértékben eltérő arányokkal találkoztunk. Ezeknél tartjuk szükségesnek az adatok értelmezését.

A négy vagy ennél is több személyből álló társaságokat három rendezvényen találtuk az átlagosnál lényegesen gyakoribbnak. Közülük kettő a kávézóban tartott, kamara jellegű program volt. Úgy látjuk, hogy az ilyen események látogatottságát néhány jól összetartó társaság részvétele jelentős mértékben befolyásolhatja. Ez a tapasztalatunk elválaszthatatlan attól, hogy mindkét programra erős kőbányai kötődésű művészt hívtak meg a házba. Az ilyen esetekben a program szervezőinek érdemes a látogatók informális szerveződésével számolniuk.

Ha sikerül néhány, valóban befolyásos személyt a tervezett eseményről tájékoztatni, akkor joggal számíthatnak az információhordozók továbbadására. A pregnáns emberek aktivitásformálói is válhatnak. Ilyen volt például a Viszockij esten az a roma költő, aki elmondta: „az csak természetes, hogy megmutattam a programot a barátaimnak, hiszen Hobo más fellépéseire is elmegyek, és viszem a barátaimat is”.

Más természetű volt a Ghymes együttes koncertje, amelyen szintén a tipikusnál gyakrabban találkoztunk négy vagy többtagú csoporthoz tartozó megkérdezettekkel. Az ilyen társaságok adták a társas helyzet domináns

alcsoportját. Úgy találtuk, hogy az így érkezők javarészt (68 %) gyerek(ek)et is hozó felnőttek voltak. Ez a tapasztalatunk egybecseng a korábbi közön-

ségkutatásaink során látott tendenciával. A magyar népi kultúra iránt elkötelezett felnőttek fontosnak tartják, hogy gyermekeik megismerjék ezt a hagyományt, és lehetőleg azonosuljanak is vele. Ennek kedvéért a népművészethez kapcsolódó programjaitak előszeretettel teszik családi eseménnyé. Azt csak remélhetjük, hogy kultúrájuk egyéb szegmenseiben is elkötelezett hívei annak a szocializációs gyakorlatnak, amely a követhető modelleket a közös élmények útján kívánja a következő generációra hagyományozni. Mindenesetre a magyar népi kultúra esetében rendszeresen találkozunk ezzel a magatartással. A programok más házakban is „gyerekes”, gyakran „babakocsis” eseményekké válnak, alkalmanként a nyilvános szoptatást is megengedhetőnek tekintve.

A Wicca fesztivál közönségének meghatározó résztvevői voltak a szó-

Budapest

lóban érkezett látogatók. Ezen a napon az általában alacsony arányú, egyedül érkezők adták a jelenlevők domináns csoportját. Azt is láthatjuk, hogy az ismét divatosá vált paramedicina, parapszichológia jelentős részben 30 év alattiakból álló közönségben (65 %) az egyébként leggyakoribb párhelyzetűek, és a szintén jelentős súlyú nagyobb társaságok ritkábban tünnek fel a szokásosnál. Különösen a négy vagy több személyes csoportok hiányoztak erről a programról. Az enyhén misztikus bevonatú előadások, jóslás, alig megmagyarázott hatású egészségmegőrző, gyógyító szerek,

egy másik kiemelt adat, az 5 százalékos jelentő – tehát egyetlen – szólóban érkezett felnőtt. Mint elmondta a fővárostól nem messze él, rokonlátogatóba jött, és ekkor hallotta, hogy unokáját ide hozták. Gondolta megnézi, így még meglepetést is szerez feltűnésével. Formálisan valóban egyedül jött, ittléte viszont már nem tekinthető szóló helyzetnek. Mégis így kezeltük, mert nem volt mód az összetartozások feltérképezésére. Esete ugyanakkor pontosan rávilágít a véletlen szerepére az empirikus kutatásokban: nem laboratóriumi körülmények között készülnek, mindig akad némi „piszok” az adatsorok-

tunk, hanem a programot uraló hangulatba sem illt az egyedüllet. Így két okunk is volt a cella tartalmának kiemelésére. Az adatok általános tendenciájától ez a 2 % ugyanúgy eltért, mint a rendezvény érzelmi töltésétől.

Egészében véve a legtöbb sajátos adatot a programok jellege alapján értelmezhetjük, elvéve kellett más, esetleg ismeretlen befolyásoló tényezőre hagyatkoznunk.

A társas helyzetek 24 százaléka felnőtt(ek) és gyerek(ek) együttesét jelenti, 76 % pedig kizárólag felnőttekből álló csoportokat. Az átlag mögött a programok arculatától függően eltérő helyzeteket találtunk, ezért célszerű a programok szerint áttekintő táblázat bemutatása.

A megkérdezettek társas helyzete, a programok szerint (% , N = 300)²

2. táblázat

	egyedül jött	felnőtt társasággal	gyerek(ek)kel	Σ
Vörös István koncert	12	82	6	100
Póka Egon beszélgetések	25	67	8	100
Ghymes Együttes koncert	12	60	38	100
Hobo Viszockij est	–	85	15	100
Wicca fesztivál	38	53	9	100
Tánckalála	5	–	95	100
Tátrai – Szűcs gitárest	2	85	13	100
Σ	17	63	20	100

eszközök és eljárások iránti érdeklődés inkább magánügynek bizonyult, mint társas vonzódásnak. Feltételezhető, hogy négy vagy több tagú társaságban könnyen akad olyan személy, aki akár a racionalitás jegyében, akár merev gondolkodásból adódóan kételeyeket fogalmaz meg és előbb jut el a hártáshoz, mint az alaposabb szemrevételezéshez. Egyetlen kételkedő is elégséges, hogy egy társaság ne vegyen részt együttesen egy ilyen karakterű programon. Az egyedüllet viszont nagy csábító lehet a kissé rejtélyes jelenségek elfogadásához.

A Tánckalála felnőtt résztvevőinek közel kétharmada (65%) másodmagával jött, valamennyien gyerekeiket vagy unokájukat hozták az éppen aktuális Márton nap jegyében tartott, szombat délutáni gyermek tánc és játék programra. Ezeket a párosokat éppen ilyenek várhattuk, hiszen ez a délután a számukra szerveződött, mint más esetekben is. A kánpbe egyáltalán nem illik

ban. Ezt most pontosan ismerjük, legtöbbször viszont csak annyit látunk, hogy van olyan adatunk, amelyet a véletlen kívül semmiképpen sem értelmezhetünk. Az ilyenek is a felvétel belső hibái közé tartoznak, elkerülni bajosán tudjuk, viszont számolnunk lehet velük.

A Tátrai–Szűcs latin gitáresten szintén a párhelyzetű megkérdezettek váltak meghatározó súlyúvá. Az 52 százaléknál alacsonyabb arányban egyszer számoltak be a programra hozott gyerekekről, a többiek felnőtt, többnyire férfi–nő párosok voltak. Az egyetlen szólóban érkezett megkérdezetről nem tudjuk, vajon mi és miért így hozta ide. Abban viszont biztosak lehetünk, hogy nem csak az egyedül érkezettek átlagos előfordulásától jelentősen különböző adattal találko-

A programok mentén eltérő arányokból ismét azokat jelöltük kiemeléssel, amelyek az átlagos értéktől érdemi mértékben eltérnek. Vörös István és együttesének koncertje meghatározó módon felnőtt program volt, ezen az estén gyerekközönséget elvéve találtunk. A Póka Egonnal folytatott beszélgetésre ugyancsak kevesen hoztak magukkal gyerekeket, mint ahogyan a kávézóban látott másik program, Hobo fellépése is döntően a felnőtt társaságoké volt. A Wicca fesztivál is elsősorban a fiatal felnőttekből váltott ki érdeklődést, kevesen gondolták, hogy ide gyerekeket kellene hozniuk. Hasonló karakterűnek ítélték a látogatók a Tátrai–Szűcs ketős latin hangulatú gitárkoncertjét is, amely szintén a felnőttek eseménye lett.

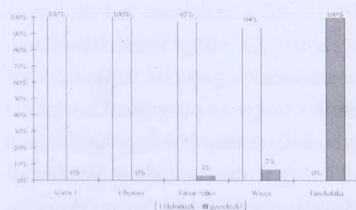
40
KÉK

Budapest

A másik póluson a Ghymes koncert és a Tánckalákát találtuk. Mindkét program kapcsán jellemeztük, hogy szinte borítékolható volt, jelentős arányban, ill. domináns módon gyermekekkel érkező közönségük lesz. Az ott leírtak ismétlését szükségtelennek tartjuk.

Azt viszont összegzésként is le kell írunk, hogy a társas helyzetben belül a jellegzetesen felnőttek és a markánsan gyermekkel látogatott programok az események tartalma mentén karakteresen szétváltak. Sőt, ha a párhelyzetekre koncentrálnunk, akkor az eddig-nél is élesebben láthatjuk a különbségeket. A véletlenek kizárása érdekében öt olyan programra szűkítjük a sorozatot, amelyeken tíznél több párhelyzetű megkérdezettel találkoztunk. A 125 páros 95 százalékát ezeken a rendezvényeken kérdeztük, így eljárásunk kinagyítja, hol válik szét a párhelyzet felnőtt-felnőtt, ill. felnőtt-gyerek kapcsolatra.

Felnőtt és gyerek kapcsolatok a párhelyzetekben (% , N = 119)

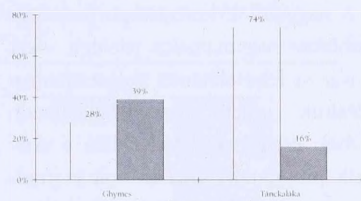

2. ábra

Eddigi tudásunkat az oszlopdiagram alapján egyetlen fontos mozzanattal kell kiegészítenünk. A Ghymes koncert gyakori felnőtt-gyerek kapcsolatai között egyetlen párost sem találtunk, ami egyértelművé teszi, hogy a gyerekeket három-négy személyes társaságok részeként hozták el erre az alkalomra. Amit korábban a magyar népi kultúra iránt elkötelezettek szocializációs gyakorlatáról megfogalmaztunk, az ebből az adatsorból újabb megerősítést kapott. Jórészt szülőpárok jöttek gyermek(ek)kel erre az estére, még hozzá a jellegzetesen jóval magasabb arányban.

A terepmunka során az összetartozó felnőttek (és így a szülőpárok közül is) csak valamelyikükkel készítettünk felvételt. Érdemes egybevetni, hogy a kétgenerációs programok (Ghymes koncert és Tánckalákák) esetében miképp alakult az anyák és az apák aránya a megkérdezettek körében.

Anyák és apák a gyermekkel érkezők között, a kétgenerációs programok szerint (% , N = 37)

3. ábra

Az oszlopdiagram pontosan érzékelteti a két „gyerekes” esemény eltérését. A Ghymes koncert valódi családi programmá vált, amelyen anyák és apák megközelítően azonos arányban hozták magukkal gyerekeiket, a Tánckalákák viszont tipikusan olyan gyerekprogram volt, amelyen döntően az anyák feladatává vált, hogy gondoskodjanak a gyerekek elfoglaltságáról.

Ezt a képet kontrasztosabbá teszi egy másik megközelítés. Az összes társas helyzetű megkérdezett körében néztük meg a gyermek(ek)kel és a kizárólag felnőttekkel érkezők nemek szerinti eltéréseit:

A megkérdezettek kapcsolata a társaságukban lévő gyerekekkel (% , N = 60, ill. 141, 73, 69 és 75)

a kapcsolat	2003 KÖSZI	1999 november	2000 ősze	2002 ősze	2003 tavasza
anya	49	51	48	45	54
apa	28	31	28	33	17
rokon a nagyszülők korosztályából	5	8	16	19	12
idősebb testvér	10	7	1	3	3
szülő korú rokon	5	2	4	1	1
egyéb kapcsolatban vannak	3	1	3	0	13
Σ	100	100	100	100	100

A gyerekekkel jött a társas helyzetükből, nemek szerint (% , N = 249)³

3. táblázat

	gyerek(ek)kel	felnőtt társasággal	Σ
férfiak	17	83	100
nők	30	70	100
Σ	24	76	100

A diagonális elrendezésű kiemelések érzékeltetik a helyzet kettősségét. A társas helyzetű férfiak átlag feletti arányban felnőtt társakról számoltak be, a megkérdezett nők viszont azt mondták el az átfogó adatoknál gyakrabban, hogy gyerekekkel jöttek az adott

41
K É K

a Belvárosi Ifjúsági Házban, a Kispesti Munkásotthonban, Angyalföldön a József Attila Művelődési Központban és Salgótarjánban a József Attila Művelődési Központban. Így budapesti és vidéki összehasonlításra is egyaránt alkalomunk adódik.

Rendezett sorunkat cezurákkal osztottuk sávokra. A felső sávban a programokra gyerekeket hozó szülőket találjuk, az anyák jól érzékelhető dominanciájával. A középső sávban található, nagyszülő korosztályú rokonok két budapesti és a salgótarjáni felvételen érdemi súllyal vállaltak szerepet a gyerekek időtöltésének biztosí-

tásában. Végül a harmadik sávban azokat a kapcsolatokat találjuk, amelyek az esetek többségében elhanyagolható arányban fordultak elő. A kövér kiemelésekkel az adott sávra jellemző értékektől eltérő adatokat jelöltük.

A sávos tagolás elhatárolhatóvá teszi, hogy javarészt milyen kapcsolatok mentén szerveződnek a gyerekek szabadidős programjai, és melyek azok a viszonyok, amelyek kevésbé, esetenként alig játszanak szerepet.

Valamennyi felvételünk azt jelzi, hogy döntően az anyák szerepvállalásán múlnak a családi programok. A budapesti adatokban ez a szerep néhány százalékos ingadozással jelenik meg, a salgótarjáni felvételen pedig ezeknél is erősebb az anyák meghatározó szerepe.

Az apák tehervállalása Budapesten mintegy 20 százalékkal elmarad ettől és a terepek közötti különbségek ez esetben is minimálisak. Az egyetlen vi-

déki felvétel esetében viszont az anyák és az apák szerepvállalása a budapestinél is élesebb töréssel válik szét, a távolság közel kétszeresére emelkedik. Azt kell mondanunk, hogy a hagyományos családi munkamegosztást a budapesti kutatásokban megközelítően azonos arányokkal értük tetten. A salgótarjáni felvételen pedig úgy találtuk, hogy vidéken sokkal erősebben érvényesül a gyerek(ek)et az anyá gondjaira hagyó szemlélet.

A nagyszülők korosztályát – ez legtöbbször nagymamákat jelentett – két fővárosi felvételen és Salgótarjánban találtuk érdemi szerepvállalóknak. Olyan esetekben, amelyekben a vizsgált programok sorában volt esztrádhoz közeli „folklor” rendezvény, egészségnap vagy búcsú. Az ilyen „népszórakoztató” programokra szívesen elvitték unokáikat, de elvettve találkoztunk ezzel a korosztállyal a táncház mozgalomhoz közeli programokon. Azokban a házakban, amelyekben a magyar népi kultúrának ebbe a vonulatába tartozó eseményeket is érintett a kutatás ez a generáció elvettve hozta el a gyerekeket.

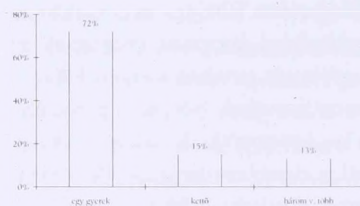
A gyerekprogramok kísérőinek harmadik sávjában többnyire jelentéktelen súlyú kapcsolatokat találtunk. Az idősebb testvérek abban a két budapesti felvételen képeznek kivételt, amelyben táncházba vagy ahhoz közeli együttes programjára ők hozták a gyerekeket. Az egyéb kapcsolatokat kizárólag a salgótarjáni felvételen látuk érdemi súlyúnak, ahol egy zeneiskolai szervezésű koncertre az iskola tanárai hozták növendékeiket, mert a zenekarban több kollegájuk is játszott. Ebben az esetben egy meglehetősen zárt közösség nagyarányú jelenléte befolyásolta a tipikustól eltérő arányú felnőtt-gyerek kapcsolatokat.

A 2. táblázat adatai nyilvánvalóvá tették, hogy a hét vizsgált rendezvény közül családi programnak csak a Ghymes koncertet és a Tánckalákát nevezhetjük. Ezért a gyerekek számának progra-

mok szerinti elkülönítése semmitmondó lenne, hiszen a további programokra igen kevesen hoztak gyerek(ek)et, így elegendő az átfogó képre koncentrálnunk. Ezt tesszük a következő oszlopdigram segítségével.

Hány gyerekek érkeztek a programokra? (% , N = 60)

4. ábra

A megkérdezettek túlnyomó többsége (72%) egyetlen gyereket hozott, mindössze 15% érkezett két gyerekekkel, és szinte ezzel megegyező a három gyereket említők súlya. Érdemes megjegyeznünk, hogy a korábbi felvételek többségében elvettve találkoztunk három vagy több gyerekekkel. Csúpan a Belvárosi Ifjúsági Ház magasán iskolázott látogatói körében említettek 25, ill. 22 százalékban két és három gyereket. Az eddigi felvételek adatainak egyesítése nélkül is úgy tűnik, hogy a programokra hozott gyerekek száma közeli kapcsolatban áll a megkérdezettek eltérő iskolázottságával. Ahol a felsőfokú végzettségűek száma magasabb, ott gyakrabban találkoztunk három gyerekekkel érkező látogatókkal. Az egyenként alacsony elemszám miatt most csak azt állíthatjuk, hogy a két jelenség együtt fordul elő, ami nem jelent feltétlenül oksági kapcsolatot. Közös adatfeldolgozás alapján talán ennél tovább juthatunk, de elképzelhetőnek tartom, hogy akkor is be kell érünk ennyivel.

A diagramon látott adatok alapján viszont biztonsággal állíthatjuk, hogy a KÖSZI gyerekekkel érkezett látogatói között magasabb arányban találunk három gyerekekkel érkezőket, mint amilyen gyakran a háromgyerekes családok előfordulnak a mai magyarországi családokban.

A megkérdezettek nagy része (86%) Budapesten él. A lakóhely alapmegoszlását a 2. oldalon megadtuk, ennek ismétlését nem tartjuk indokoltnak. A budapestiek ilyen mértékű koncentrátsága mellett azt hihetnénk, hogy az egyes programok szerint nem találhatunk ettől érdemi módon eltérő csoporttagolódást. Feltevésünk ellenőrzése során azonban azt láttuk, hogy a figyelemmel kísért programok egy részénél találunk említésre méltó különbségeket. Ezeket összegzi következő táblázatunk:

A megkérdezettek lakóhelye, a programok szerint (% , N = 300)⁴

	Budapest	Pest megye	más megye	Σ
Hobo Viszockij est	100	–	–	100
Tátrai–Szücs gitárest	95	5	–	100
Tánckaláka	95	5	–	100
Póka Egon beszélgetések	92	8	–	100
Ghymes Együttes koncert	84	8	8	100
Wicca fesztivál	82	3	15	100
Vörös István koncert	72	13	10	100
Σ	86	6	8	100

A kövér kiemelések mellett egy további jelölést is alkalmaztunk. Minden sorban árnyékolással jelöltük azt, ha valamelyik lakóhelyről senkit sem vonzott a program. Így a kiemelkedő és a teljességgel hiányzó értékek már az első pillantásra szembeűnőek.

A programok főként budapestiekre gyakorolt vonzásának poláris esetével találkoztunk Földes László Viszockij estjén, amikor is minden megkérdezett a fővárosból jött. Ezt az estét három olyan rendezvény követi, amelyeken a fővárosiak és a Budapestet körülölelő Pest megyében élők arányát átlaghoz közelinek találtuk, viszont távolabbról senki sem érkezett. A Ghymes koncerten megkérdezettek lakóhelyének megoszlása szinte megegyezik a felvétel egészében talált értékekkel, sem a fővárosiak, sem a vidékről érkezettek aránya nem tér el említésre méltóan az összképtől. A Wicca fesztivál látogatói esetében kissé csökken a domináns fővárosi túlsúly, erre az alkalomra a távolabbi megyékből az

átlagosnál többen érkeztek. A szélsőségesen fővárosi vonzóerejű Hobo szólóest ellenpontját a Vörös István koncert képezte, ahol a figyelemmel kísért programok közül a legkevesebben jöttek Budapestről, viszont a vidékiek – elsősorban a Pest megyében élők – súlya meghaladta minden más rendezvényét.

Azt gondolom, hogy nem szélsőséges ítélet, ha e két programot intellektuális súlyuk szerint is egymás ellenpontjainak tartom.

A 257 budapesti megkérdezett esetében célszerűnek láttuk a lakóhely Kőbányától való távolsága szerinti megkülönböztetését is. A Budapesten élők igen erős szóródással jelölték meg, hogy melyik kerületben laknak. A válaszok összevonásával kialakított négy régió alapmegoszlását szintén közöltük a 2. oldalon. Láttuk, hogy Kőbányától a budai kerületekig rendezett sorban fokozatosan csökken a látogatók aránya. A programok és a budapesti régiók keresztkapcsolatából arra kerestük

A lakóhely fővárosi régiója, a programok szerint (% , N = 257)⁵

	Kőbánya	határoló pesti	távolabbi pesti	budai kerületek	Σ
Póka Egon beszélgetések	82	18	–	–	100
Tánckaláka	68	11	16	5	100
Hobo Viszockij est	61	31	8	–	100
Vörös István koncert	42	15	26	17	100
Tátrai–Szücs gitárest	37	33	14	16	100
Wicca fesztivál	30	21	37	12	100
Ghymes Együttes koncert	22	33	28	17	100
Σ	39	24	24	13	100

a választ, mennyire tekinthető az egyes rendezvények vonzása lokálisnak, ill. melyek azok az események, amelyek

kedvéért távolabbról is eljönnek a látogatók Kőbányára. Tapasztalatainkat a fenti táblázat összegzi.

Ismét a kövér kiemelésekre és az árnyékolt cellákra érdemes összpontosítanunk. Táblázatunkban a kőbányai lakosok súlya szerint soroltuk fel a programokat. A döntően kőbányaiak által látogatott programokat egy belső cezúrával választottuk el. Azt látjuk, hogy a kevés látogatót vonzó, kamara jellegű programokra az átlagot jelentősen meghaladó mértékben jöttek Kőbányáról. Közülük kettőt eleve a kávézóba terveztek, a Tánckaláka a mozgáshoz szükséges tér miatt a nagyteremben volt. A programoknak ebben a háromtagú sávjában kettőnél üres cellákat is találunk a Kőbányán túli régiók esetében, és a Tánckalákára érkezett 19 budapesti közül mindössze egyetlen megkérdezett jött gyermekével a főváros budai oldaláról.

A további rendezvények közül három színpadot igényelt, így ezekre a nagyte-

remben került sor, a Wicca fesztivál pedig egész házra kiterjedő program volt. Valamennyinél úgy találtuk, hogy a megkérdezett fővárosi látogatók többsé-

ként még mindig elhanyagolható arányú 51-60 év közöttieket (4%) és a 61 évnél idősebbeket (2%) együtt kezel-

Hobo Viszockij műsora és a Póka Egonnal tartott beszélgető est olyan kamaraprogramok voltak, amelyen a legfiatalabbak fel sem tűntek a megkérdezettek között. A két program sorrendjét a következő korcsoport aránya mellett a látogatók számának figyelembe vételével határoztuk meg, mert az életkori csoportok meglehetősen közeli helyzetet jeleztek. Mindenesetre a Foldes László esten igen alacsony volt a középgeneráció aránya, viszont a közvetlenül utánuk következő korcsoportban az átlag kétszeresét is meghaladta a megkérdezettek súlya. A Póka Egon programon a középgenerációnál fiatalabbakat alig találtunk, ugyanakkor a legidősebbek csoportja ezen az estén volt a legmagasabb arányú.

A megkérdezettek iskolázottságát alapvetően jellemző adatokat értelmetlen lenne megismételni, a programok szerinti eltérések viszont érdemi információt jelentenek. Egy megszorítást célszerű előre bocsátanunk.

Az iskolázottság életkor függő adat. A legfiatalabbak esetében nyilvánvalóan nem találkozhatunk felsőfokú végzettségükkel, sőt a körükben gyakori középiskolások révén jelentős arányban az általános iskola jelenti a legmagasabb befejezett iskola szintjét.

Az életkorban előre haladva mind gyakrabban számíthatunk a magasabb iskolázottságúak feltűnésére. Ezért a fiatalabbak által preferált programokon kevésbé várhatunk olyan fokú iskolázottságot, mint az inkább idősebb közönségű eseményeken.

Ez indokolja az életkor és az iskolázottság részleteinek áttekintésekor a sorrendet. Az iskolázottságtól biztosan független életkort követően taglaljuk a legmagasabb iskolai végzettségről szerzett ismereteinket. Most is a programok mentén tapasztalt eltérésekre figyelünk.

A keresztkapcsolat vizsgálatok az iskolázottságot titokban tartó két személy adatait nem vettük figyelembe.

Az életkori csoportok, a programok szerint (% , N = 300)^f

	20 évig	21-30 év	31-40 év	41-50 év	51 évtől	Σ
Vörös István koncert	8	53	32	5	2	100
Wicca fesztivál	19	46	21	8	6	100
Tánckalála	–	25	55	10	10	100
Ghymes Együttes koncert	13	27	33	23	4	100
Tátrai-Szűcs gitárest	8	13	44	27	8	100
Hobo	–	39	15	31	15	100
Póka Egon beszélgetések	–	16	42	25	17	100
Σ	11	35	33	15	6	100

6. táblázat

A figyelemfelhívó kiemelések és árnyékolások a megszokott módon jelzik az átlagtól jelentősen eltérő értéket. Az egyes programok most sem időrendjük szerint követik egymást, hanem az életkor karakteres emelkedése szerint. Vörös István és együttese koncertjén, ill. a Wicca fesztiválon a megkérdezettek többsége a látogatók két legfiatalabb korcsoportjához tartozott, sorrendjüket a középgeneráció (31–40 év) és az ennél idősebbek súlya alapján határoztuk meg.

A Tánckalála felnőtt megkérdezetteit döntően a kisgyerekekkel érkező szülők adták. Ők a középgenerációhoz tartoznak, de nem szabad elfelejtenünk, hogy társaságukhoz minden esetben a nem kérdezett kisgyerekek tartoztak. Ezt is figyelembe véve természetesen ez a program volt a legfiatalabbaké, de a négy-nyolc év körüli gyerekek megkérdezésére ez a kutatás alkalmatlan és dolgozatunkban mindig a megkérdezhetőkről írunk.

A Ghymes koncert résztvevőinek kormegoszlása nem kívánt kiemeléseket, itt az átlaghoz közeli, csak kevéssel idősebb életkor szerkezettel találkozunk.

A Tátrai-Szűcs gitáresten a domináns csoportot a középgeneráció képezte, az ennél fiatalabbak súlya jelentősen elmaradt az átlagostól, az idősebb korcsoport pedig érdemben meghaladta az átlagos értéket.

44 K É K

ge a Kőbányán túli régiókból érkezett, sőt a Wicca fesztivál és a Ghymes koncert esetében a domináns alcsoportot sem a helyben lakók képezték. A vizsgált programoknak ezt a csoportját úgy jellemezhetjük, hogy vonzásuk a főváros valamennyi régiójában jelentős volt.

Osszefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a kamara programok döntően lokális vonzásúak, míg a nagytermi rendezvények nem helyi, hanem budapesti közönségre szabott események voltak. Ezen a kettősségen belül a Póka Egonnal folytatott beszélgetés, ill. a Ghymes koncert képezték a szélső pólusokat. A részleteket együtt szemlélve ki kell emelnünk azt is, hogy a fővárosi régiók közül a KÖSZI a budai kerületekben élők számára fizikailag és jelképesen egyaránt „messzire” esik.

A megkérdezettek életkor megoszlására jellemző átfogó adatokat szintén bemutattuk. A programok mentén látott eltérések áttekintéséhez egy újabb összevonást is elvégeztünk: az egyen-

	8 általános	szakiskola,	középiskola	felsőfokú	Σ
	szakmunkásképző				
Vörös István koncert	9	12	54	25	100
Wicca fesztivál	14	6	55	25	100
Táncalak	–	5	35	60	100
Ghymes Együttes koncert	8	4	50	38	100
Tátrai–Szűcs gitárest	7	7	35	51	100
Hobo	23	15	31	31	100
Póka Egon beszélgetések	–	8	25	67	100
Σ	9	7	47	37	100

A programokat a jellegzetesen növekvő életkorú közönség szerint rendeztük sorba, a kiemeléseket és az arányekölásokat a már ismert logikával alkalmaztuk. Ezeket figyelembe véve elsőként azt kell hangsúlyoznunk, hogy a legfiatalabbak programjain: Vörös István koncertjén és a Wicca fesztiválon az iskolázottság minden szempontból megfelelt a várhatónak, hiszen a felsőfokú végzettségük aránya ezeken a rendezvényeken volt a legalacsonyabb. Adataink egyben azt is jelzik, hogy a megkérdezettek valószínűleg nem szépitették az iskolázottságukról elmondottakat.

A Táncalakára elhozott gyerekek szülei körében tapasztalt kiemelkedően magas iskolázottság egybevág más összefüggésben már idézett tapasztalatainkkal. A tánc ház karakterű programokat a magasan iskolázottak preferálják, és kultúrájuknak ezt a szegmensét előszeretettel adják tovább gyermekeiknek.

A Ghymes koncert közönségét nem csak az életkori csoportok esetében, de az iskolázottságban is átlag közelinek találtuk. Egyetlen alcsoport aránya sem tér el említésre méltó mértékben az összképtől. A Tátrai–Szűcs koncerten megkérdezettek döntően a középgenerációhoz vagy az annál idősebbekhez tartoztak, iskolázottságuk adataiból a felsőfokú végzettségük magas aránya érdemel említést.

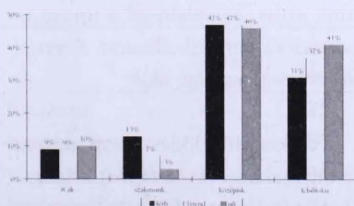
Az eddigi trendet megtöri a Földes László programon megkérdezettek iskolázottsága. Az életkori csoportjaik alapján várhatóan alacsonyabb végzettségű-

ket csak részben magyarázhatja közvetlenül a Viszockij est markáns, esetenként nagyon is szókimondó és ezért bizonyára sokakat riasztó anyaga. Úgy gondolom, hogy Hobo keménysége a Viszockij program tartalmától függetlenül is polarizálja a potenciális közönséget, hiszen alkotói döntéseivel rendre a világ nehezen elfogadható jelenségeit emeli ki. Erre a magasan iskolázottak csak elvétve válnak „vevőkké”. Ezen az estén sem vált a „nemesb” lelkek kedvencévé, bár azt hiszem, erre sem ekkor, sem általában nem törekedett.

A hét program legidősebb korsszételű közönségében, a beszélgetések sorozat Póka Egon estjén a megkérdezettek iskolázottsága azt mutatta, amit látatlanban is sejthettünk. A középgenerációnál fiatalabbak alig akadtak a megkérdezettek körében, és ez a karakteresen idős közönség kiugró gyakorisággal számolt be felsőfokú végzettségről.

Az iskolázottság eltéréseit a nemek szerinti különbségek esetében is fontosnak találtuk. Két iskolatípusnál a magyar társadalom sajátos vonásai köszöntek vissza.

A legmagasabb iskolai végzettség, nemek szerint (% , N = 298)⁸

5. ábra

A férfiak és nők adatait a trend oszlopainak jobb, ill. bal oldalain tüntettük fel, így diagramunkon plasztikusan jelenik meg, hogy miben hasonlít és miben tér el a különböző nemű megkérdezettek iskolázottsága. A munkaerő piacon alig értékesíthető általános iskolai és középiskolai végzettség esetében a férfiak és a nők adatai szinte teljesen kiegyensúlyozott arányúak. A szakképesítést is jelentő képzésekben viszont azonos mértékű, de ellentétes előjelű eltéréseket látunk a két nem képviselői között. A férfiak az alapfokú szakképzettségről, a nők viszont a középiskolát követő felsőfo-

kü szakmai képzésről számoltak be gyakrabban. Az eltérés egyik okát abban a szerepelvárásban látjuk, amely a férfaitól hamarabb kívánja, hogy jövedelemtermelőkké váljanak. Ez a nőknél gyakrabban tereli őket az alapfokú szakmai képzés iskoláiba.

Ugyanilyen hatású a pedagógus szakma elnöiesedése. A közel férfimentes tantestületekkel dolgozó iskolákban a lányok jobban elfogadott „iskolapolgárok” lettek, mint a fiúk. Ez a felszínen csupán a fiúk magatartásával kapcsolatos kifogásokban ölt testet, de kimondatlan következményként oda vezet, hogy a fiúk a lányoknál gyengébb tanulmányi eredményeket érnek el. Ez viszont rontja a fiúk továbbtanulási esélyeit.

Együttvéve azt kell mondanunk, hogy az iskolázottság különbségeit nem a KÖSZI férfi és nő látogatóinak eltérő törekvései vagy továbbtanulási képességeik differenciái okozzák. Egy társadalmi elvárás és a pedagógus

az információ forrása	%	gyakoriság
rokonok, barátok, ismerősök, szomszédok	33	98
az Interneten talált rá	24	71
plakátról	16	48
a KÖSZI műsorfüzetéből	11	32
a Kőbányai Hírek c. újságból	9	27
a mai alkalomtól függetlenül korábban is ismerte ezt a programot	8	23
újsághirdetésből	6	18
a Színes Infó c. reklámújságból	5	15
a ház vagy valamelyik munkatársa szóban vagy írásban értesítette	4	11
gyerektől vagy az ő iskolatársaitól, barátaitól	2	5
telefonon érdeklődött	1	3
egyéb, az eddigiekbe besorolhatatlan információforrások együtt	17	50

46

K É K

szakma egyneműségének együttes hatása jelenik meg a megkérdezettek iskolázottságának nemek szerint látott eltéréseiben.

A megkérdezettek informáltsága és döntései

A programlátogatásra irányuló döntéshez minden megkérdezettnek volt valamilyen (esetenként egynél több) információja a felkeresett rendezvényről. A döntés előtti információk forrásait áttekintő kérdésünkre a KÖSZI látogatói többnyire egyetlen információról adtak számot, de 21 százalékuk két, 4 százalékuk három és 1 százalékuk négy információra hivatkozott. Összesen 11 információforrás előfordulását kísértük figyelemmel, de rögzítettük azt is, ha egyéb, ezekbe besorolhatatlan forrást említettek. Eltérő mértékben, de valamennyi előfordult a válaszokban. A megkérdezettek

leggyakrabban (33%) személyes kapcsolataikat említették, a legritkábban pedig a telefont, amelyre mindössze három látogató hivatkozott. Az eltérések olyan jelentősek, hogy szükséges az összes információforrás súlyának áttekintése.

A rendezett sor áttekintése nyilvánvalóvá teszi, hogy az elkülönítve figyelt információforrások megközelítően sem azonos súlyúak. Akad közöttük kettő, amely jelentős szerepet játszik a programok látogatóinak informálásában, viszont a többségük a megkérdezettek töredékéhez jutott el. Ezt a sorozatot a maga teljességében nehéz lenne arra használnunk, hogy akár az egyes programok közönségének rekrutációjában, akár a megkérdezettek alcsoportjainak informálásában betöltött szerepüket elkülöníthesük. Emiatt olyan megoldást kellett találnunk, amellyel néhány típusra redukálhatjuk ezt a sorozatot, ugyanakkor semmit sem veszítünk szem elől a megkérdezettek tájékozódási forrásai közül. Még egy feltételnek kellett elegend tennünk. Láthatóvá kellett tennünk azt is, ha valaki több típusú információra támaszkodhatott. Ezért elkülönítettük azokat, akik:

- 1 – csak a Művelődési Központ marketing eszközei révén tájékozódtak,
- 2 – mindössze informális kapcsolatokból, saját élményeikből, ill. aktív

utánajárással szerezték ismereteiket egy programról,

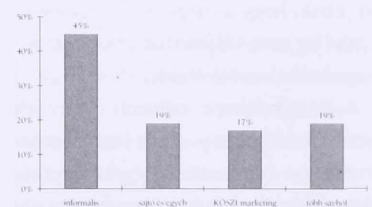
3 – kizárólag a sajtóközlésekből, ill. egyéb forrásokból tettek szert információkra,

4 – végül azokat, akik ezek közül több sávból is tájékozódtak.

Az átkódolások nyomán az információforrások karakterisztikusan eltérő sávjait különíthetjük el, hiszen a KÖSZI információi (akár közreadták ezeket, akár személyre szólóan érték el a megkérdezetteket) másképp hatnak, mint a személyes közlések, élmények és az egyéni érdeklődés, vagy akár a sajtóban és az egyéb forrásokban fellelt ismertetések, tájékoztatók. Feltételeztük, hogy azok is másképp értékelték ismereteiket, akik több eltérő természetű információ sávból tájékozódtak.

Az információforrások sávok rendszere az alábbi átfogó képet mutatta:

Az információs sávok és megoszlásuk (% , N = 300)

6. ábra

A sávterjedelmek oszlopdiagramja azt jelzi, hogy a rendelkezésre álló információk közül a megkérdezettek legszélesebb körét az informális úton terjedő ismeretek érték el. A közel azonos terjedelmű további sávok éles töréssel követik a személyes kapcsolatok és személyes aktivitás révén szerzett értesüléseket. Ebben az esetben is arra készültünk, hogy az összképen belül érdemi eltéréseket találunk a vizsgált programok látogatói, ill. a megkérdezettek alcsoportjai között. Feltételezésünk ellenőrzésére az információk sávjait több változóval is egybevetettük. Eredményeink közül a programok és a lakóhely mindkét szempontja mentén találtunk karakte-

res eltéréseket. Elsőként a programok és az információs sávok keresztkapcsolatát érdemes áttekintenünk.

Az információs sávok, a programok szerint (% , N = 300)¹⁰

8. táblázat

	csak informális	sajtó és egyéb	csak KÖSZI marketing	több sávból is	Σ
Vörös István koncert	39	23	15	23	100
Póka Egon beszélgetések	25	–	50	25	100
Ghymes Együttes koncert	69	6	23	2	100
Hobo Viszockij est	23	39	38	–	100
Wicca fesztivál	39	24	6	31	100
Tánckaláka	50	25	15	10	100
Tátrai – Szűcs gitárest	45	15	22	18	100
Σ	45	19	17	19	100

Az átlagostól jelentősen eltérő arányok kiemelésével elsőként arra kell figyelni, hogy a kávézóban rendezett, erős kőbányai kötődésű vendégek meghívásával szervezett programokon a ház marketing eszközei lényegesen fontosabb szerephez jutottak, mint egészében. Csak ezen a két estén szorult háttérbe az informális szálakra és egyéni aktivitásra épülő tájékozódás. A Ghymes koncert közönségében kiugróan fontosnak bizonyult az egyébként is nagy jelentőségű informális sáv, miközben a sajtó és a több sávú tájékozódás alig jutott szerephez. A Wicca fesztiválon megkérdezettek körében a több sávból tájékozódó vendégek súlya haladta meg jelentősen az átlagot.

Három program esetében valamilyen információs sávot átlaghoz közeli arányúnak találtuk, ami természetesen nem írta felül az informális sáv vezető szerepét.

A jellegzetes eltéréseket együtt mérlegelve azt kell mondanunk, hogy az információs sávok súlyáról megismert kép kizárólag a nagy lokális vonzású programoknál módosul. Három ilyen programból (lásd: 43. old. 5. táblázat) Póka Egon és Hobo estjein a KÖSZI marketing eszközei valóban fontos szerepet játszottak a közönség rekrutációjában.

Ennek a sávnak egészében véve is szerény jelenléte egy alkalommal megközelítette a jelentéktelenséget. A Wicca fesztiválon, amelyen a ház a

legmagasabb látogatottságot regisztrálta, mindössze a megkérdezettek 6 százaléka állította, hogy csak a KÖSZI tájékoztató anyagai révén ismerték a programot. Erről a programról viszont tudjuk, hogy nem a ház rendezvénye volt, ezen a napon bérbe adták a KÖSZI majdnem minden használható terét. A tájékoztatás feladatai zömmel a fesztivál rendezőire hárultak.

A most látott kép már előrevetítette a következő keresztkapcsolat lényeges tartalmait. A fővárosban élő 257 látogató mellett a kevés vidékről érkezett megkérdezett információs háttérét felesleges részleteznünk, hiszen a ház eszközei érthető módon eltörpülnek bármely megyében is élnek a megkérdezettek. A lakóhely szerinti csoportkülönbségek közül fontosabbnak tartjuk a budapestiek régió szerinti megkülönböztetése mentén megismert eltéréseket, mert még a legkisebb, budai kerületekből érkezett alcsoport (34 személy) is nagyobb, mint a nagyobik (23 személyes) vidéki metszet.

Az információs sávok, a budapestiek lakóhelye szerint (% , N = 257)¹¹

9. táblázat

	csak informális	sajtó és egyéb	csak KÖSZI marketing	több sávból is	Σ
Kőbánya	25	19	34	22	100
határoló pesti	55	14	15	16	100
távolabbi pesti	44	7	23	26	100
budai kerületek	53	14	12	21	100
Σ	41	18	20	21	100

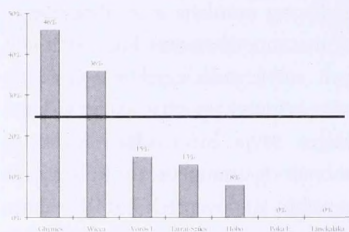
A kiemelésekkel ez esetben a négy régió domináns információs sávját jelöltük. A Kőbányán élők között legjelentősebb arányúnak azokat találtuk, akik csak a ház reklámeszközei közül jelöltek egyet vagy többet. A KÖSZI marketing munkája a további három keruletszórtban már közel sem volt ilyen súlyú, mindegyikben az informális közlések és saját aktivitás kizárólagos sávja bizonyult a legfontosabbnak. A domináns sáv Kőbánya és a további lakóövezetek közötti váltása azt jelzi, hogy a ház marketing eszközeitől elsősorban helyi hatást lehet várni, és már a szomszédos kerületek-

ben is az informális értesülések súlya válik meghatározóvá.

Az információs sávok szerkezetének eltérései után vissza kell térni a figyelembe vett elemi információkhoz, ugyanis találtunk közöttük egyet, amelynek előfordulása a programok, az életkor és a fővárosi régiók szerint a többi információhordozónál és az információ sávoknál egyaránt tagoltabb. A különbségek olyan mértékűek, amelyek indokolják az információ szerkezet egyetlen kiragadott elemének alaposabb elemzését. Elsőként a programok szerinti különbségekre fi-

gyelünk, majd közös diagramon az életkor és a budapestiek lakóhelye szerinti tagoltságot ábrázoljuk:

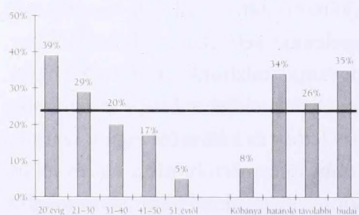
Az internet említése, programok szerint (% , N = 300)¹²

7. ábra

48
K É K

Az internet említése, életkor és régiók szerint (% , N = 300, ill. 257)¹³

8. ábra

Az oszlopdiagramot keresztező trendvonal segítségével első ránézésre szembetűnő, hogy az átlagosan 24 % arányú internet használat könnyen félrevezető, önmagában csalóka érték. Az érdeklődés vezette személyes aktivitás csak két rendezvény látogatóit jellemzi. A Ghymes koncert és a Wicca fesztivál közönségének rekrutációjában kiemelkedő szerepet játszott a megkérdezettek előzetes ráhangolt-sága, más szóval: elkötelezettsége. A

Budapest

kutatásunkban figyelemmel kísért további öt programon meg sem közelítette a 24 százalékot a világhálóról tájékozódók súlya.

Azt gondoljuk, hogy az internet használatnak a programra hangoltság mellett vannak további feltételei is. Ezek sorában első helyen áll a kérdéses információ megjelenése az interneten. A Kőbányai Gyermekek és Ifjúsági Szabadidő Központ honlapján minden programját rendszeresen szerepelteti, így a programok szerinti különbségeknek nincs az eltérő megjelenésből adódó háttérük.

Vannak további, elengedhetetlen feltételek. Egyrészt a személyes lehetőség, amelyen a technika ismeretét és a hozzáférési lehetőséget értjük, másfelől pedig az egyéb információk szükség-sége. Ezek egyenlőtlen eloszlásáról közvetett adataink vannak, hatásukat pedig a 8. ábra alapján értelmezhetjük.

Az életkori csoportoknál látott eltérő arányú internet említések markáns jelzések a személyes lehetőségekben lévő különbségeknek. A legfiatalabb korcsoportban kiemelkedően magas arányban, az őket közvetlenül követő 21–30 évesek között is a trend feletti súllyal beszéltek az internetről megszerzett információkról. A középgenerációtól kezdődően alacsony arányokat, 50 év felett pedig kifejezetten jelentéktelen előfordulást láttunk. Nagyobb tévedés kockázata nélkül állíthatjuk, hogy ezek az adatok jó jelzések annak, ahogyan a fiatalabbak technikai felkészültségükben és hozzáférési lehe-

tőségben lekörozik az idősebbeket. Azokban a korcsoportokban, amelyek mintegy „belenőnek” az internet használatba, és a diák helyzetből adódóan az iskolai hozzáférés esélyeivel élhetnek lényegesen gyakrabban használják a világhálón elérhető információkat.

A fővárosban élő megkérdezettek közül a kőbányaiak elvtve (8 %) tájékozódtak az internetről, mindhárom további budapesti régióban ennek többszörösével találkoztunk. A különbségekben annak hatását láthatjuk, hogy a KÖSZI hagyományos marketing eszközeivel a Kőbányán túl élők alig elérhetőek. Ott viszont, ahol hozzáférhetnek a ház műsorfüzetéhez, lokálisan terjesztett információihoz kevésbé tartják fontosnak az internet használatát. Amit megtudhatnak nélküle is, azt nem keresik a hálón.

Együttvéve azt mondhatjuk, hogy az internet használatának két előfeltételében meglévő eltérések és két program kapcsán a megkérdezettek kiemelkedő motiváltsága okozza a világháló differenciált használatát. Befejezésként megismételjük, a különbségek részletes értelmezését az a tette indokolta, hogy az információ források sorában kiemelkedő gyakorisággal hivatkoztak az internetre.

A részvétel előzményeinek sorában az információforrás mellett a döntés időzítését is vizsgáltuk. Mennyire előrelátó vagy mennyire ad hoc döntések hozták el a megkérdezettek a KÖSZI vizsgált programjaira? A felvetüléskből kirajzolódó döntési szerkezetet az eredeti, tagoltabb válaszmegoszlásban, és az összevonások utáni, áttekinthetőbb sorozatban is megadjuk.

Mikor döntött a programról? (% , N = 300)

egy hétnél régebben	41	
egy héttel ezelőtt	16	Σ 57
négy – hat nappal ezelőtt	6	
egy – három nappal ezelőtt	12	Σ 18
hirtelen jött ötlet alapján, a mai napon	13	13
nem kívánt külön elhatározást,		
ilyen programokra máskor is idejár	12	12
Σ	100	Σ 100

Az előre tervezett részvételtől a hirtelen elhatározásig tartó sort sávokra osztottuk. Az elsöben a legalább egy héttel korábbi döntéseket, a másodikban az egy héten belüli elhatározásokat, a harmadikban az ad hoc döntéseket, végül a külön elhatározást nem igénylő, meglévő tapasztalatra építő látogatókat találjuk. A sávok alapmegoszlás sorból jól látható, hogy a megkérdezettek döntö többsége előrelátóan tervezte programját, időbeosztásában alig hagyott teret a spontaneitásnak. Meg kell említenünk a saját tapasztalatok, az ilyen vagy hasonló programok alacsony arányát is.

A keresztkapcsolatok vizsgálata során az összevonások utáni négy kategóriát használtuk. Részben más kutatásokban szerzett tapasztalatunkból, amelyekben azt láttuk, hogy a szabadidős programok szerkezetét a heti időfelhasználás ritmusa erősen befolyásolja, részben abból a törekvésből, hogy áttekinthetőbb táblázatokhoz jussunk. A megvizsgált metszetek közül kettőben, a programok szerint és a lakóhely mentén találtunk a most látott döntési szerkezethez képest markáns eltéréseket. Elsöként a programok mentén látott kapcsolatokat vesszük szemügyre:

A döntések időpontja, a programok szerint (% , N = 300)¹⁴

	ma	a héten belül	egy hete v. régebben	máskor is jár erre	Σ
Vörös István koncert	27	18	40	15	100
Póka Egon beszélgetések	17	–	58	25	100
Ghymes Együttes koncert	10	10	63	17	100
Hobo Viszockij est	8	–	54	38	100
Wicca fesztivál	5	20	72	3	100
Tánckaláka	–	35	35	30	100
Tátrai-Szűcs gitárest	20	23	52	5	100
Σ	13	18	57	12	100

A kiemelések alapján a Vörös István koncerten az átlagosnál lényegesen magasabb arányú, hirtelen ötlettől vezérelt aznapi döntésről beszéltek a megkérdezettek. Azt mondhatjuk, hogy ekkor találoztunk a legkevesebb előre tervező résztvevővel.

Három estén is kimagasló volt azok súlya, akik azt állították, hogy ittlétük

hoz nem kellett külön döntés, mert az ilyen programokra máskor is eljönnek. A helybeliek átlagot magasan felülmúló aránya alapján az 5. táblázatban (lásd: 43. old.) valamennyit elkülönítettük. Mostani adataink nyomán e programokat azzal kapcsolhatjuk egybe, hogy a ház kamara jellegű rendezvényeinek más alkalmakhoz képest inkább kialakult a törzsközönségük. További kapcsolatot is találunk közöttük, hiszen a közeli döntések – aznapi és egy héten belüli elhatározások – sorában mindháromnál előfordul egy-egy hiátus, amely arra utal, hogy azok is készültek ezekre az eseményekre, akik nem visszatérő látogatók.

A döntési időpont két másik program esetében is arra utal, hogy a megkérdezettek beállítottságában közös vonást találhatunk. A Ghymes koncert és a Wicca fesztivál látogatóit a magas arányú korai döntések jellemzik. Emlékeztetőül: a kiemelkedő gyakoriságú internet használat is.

Mindkét programnál jellemeztük az azonosulás és az érdeklődés (vagy a

rejtélyesség miatt kialakuló kíváncsiság) szerepét a látogatók rekrutációjában. Tájékozódásukban magas arányú személyes aktivitást láttunk. Mindezek egymást erősítve vezethettek a korán megszülető elhatározásokhoz. Együttvéve olyan elkötelezettség újabb mozzanatának tartom a döntéshozatalban látott hasonlóságot, amely akkor is összekapcsolja a két rendezvényen megkérdezetteket, ha személy szerint egyikük sem vett részt mindkettőn. Ezt legtalálöbben magas hőföku ráhangoltságnak nevezném. Arról a habitusról van szó, amely a program előtti rákészülésben sokakban kiváltja

a személyes aktivitást és a korai döntést.

A döntések időzítése a megkérdezettek lakóhelye mentén is különbségeket mutat. Ezt láttuk a budapestiek és vidékiek esetében, valamint a fővároson belüli régiók mentén egyaránt. Az első metszetben igen nagy, a másodikban jóval kisebb eltéréseket. Miután a statisztikai próba az első keresztkapcsolatnál erősebb szignifikancia szintet jelzett, elegendőnek tartjuk ennek részleteit értelmezni.

Kiemeléseink nyomán elsöként azt kell hangsúlyoznunk, hogy a fővárosban élök (257 személy) döntési módja

A döntések időpontja, a lakóhely szerint (% , N = 300)¹⁵

	ma	a héten belül	egy hete v. régebben	máskor is jár erre	Σ
Budapest	12	20	55	13	100
Pest megyei települések	35	10	35	20	100
más megye	9	4	87	–	100
Σ	13	18	57	12	100

Budapest

alapvetően meghatározza a döntési szerkezetet. Az elhatározás négy elkülönített kategóriájában egyaránt 1-2% eltérést láttunk a megkérdezettek és a budapestiek válaszai között.

Más helyzetről tanúskodnak a Pest megyében élők válaszarányai. Igen magas az ad hoc döntések súlya és jóval elmarad az átlagtól a korai elhatározások aránya. Azt gondoljuk, hogy adataink azt jelzik, milyen „közelre” került a budapesti agglomeráció Kőbányához. Sokan megengedhették maguknak a hirtelen döntést, és emiatt a legnagyobb alcsoportot jelentő, korai elhatározások veszítettek egészé-

deztettek túlnyomó többsége korai döntésekről adott számot, amelyek háttérében a tudatos programszervezés mellett az időben előkészítendő utazás kényszere is megjelenik. Érdekes felidézünk (lásd: 43. oldal 4. táblázat), hogy mindössze három programon, a Ghymes koncerten, a Wicca fesztiválon és a Vörös István koncerten találkoztunk a távolabbi megyékből érkezett megkérdezettekkel.

A döntések kapcsán megismert összefüggések lehetővé tették, hogy elhatároljuk a kamara programokat, amelyeknek jelentős szerepük van a törzsközönség szerveződésében, rámutassunk a Ghymes koncert és a Wicca fesztivál résztvevőinél látott közös jegyekre, és a távolabbról érkezők körében szükségszerű korai döntésekre.

Dolgozatunk zárófejezetében az elégedettségről megismert képet mutatjuk be.

Az elégedettség globális és differenciált vizsgálata

Az elégedettséget három síkon vizsgáltuk. Minden programról kértünk globális értékelést, amelyben a megkérdezettek az időtöltést hasonlíthatták össze elvárásaikkal. Ezt az elégedettség differenciált mérlegelése követte. Az elégedettség több szempontú vizsgálatok a rendezvények közreműködőinek teljesítményéről, az események házbeli körülményeiről és feltételeiről, ill. a járulékos szolgáltatásokról, összesen tíz részmozzanatról kérdeztük, vajon mennyire felelnek meg az elvárható követelményeknek. A belépőjegyes programokon a jegyárak elfogadhatóságát is vizsgáltuk.

Kérdezőink a spontán megjegyzéseket is feljegyezték. A megkérdezettek 1 alkalommal elismerő, 41 esetben semleges és 8 kérdőívben bíráló kiegészítésekkel toldották meg válaszaikat.

A megkérdezettektől ötfokú skálán kértünk minősítéseket a programokról, aszerint, hogy olyan időtöltést nyújtottak-e, mint amit vártak. Az osztályozáshoz ezeket a kategóriákat használtuk:

elvárásainak	
teljesen megfelelt	5
nagyrészt	4
közepesen	3
alig	2
egyáltalán nem felelt meg	1

A minden eseményen vizsgált tíz részmozzanat sorozatát osztályozókartya segítségével értékelhették, amelyben az értékelés szempontjai közel álltak a globális minősítés kategóriáihoz:

- 01 a tájékoztatás erről a programról
- 02 a programon közreműködők teljesítménye
- 03 a programon használt hang (és fény) technika
- 04 a közönség személyes és vagyonbiztonsága
- 05 a terem mérete ekkora közönség befogadásához
- 06 a programon használt helyiségek bútorainak kényelme
- 07 a büfé árukinálata
- 08 a büfé árszínvonala
- 09 a tisztaság a program során használt helyiségekben
- 10 a mellékhelyiségek (WC, mosdó)

Az elemi skálaértékek sorozata elaprózott eredményekhez vezet, ezek nem alkalmasak összehasonlító elemzésre. E célra az osztályozó ítéletekből számított súlyozott átlag (\bar{x}) kínál lehetőséget, amely tömörsége révén alkalmas indikátor akár a programok, akár a megkérdezettek egyes csoportjainak jellemzésére. Ezt az egyetlen adatból álló mutatót elégedettségi indexnek nevezzük, amely elvben 0,0 és 4,0 közötti értékeket vehet fel. A súlyozáshoz a skála fokokat egy egész értékkel alacsonyabban használtuk, így a grafikus megoldásoknál az *egyáltalán nem felelt meg* minősítés a ten-

50
K É K

ben jelentős súlyukból. Ha formálisan kezeljük a kiemeléseket, akkor bizonyára nem jelöljük meg a 20% arányú, „máskor is jár erre” válaszokat. Az eltérés mértéke mellett ebben az esetben azt is figyelembe vettük, hogy a ház törzsközönségének ez a része nem Budapestről szerveződött. Álláspontunk szerint ez a valóban szűk csoport egyrészt nyomatékosítja, amit az agglomeráció közelségéről mondtunk, azáltal, hogy a település határain túl élők körében egyáltalán beszélhetünk a KÖSZI törzsközönségéhez tartozó látogatókról. Másrészt azt is jelzi, hogy a ház programjainak a lokalitáson túl is lehet rendszeres látogatásra felszólító ereje.

A távolabbról érkezett látogatók döntési szerkezete gyökeresen eltér a megkérdezettek két másik csoportjában látott képtől. Elvételre találkozunk rövid ideje született elhatározásokkal, és senki sem állította, hogy ilyen alkalmakra rendszeresen eljön a házba. A megkér-

gely 0 pontjához tartozik. Ezzel elkerülhetjük a megjelenítést torzító hatásokat.

A mindössze 8 spontán bírálóat előrevetítette, hogy a megkérdezettek a programokat feltehetően elvárásaikhoz közeli időtöltésnek találták. A rendezvények elégedettségi indexei így alakultak:

Az elégedettségi index, programok szerint (x, n = programonként változó)

a program	n	x	spontán megjegyzések esetszáma		
			elismerő	semleges	elmarasztaló
Hobo Viszockij est	13	4,00	1	–	–
Tátrai–Szűcs gitárest	60	3,97	–	5	2
Tánckaláka	20	3,95	–	3	–
Ghymes koncert	48	3,93	–	5	2
Vörös István koncert	60	3,73	–	1	1
Póka Egon beszélgetés	12	3,58	–	3	–
Wicca fesztivál	86	3,57	–	24	3

A sorozat egészét szemlélve ki kell emelnünk, hogy a vizsgált programok index értékei igen magasak, és a poláris ítéletek eltérése alig haladja meg a teljes skálaterjedelem egytizedét. A súlyozott átlagok minden esetben közelebb állnak a „teljesen megfelelt” állapponthoz, mint a „nagy rész megfelelt” ítélet skálaértékéhez. Ezek az értékek azt jelzik számunkra, hogy a megkérdezettek többsége minden rendezvényen az osztályozóskála legmagasabb értékével minősítette a programot. A sorozatot tagoló cezúrák azt jelzik, hogy az első négy, ill. az utolsó két program index értékei praktikusán azonos sávokba tartoznak. Az ítéletek sorozata említésre érdemes módon a Vörös István koncert előtt és után török meg. Mindez arra késztet, hogy a sorozat tagjai közül csak a poláris ítéleteket kiváltó két rendezvény: a Hobo műsor és a Wicca fesztivál megítélésére koncentráljunk.

A széli helyzetek alapján azt kell mondanunk, hogy a hét vizsgált program közül elsősorban Földes László Viszockij estje nyújtott olyan időtöltést, mint amelyet a megkérdezettek vártak. Legkevésbé a Wicca fesztivál tekintették az elvárásaikhoz illeszkedő időtöltésnek.

A legkedvezőbben fogadott Hobo programon a közel legidősebb korcsoport és a legmagasabb arányban törzsvendégekből álló közönséggel találkoztunk. Az iskolai végzettség kapcsán leirtuk, hogy Földes László Vi-

szockij műsorának keménysége miként találkozhatott a viszonylag alacsony iskolázottságú közönség tesszésével. Ezen az estén egyáltalán nem hangzott el kritikus megjegyzés, viszont az egyetlen spontán elismerést éppen az időtöltés globális megítéléséhez fűzte egy megkérdezett.

A Wicca fesztiválon kérdezett (kis híján legfiatalabb korösszetételű) látogatók körében elvették fordultak elő visszatérő vendégek. Úgy gondoljuk részben a program összetettsége vezetett a legalacsonyabb elégedettségi indexhez. Akit olyankor kérdeztünk, amikor nem az ő ízlésének megfelelő esemény zajlott, az nagy valószínűséggel elvárásaitól távolinak minősítette a programot. Sokan csak az egész napos esemény egy-egy mozzanatára voltak kíváncsiak, de ennek pontos időpontját előre alig lehetett megtudni. Az elégedettség többszempontú vizsgálatában tíz mozzanat közül éppen a tájékoztatást ítélték a leggyengébbnek, és a közreműködők teljesítménye is csak az utolsó előtti index értéket érte el. Minden más, a feltételekre, a körülményekre vonatkozó ítéletük e két összetevőnél jobb minősítést ért el. Spontán elismerést egyáltalán nem

hallottunk az interjúk során, de a legtöbb bíráló észrevételét e programon mondták a megkérdezettek. A nyolc ilyen megjegyzés közül hármat erről az eseményről rögzítették kérdezőink.

Úgy találtuk, hogy a globális ítéleti sor szélső tagjai nagyon erősen kötődnek a törzsközönség arányához. A látogatók életkora ennél kevésbé, de szintén befolyásolja az átfogó ítéleteket. A súlyozott átlag alapján kialakuló sorozat poláris elemei szerint ellentétes ítéletek rajzolódtak ki a spontán megjegyzésekből is. Az észrevételeket dolgozatunk mellékletben közöljük.

51
K É K

A programok mentén kialakult ítéleti sorozat végpontjainak jellemzéséhez ezek az ismeretek kiindulási alapot jelenthetnek, de megértésükhöz figyelniük kell az elégedettségi index további szempontok szerinti tagolódására. Azokra az eltérésekre, amelyeket a megkérdezettek különböző csoportjai között találtunk. Az elégedettség alakulását a szocio-demográfiai szempontok mentén képzett alcsoportok esetében, valamint az információk és a döntések szerint elkülöníthető csoportokban egyaránt összehasonlítottuk. Az így szerzett tapasztalatok egy része támpontokat ad a programok eltérő megítéléséhez is.

Az elégedettségi index szélső értékeinek különbségeiből kialakuló rendezett sort három sávra tagoltuk. Az elsőben a férfiak és a nők szinte azonos ítéleteit látjuk. A két nem képviselőinek elégedettségi indexét korábbi felvételeinkben is igen közelinek találtuk. Ezekkel a továbbiakban nem ér-

Az alcsoportok elégedettségi indexeinek szélső értékei között
ilyen eltéréseket láttunk:

a csoportképzés szempontja	eltérés
nemek szerint	0,11
információs sávok szerint	0,18
iskolai végzettség szerint	0,19
a budapesti régiók szerint	0,20 (N = 256)
a döntés időpontja szerint	0,21
lakóhely szerint	0,23
az információk száma szerint	0,23
életkor szerint	0,31

demés törődnünk, hiszen ekkora eltérést akár a véletlen is okozhat, értelmezésére nincsenek támpontjaink.

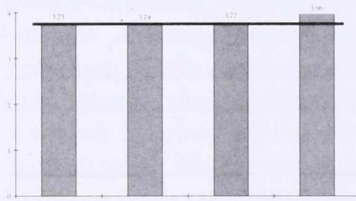

A második sávból az iskolai végzettség és a döntés időpontja szerinti eltéréseket tartjuk kiemelésre érdemesnek. Ezek alapján megérthetjük az iskolázottság emelkedése mentén megismert ítéletalkotási tendenciát és elkülöníthetjük a hasonló programokat rendszeresen látogatók sajátos ítéleteit.

Választásunk mellett szólt a négy alcsoport egyenként is számottevő nagysága. A különálló sávnak tekintett életkor kiválasztását pedig a legnagyobb alcsoport különvéleménye indokolta.

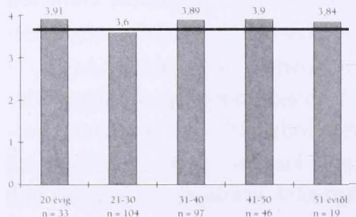
Az elégedettségi index alakulását grafikusán ábrázoljuk. Előbb a sajátos csoportvéleményekhez vezető két metszetet, majd a jellegzetes trendhez vezető harmadikat ábrázoljuk oszlopdiagramjainkon. A globális ítélet minden válaszból számított értékét a diagramokon keresztbe futó trendvonal jelzi a viszonyítás érdekében.

Az elégedettségi index, a döntés időpontja szerint (x, N = 299)

9. ábra

Az elégedettségi index, az életkor szerint (x, N = 299)

10. ábra

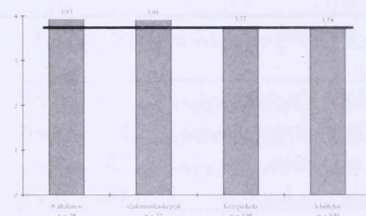
Mindkét oszlopdiagramon olyan ítéleti szerkezetet látunk, amelynek meghatározó eleme egyetlen csoport különvélemény mellett a megkérdezettek nagyfokú konszenzusa. A döntés időpontja esetében három csoportban is szinte egyöntetű álláspontokkal találkozunk, elégedettségük kevéssel az átlag alatti. A törzsközönséghez tartozók viszont érzékelhető mértékben elégedettebbek voltak azoknál, akiknek a részvételről egyedi döntést kellett hozniuk.

Az életkori metszetben a 21–30 év közöttiek kivételével átlag feletti, nagy egyetértéssel kialakított elégedettség

indexet láttunk. A 21–30 év közöttiek viszont kritikusabban ítélték. Csoportjuk elégedettségi indexe 0,25–0,30 skálaponttal elmarad bármely más életkorúak ítéleteitől.

Végül az iskolai végzettség mentén megismert elégedettséget kell bemutatnunk:

Az elégedettségi index, a legmagasabb iskolai végzettség szerint (x, N = 297)

11. ábra

Az iskolai végzettség mentén elkülöníthető csoportokban az elégedettségi index változása az előző kettőtől eltérő ítéleti szerkezetet jelez. A magasabb iskolázottságúak felé haladva mind szigorúbb álláspontokat ismerünk meg. Ez a tendencia viszont nem fokozatos változásokat jelent, hanem egyetlen váltást. Az első két csoport egymáshoz közeli ítéleteit a középfokú végzettség esetében egy határozottabb lépéssel alacsonyabb elégedettség jellemzi, majd a felsőfokon iskolázottak alig ítélték szigorúbban. Az egy irányba mutató különbségek azt jelzik, hogy az említésre méltó ítéleti eltérést a szakmunkásképzőt és a középfokú végzettség között találjuk. Az első és a második két-két csoport elégedettségének eltérését csak azért említjük meg, mert azonos irányba mutatnak. Együttvéve olyan képet ismerünk meg, amelyben a megkérdezettek valójában két-két, egymáshoz közeli elvárásokat megfogalmazó alcsoportban különülnek el. Egyfelől a középfokú alacsonyabb iskolázottságúak, másfelől pedig a középfokú vagy magasabb végzettségűek. Közöttük húzódik az igénykülönbségeket jelentő valódi határvonal.

Budapest

A három részletkép alapján a programok eltérő megítéléséről azt mondhatjuk, hogy a törzsvendégek és az alacsonyabb iskolázottságúak által inkább látogatott rendezvényeket magasabb elégedettséggel fogadták, viszont amikor a 21–30 évesek súlya a megszokottnál magasabb volt, akkor kevésbé elégedett látogatókkal találkoztunk. Ezek az összefüggések azonban nem természeti törvényszerűségek, csupán tendenciájukban igazak. Arra alkalmasak, hogy az elégedettség változásainak fő irányát körülírassuk, de arra nem, hogy a közönség összetételének ismeretében előrejelzéseket tehesünk az elégedettség mértékére. Különösen nem akkor, ha az időtöltésről kialakult globális elégedettség olyan kis mértékben bizonyul csoportfüggőnek, mint a KÖSZI látogatóinak körében.

Az elégedettség átfogó vizsgálata mellett elvégeztünk egy tíz szempontra kiterjedő, elégedettség szerkezet elemzést is. Mi tette szükségessé az elégedettség differenciált vizsgálatát? Az, hogy a részmozzanatok akkor is szerephez juthatnak a program egészével kapcsolatos elégedettség vagy elégedetlenség kialakításában, ha egyik-másik összetevőről csak benyomásai vannak valakinek, de nevesítve ki sem mondja azokat. A globális ítéletek gyakorta úgy jönnek létre, hogy nem is tudjuk, mely részletek váltak vezető szerepűvé egy-egy jelenségről, élményről vagy akár személyről vallott álláspontról megfogalmazásában. Ilyen összetevők még elviselhető hosszúságú sorozatáról kívántuk megismerni a nézők álláspontját. A tíz részmozzanatot e fejezet bevezetésében felsoroltuk, így ismétlésük szükségtelen.

Az indexszámításban figyelembe vett skálaértékekhez az alábbi ítéletek tartoztak:

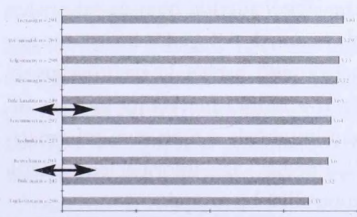
az elvárható követelményeknek teljesen megfelel	5
nagyrészt megfelel	4
közepesen felel meg	3
alig felel meg	2
egyáltalán nem felel meg	1

A grafikus ábrázolás miatt itt is egy-egy alacsonyabb értékkel dolgoztunk. Azokat, akik a további válaszok egyikét adták nem vontuk be a súlyozott átlag kiszámításába:

erről nincsenek tapasztalatai	8
erre nem tud válaszolni	9
erre nem szeretne válaszolni	0

Ezek a válaszok az elégedettségi sor (lásd: 12. ábra) mindhárom sávjában legtöbbször azoknál a részmozzanatoknál fordultak elő, amelyekről nem voltak tapasztalataik a megkérdezetteknek. Többnyire a mellékhelyiségekről, a büféről vagy esetleg azért, mert azon a programon, amelyen találkoztunk alig volt szerepe a hang- és fénytechnikának. Meglehetősen ritkán találkoztunk a „nem tud”, „nem szeretne” válaszokkal. Azt mondhatjuk, hogy az ítéletalkotásban elsősorban azok nem vettek részt, akik nem tartották magukat kompetensnek egyik-másik részmozzanat megítélésében. Az elégedettség szerkezetéről a megkérdezettek álláspontjai nyomán az alábbi képet kaptuk:

Elégedettség index
a tíz részmozzanat kapcsán
($x, N =$ oszloponként változó)

12. ábra

Az index értékek sorozatába két helyen nyilatkat szűrtünk be. Ezek jelzik, hogy hol válnak el az ítéletek szerkezetében a jól értelmezhetően eltérő ítéleteket kifejező mutatók. A „felsőházban” találjuk a kultúralt időtöltés feltételeit, a programban közreműkö-

dók teljesítményét és a nagy közönség esetében fontos biztonságot. Ezeket az elvárhatónak teljesen megfelel ítélethez közeli index értékek jellemzik. A szintén négy elemből álló, középső sáv összetevőiről kapott ítéletek már kritikusabbak. Ebben a sávba tartozik a rendezvények körülményeit jellemző három mozzanat mellett a járulékos szolgáltatásnak tekinthető büfé kínálata. Az alsó sávban a büfé árszínvonalát és a programokkal kapcsolatos tájékoztatást találjuk.

A sorozat tagoltsága azt jelzi, hogy a megkérdezett látogatók számára a vizsgált részmozzanatok közötti különb-

53
K É K

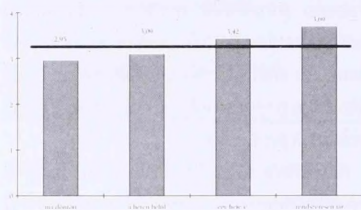
ségtétel nem okozott nehézséget, ítéletekben nem mosták egybe a vizsgált program tartalmi elemeit, a körülményeket és a járulékos szolgáltatásokat.

Az ítéleti szerkezet produkcióhoz kapcsolódó, feltétel típusú elemeit többnyire a középső sávban találjuk, a közreműködők teljesítményét pedig a felsőházban, olyan index értékkel, amely közeli a globális ítéletalkotás során, az időtöltésről adott besoroláshoz. A rendezvények körülményeiről megismert álláspontok egy része kedvező, de többségüket kritikusan mérlegelték. A járulékos szolgáltatásnak tekinthető büfé kínálata, de főleg árai sokak szerint hagytak kívánnivalót. A rekrutáció szempontjából kiemelt fontosságú tájékoztatást tekintették az elvárhatótól legtávolabbinak.

Ennél a részmozzanathoz indokoltnak láttuk a megkérdezettek különböző csoportjai mentén található eltérések értelmezését is. A figyelembe vett szocio-demográfiai változók, az infor-

mációs sávok és a döntés időpontja szerinti ítéleti tagoltság áttekintése során úgy láttuk, a döntés időpontja és az információs sávok állnak jellegzetes kapcsolatban az elégedettséggel:

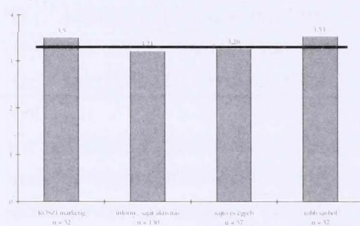
A tájékoztatás elégedettségi indexe, a döntés időpontja szerint (x, N = 296)

13. ábra

rozások korábbi információkon is alapulhatnak.

A tájékoztatás elégedettségi indexe az információs sávok szerint (x, N = 296)

14. ábra

Az információs sávok és a tájékoztatás megítélésének kapcsolata azt jelzi, hogy a KÖSZI marketing eszközeit és a több sávot említők elégedettebbek, mint az informális értesüléseket és saját aktivitást, ill. a kizárólag sajtó és egyéb forrásokat említők. A különbségek álláspontunk szerint bár eltérő módon, de az információk megbízhatóságával állnak kapcsolatban. A személyek között továbbadott közlések gyakran a közvetítő miatt tartalmukban változnak, a sajtó pedig – valószínűleg nem tudatosan, hanem terjedelmi okokból – sérült tartalmakat juttat célba. A KÖSZI marketing eszközei esetében az információk megbízhatósága abból adódik, hogy az információk és annak befogadói között nincsenek torzító hatású közvetítő elemek. Ezért a KÖSZI marketing forrásai autentikusabbak, a több sávú információk pedig az információmozaiok kontrollját biztosítják.

A tájékoztatás elégedettségi indexének csoporteltérései két fontos mozzanatra figyelmeztettek. Az információk megszerzésének időpontjára és az ismeretek megbízhatóságára. Az információk torzítatlan vagy ellenőrzött jellegét forrásaik alapján ismerhetjük, viszont megismerésük időpontját nem vizsgáltuk. A továbbiakban célszerű ezzel kiterjeszteni a közönségvizsgálatokat.

Az elégedettség differenciált vizsgálatára 2002. ősze óta negyedik alkalommal nyílik lehetőségem. Az elégedettség sávjait szemlélve háromszor is a közpénzekből fenntartott művelődési intézmények mind gyakoribb gondjáról kaptunk képet. Az ítéletek helyi-közzel elfogadható, de néha ennél is mostohább körülmények között létrehozott, mégis az elvárhatóhoz közeli színvonalú teljesítményekről szövegtak. A KÖSZI 2003. őszi programjain viszont – a teljesítmény magas elégedettségi indexe mellett – a feltételekről is viszonylag elégedetten ítélték a megkérdezettek.

Eddig hangsúlyosan kellett megkérdőjelezni a házak versenyképességét. Döntően az ellentét miatt, amelyet ezek és a szabadidőipar e célra létrehozott intézményei között látok. A szabadidőiparban már évek óta úgy építkeznek, hogy a tervezéskor a szelőlötetéstől a takaríthatóságig figyelnek azokra a mozzanatokra, amelyek a működtetést gördülékennyé, a használatot pedig belefeleledkezést kiváltóvá teszik. A művelődési házak többségénél viszont azt láttam, hogy a működtetésért kell küzdeniük a dolgozóknak, a közönség önfeladtságát és figyelmének koncentrációját pedig a körülmények kifejezetten zavarják. Most is előfordult, hogy az első felvételi nap meleg őszi estjén a légkondicionálást reklamála valaki, ill. az utolsó programon a huzatos, hideg nagyteremre panaszkodtak. Mégis állíthatom, hogy a KÖSZI látogatóinak elégedettség szerkezete versenykésebb intézményt mutat, mint amilyeneket az utóbbi egy évben láthattam. Közös gondnak találtam a büfé kínálatát és árait, amelyek az elégedettségi sorban most is felemás pozícióba kerültek.

Végül a felvételünkben vizsgált programok és a rész összetevőkről kialakult ítéletek kapcsolatát kell jellemeznünk. Erre azért van szükségünk, mert az eddigi, globális adatok elfedhetik az egyes programok közönségének eltérő ítéletalkotását. Áttekintő táblázatot készítettünk, amelyben a rész összetevő-

54
K É K

A törzsközönséghez tartozókat és a korai döntések alapján jött látogatókat lényegesen elégedettebbnek találtuk azoknál, akik rövid ideje született elhatározásról vagy ad hoc döntésekről számoltak be. Úgy látjuk, hogy a megkérdezettek az információk megismerését összekapcsolták a döntések időpontjával. A korai döntésekhez korán megismert információt, a nemrég hozott döntésekhez frissen szerzett tudást kapcsolnak. Ezt követően a „nem tudtam róla időben, tehát a tájékoztatás nem az elvárható módon történt” logika szerint ítélték meg a tájékoztatást. Lehet, hogy ez a kapcsolat valóban létezik, de erről nem tudunk biztosat mondani. Elképzelhető, hogy igen, de ugyanilyen joggal gondolhatjuk, hogy csak a tájékoztatásról szóló kérdésünk hatására kötötték egymáshoz két, különböző időpontot. A korai döntések elképzelhetetlenek korán megismert információk nélkül, de az újkeletű elhatá-

Budapest

ket az index mentén rendeztük sorba, és az oszlopok az egyes programokra vonatkoznak.

Elégedettség a részmozzanatokkal, a programok szerint ($x, N = \text{soronként változó}$)¹⁶

12. táblázat

	Vörös I.	Póka E.	Ghymes	Hobo	Wicca	Tánc- kaláka	Tátraí- Szücs	széli érték eltérés és konszenzus
Tisztaság	3,57	4,00	3,84	3,85	3,86	3,95	3,88	0,43 erős
WC-mosdók	3,62	4,00	3,65	3,91	3,87	4,00	3,84	0,38 erős
Teljesítmény	3,57	3,75	3,91	4,00	3,62	3,80	3,90	0,43 erős
Biztonság	3,38	4,00	3,89	3,92	3,77	3,68	3,74	0,62 közepes
Büfé kínálata	3,53	3,92	3,60	3,85	3,75	3,33	3,63	0,59 közepes
Teremméret	3,20	3,92	3,44	3,53	3,85	3,95	3,83	0,75 közepes
Technika	3,35	3,58	3,63	3,77	3,81	3,85	3,60	0,50 erős
Kényelem	3,53	3,67	3,09	3,62	3,84	3,95	3,83	0,86 közepes
Büfé árai	3,03	3,67	3,68	3,75	3,75	3,50	3,58	0,72 közepes
Tájékoztató	3,32	3,83	3,56	3,69	3,22	3,65	3,05	0,78 közepes
+ széli ítéletek	-	5	-	2	1	4	-	
- széli ítéletek	7	-	1	-	-	1	1	

A táblázat sorai az indexértékek csökkenő sorrendjében tartalmazzák a részmozzanatokot. A sorcímekben a részmozzanatokot tüntettük fel, az oszlopcímekben pedig a programokat. A cellákban az egyes programokon válaszolóik mozzanatonként kapott index értékét jelezzük. A **kövér** szedés az adott összetevő indexének legmagasabb értékét, a *kurzív* szedés pedig a legalacsonyabbat jelzi. A kerettel elválasztott, alsó cellákban tüntettük fel, hogy a programon hány mozzanatot értékelték a legmagasabbra, ill. a legalacsonyabbra. Soronként megadjuk az egyes mozzanatok poláris értékeinek eltérését és a hét programon kérdezettek közötti egyetértés mértékét.

A konszenzus erősségét a széli értékek 0,38 és 0,86 között változó különbségei alapján így minősítettük:

0,50 skálafokig	erős	előfordul
0,51–1,00 skálafok között	közepes	előfordul
1,01–1,50 skálafok között	gyenge	nem fordul elő
1,51 skálafoktól nincs konszenzus az ítéletekben		nem fordul elő

Az összegző sorok alapján elsőként azt kell kiemelnünk, hogy mely programokon találtuk a pozitív és a negatív széli ítéleteket. A részmozzanatok legmagasabb és legalacsonyabb elége-

dettségi indexei egyaránt négy-négy program közönségét jellemezték. A pozitív pólust négy rendezvény közül háromszor is olyan kamara programoknál találjuk, amelyekben a törzsközönség aránya jóval magasabb volt az átlagosnál. Ezeket egynél több pozitív széli ítélet is előfordult, a Wicca fesztiválon mindössze egy mozzanatot, a büfé árait tekintetük ilyen közelinek az elvárhatóhoz. Ez az ítélet (3.75) egybeesett Hobo Viszockij estjét jellemző elégedettséggel.

A Póka Egonnal folytatott beszélgetés közönsége összesen öt mozzanatot értékelt a legmagasabbra, a Tánckalákán kérdezett felnőttek négyszer ítélték ilyen elégedetten, és a Hobo programon két részmozzanatot tartottak ilyen kielégítőnek. A kamara rendezvényeken is találtunk egy azonos

szer is azonos széli értékek miatt nem tiz, hanem tizenkét poláris ítéletet találunk a pozitív összegző sorban.

A negatív poláris álláspontok döntő többségét a sok látogatóra kitalált rendezvényeken fogalmazták meg, és csupán egyetlen programon, a Tánckalákán született negatív széli ítélet a büfé kínálatáról. A negatív poláris értékelések szóródása teljesen eltér a pozitív álláspontok eloszlásától, hiszen a Vörös István koncerten hét ilyen ítélet született, és további három alkalommal egy-egy mozzanatonál találtunk a legalacsonyabb index értékkel.

A negatív rekord megértéséhez fel kell idéznünk, mit tudtunk meg a Vörös István koncert közönségéről és mit láttunk a kérdéses közben. Ezen az estén minden programnál magasabb volt a vidékről érkezett, a közel legfiatalabb és az aznapi döntés alapján jött látogatók aránya. A vidéken élők aránya 28 % volt, a 21–30 év közötti évfázatokhoz tartozott a megkérdezettek 53 százaléka, és 27 százalékot tett ki az ad hoc döntés nyomán érkezettek súlya. (Az adatokat lásd: 43. old. 4. táblázat, 44. old. 6. táblázat és 49. old. 10. táblázat.) Az adatokon túl pedig azt láttuk, hogy a koncertközönség egy idő

után folyamatos mozgásban volt a nagyterem és az előtér, ill. a kávézó között, meglehetősen gyorsan nagy mennyiségben fogyasztottak alkoholt (főleg sört), a mellékhelyiségek egy óra alatt áldatlan állapotba kerültek és gyakran tapasztaltuk, hogy az összetartozó látogatók hosszasan keresgéltek ismerőseiket. Úgy láttuk, hogy a meglehetősen fiatal, átlag feletti alkalmi döntések alapján szerveződött közönség igencsak kivette a részét a gyakran kritizált állapotok megeremtésében.

Többször utaltunk az összképek csoporttagoltságot elfedni képes jellegére, amikor a különböző metszetek vizsgá-

latot kérdeztünk, akik a büfé kínálatáról a többi rendezvény látogatóinál kritikusabb ítéleteket adtak. Úgy gondoljuk, hogy állásfoglalásaikat az első sorban felnőtt fogyasztókra kitalált árukészlet befolyásolta. Ezt sokan azal ellensúlyozták, hogy hozták magukkal a gyerekeknek adható italokat, majszolnivalót.

A Tátrai-Szűcs gitáresten a tájékoztatást tartották gyengébbnek, mint a többi programokon. Ekkor igen alacsonynak (5%) találtuk a visszajáró, tapasztalatokra támaszkodó megkérdezettek súlyát, viszont jelentős volt (43 %) az ad hoc és késői döntések együttes aránya. Arról már korábban szóltunk, hogy a késői döntéseket valószínűleg későn szerzett értesüléssel azonosítják a megkérdezettek. Feltehetően ezen az estén is ez volt az ítéletalkotás háttérében, ami nem feltétlenül jelent valóban későn megismert információkat.

Végül azt kell attekintenünk, hogy az ítéleti szerkezet három sávjában miként alakul a hét program közönségének egyetértése. A 12. ábrán (53. oldal) látható oszlopdiagram az elégedettségi indexek alapján készült és beszűrt nyilakkal jelöli az elégedettségi sor három sávját.

A „felsőházban” található négy részmozzanat közül háromnál erős konszenzus jellemzi a programok közönségét, csak a „Biztonság” megítélésében látunk közepes erejű egyetértést. A szintén négytagú, középső sáv elemeit többnyire közepes egyetértéssel minősítették a megkérdezettek, mindössze a „Technika” kapcsán fordul elő erős konszenzus. Végül az elégedettségi sor „alsóházába” tartozó két részmozzanatnál közepes erősségű konszenzust találunk.

Azt kell mondanunk, hogy úgy bomlik fel az ítéletek összhangja, ahogyan az elégedettségi sor elejétől az alacsonyabb index értékek felé haladunk. Ismét csak tendenciáról kell be-

szélnünk, amelyet a felső és a középső sávban. egy-egy kivétel meghont. Ezekkel együtt is érvényes, hogy az alacsonyabb elégedettség gyengébb egyetértés mellett alakul ki. Ez azért tűnik különösnek, mert magasabb súlyozott átlag értékekben – elvben – nagyobbak az eltérés lehetőségei. Mégsem ezzel találkoztunk, és a látszólag bizarr jelenség még markánsabbá teszi a most leírt tendenciát.

Az elégedettség differenciált vizsgálata alapján elsősorban ezt a kapcsolatot tekintjük fontosnak. A másik hangsúlyos mozzanat pedig a jelentős arányban törzsvendégeket vonzó programok látogatóinak gyakori pozitív széli ítélete. Az e témában érintett, minden további részlet csak kiegészíti, pontosítja ezeket, de egyiküket sem írja felül.

Végül a jegyárak elfogadhatóságáról megismert véleményeket kell attekintenünk. Erről 288 látogatót kérdezhettünk, hiszen a Póka Egon estet belépődíj nélkül látogathatták. Három megkérdezett kivételével volt állásponjtjuk az árakról. Az összkép ezt mutatta:

*Reális-e a belépőjegy ára
(%, N = 288)*

ítélet a jegyek áráról	%
igen, reális	83
alacsonyabb lenne reális	13
magasabb is reális lenne	3
nem tudta megmondani	1
Σ	100

A jegyárak megítélése nem függ a figyelemmel kísért szocio-demográfiai változóktól, viszont értelmezhető kapcsolatban áll a programokkal. Az „alacsonyabb ár lenne reális” állásponjtok három rendezvényen fordultak elő, a „magasabb ár is reális lenne” választokat pedig négy program látogatóitól kaptuk. Az eloszlás különbségei miatt célszerű a keresztkapcsolat egészét bemutatnunk. Táblázatunk Σ oszlopa után megadjuk az egyes programok jegyárait.

latát indokoltuk. Az elégedettségi sor esetében markáns különvélemények sorozatát láttuk a Vörös István koncert közönségének ítéleteiben. Nem a véletlen műve, hanem jól értelmezhető az ekkor megkérdezettek ítéleti sora, amelyben (egyebek mellett) az elégedettség szerkezetének felsőházában talált mozzanatok mindegyikét a többi program közönségénél elégedetlenebbül fogadták.

A további negatív széli állásponjtok megértéséhez is vannak támpontjaink. A Ghymes koncerten a kényelem indexét minden más programénál alacsonyabbnak találtuk. Ezen az estén a felt ház azt jelentette, hogy sok látogatónak nem jutott ülőhely, végigállták a szünet nélkül megtartott koncertet. A műfaj iránti elkötelezettségük odáig terjedt, hogy a bő másfél órát így is kivárták, mert a tartalom lekötötte őket, de amikor elégedettségüket kérdeztük, nem rejtették véka alá ítéleteiket.

A Tánckalákán gyerekkísérő felnőtt-

	igen, reális	alacsonyabb lenne reális	lehetne magasabb is	nem t., nem válaszol	Σ	a jegyek ára
Vörös István koncert	62	25	10	3	100	1500
Ghymes koncert	79	21	–	–	100	1500
Hobo Viszockij est	85	–	15	–	100	600
Wicca fesztivál	89	11	–	–	100	800
Tánckaláka	100	–	–	–	100	200/150
Tátrai – Szűcs gitárest	93	3	2	2	100	1200
Σ	83	13	3	1	100	

A kiemelések alapján jól elhatárolhatjuk azt a tendenciát, amely ebben a keresztkapcsolatban a legfontosabb. A belépők árát elsősorban a legmagasabb jegyárakkal megtartott programokon tartották túlzottnak. Két olyan estén, amelyeken a közönség szociodemográfiai összetétele és rekrutációja kevésbé hasonlított egymásra. A magas iskolázottak feltűnően alacsony aránya nyomán azt is valószínűsíthetjük, hogy a Vörös István koncert közönségének anyagi teherviselő képessége elmarad a Ghymes koncerten megkérdezettek lehetőségeitől, de ítéleteik mégis hasonlítottak.

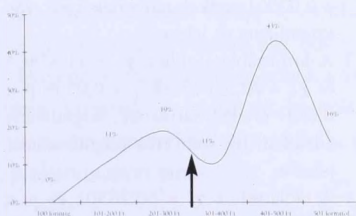
Azokat a válaszokat, amelyek ártartalékokat láttak a jegyárakban, nehezen értelmezhetjük, mert összesen 9 megkérdezett válasza szóródtak három program közönségében. Az átlagtól jelentősen eltérő csoport a Hobo program esetében mindössze 2 válaszból tevődött össze, emiatt még kiemelését is félrevezetőnek tartottuk.

Úgy látjuk, hogy az 1500 forintos jegyár a megkérdezettek helyzetétől függetlenül is az elfogadhatónak érzett határ felett van. Megfizetik, de jelentős arányban túlzásnak tartják. Hiába vannak fenntartásaim a kifejezés kapcsán, mégis azt kell mondanom: ez az összeg túllépi a lélektani határt. Ezt az állítást csak akkor engedhetjük meg, ha legalább kísérletet teszünk a kifejezés pontosítására. Arra, hogy forintban is megjelöljük, mit tekintenek megfizethetőnek az elégedetlen megkérdezettek.

Az elemszámokból adódó korlátok miatt a 37 „árcsökkenő javaslat” programok szerinti megoszlását nem

tekinthetjük megbízhatónak, bármilyen impozánsnak is ígérkezik ez a közelítésmód. Megkereshetjük a 13. táblázatban az elégedetlenek arányának jelentős csökkenését és megnézhetjük milyen jegyáraktól fogynak el az „alacsonyabb lenne reális” válaszok. Ez is torzít, hiszen más karakterű programokhoz hasonlítani a válaszokat. Mindezek miatt azt kell mondanunk, hogy csak közelítő megoldást találunk. Az összes „árcsökkenő” javaslat megoszlását még megbízhatóan kezelhetjük. Ennek alapján a legterjedelmesebb javaslatot vetjük egybe a leginkább kritizált árral.

Az „árcsökkenő” javaslatok összege (% , N = 37)
15. ábra

A kívánatosnak tartott árcsökkenést feltűnítő görbe azt jelzi, hogy a válaszok két, egymástól jól elkülöníthető halmazhoz tartoznak. Az első, 300 forintig terjedő alcsoportba a kívánatos összegről kialakított álláspontok 30 százaléka tartozik, a második – 70 százalékos terjedelmű – alcsoportban a 301 forint feletti válaszokat találjuk. Ezekben belül a domináns változatot a 401–500 forint közötti értékek jelentik. A jegyárakat csökkentendőnek

ítélő válaszok többségét a két koncert 1500 forintos belépővel érkezett látogatóitól kaptuk. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a magasnak ítélt

árakat 1000–1200 forint körüli összeg esetén, nagy valószínűséggel azok is elfogadhatónak tekintették volna, akik túlzottnak tartották a belépőjegyek árát. Nagyobb tévedés kockázata nélkül ezen az árszinten jelölhetjük ki azt a lélektani határt, amelyet a látogatók valószínűleg méltányosnak is tekintettek volna. Közhelynek tetszhet, de meg kell fogalmaznunk, hogy akik megfizették ugyan, de nem tartották méltányosnak az árakat, azok valószínűleg nem csak az árról, de az elégedettség más összetevőiről is kritikusan ítélték. És ezzel újabb adalékot kaptunk a Vörös István koncert közönségének hét esetben is tapasztalt elégedetlen állásfoglalásaihoz. Valószínűleg gyakran előfordult, hogy nem az elvárhatóhoz, hanem az árhoz viszonyítva mérlegelték válaszaikat.

Úgy gondoljuk, hogy ezzel nem csak az elégedettség összetevőinek elemeiről szóló fejezet vált kerekké, de dolgoztunk is nyomatékos befejezéssel ér véget.

Mellékletek

A bíráló és elismerő megjegyzések szövege programok szerint

a program	az időtöltés osztályzata
Vörös István koncert	
– Miért nincs légkondicionálás?	5
Ghymes koncert	
– Lehetne gyerekkedvezmény!	5
– Diákjegy kellene!	5
Hobo	
– Az időtöltés +++ sőt azon is túltett!	5
Wicca fesztivál	
– Babával jövök, a babát és a kocsit nem tudjuk hova tenni, ez megoldatlan.	Erre nem kívánt válaszolni
– Ünnepelesebbé, jobbá tenném. Nem érezni, hogy egy fesztiválon vagyunk.	4
– Milyen árusok vannak? Kevés a könyv, ami megtalálható, az ugyanaz mindenhol. Nem volt konkrét programismertetés, ahol az időpontok le voltak írva.	2
Tátrai–Szűcs gitárest	
– Hideg volt a teremben.	5
– Huzatos volt a teremben.	5

Jegyzetek

- 1 A táblázathoz $\chi^2 = 80,29642$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 2 A táblázathoz $\chi^2 = 131,91563$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 3 A táblázathoz $\chi^2 = 5,01646$ és $p < 0,05$ értékek tartoznak, szignifikáns adatokat jelezve.
- 4 A táblázathoz $\chi^2 = 23,2530$ és $p < 0,05$ értékek tartoznak, szignifikáns adatokat jelezve.
- 5 A táblázathoz $\chi^2 = 40,09182$ és $p < 0,01$ értékek tartoznak, erős szignifikanciát jelezve.
- 6 A táblázathoz $\chi^2 = 65,71225$ és $p < 0,0001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 7 A táblázathoz $\chi^2 = 32,50509$ és $p < 0,05$ értékek tartoznak, szignifikáns adatokat jelezve.
- 8 A forrástáblázathoz $\chi^2 = 11,15962$ és $p < 0,05$ értékek tartoznak, szignifikáns adatokat jelezve.
- 9 A megkérdezettek egy része több információforrást is megnevezett, ezért az említések aránya meghaladja a 100 százalékot.
- 10 A táblázathoz $\chi^2 = 58,56370$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 11 A táblázathoz $\chi^2 = 31,10154$ és $p < 0,001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 12 A forrástáblázathoz $\chi^2 = 37,74900$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 13 A forrástáblázatokhoz $\chi^2 = 11,37464$ és $\chi^2 = 20,52673$, ill. $p < 0,05$ és $p < 0,001$ értékek tartoznak, szignifikáns adatokat, ill. igen erős szignifikanciát jelezve.
- 14 A táblázathoz $\chi^2 = 60,78301$ és $p < 0,00001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.
- 15 A táblázathoz $\chi^2 = 20,64360$ és $p < 0,01$ értékek tartoznak, erős szignifikanciát jelezve.
- 16 A táblázatot súlyozott átlag sorozatokból szerkesztettük, melyeknek forrásai az egyes programok összetevőiről kapott ítéletek.
- 17 A táblázathoz $\chi^2 = 48,61659$ és $p < 0,0001$ értékek tartoznak, igen erős szignifikanciát jelezve.

A művelődésszervező szak tartalmi modernizációja

A szak tartalmi modernizációjának értelmezése nagyon nehéz feladat. Ez egy komplex folyamat, amelynek része egyfelől a formalizált képesítési követelmények, az adott tematikák és ezek változásai, illetve a tematikákon túli tanórákon elhangzó rejtettebb tantervek is, amelyek könnyebben megragadható, az inkább a nyelvi, ter-

tanszék szinte változatlan oktatói létszáma mellett egyre inkább felerősítette a tanszékek közötti koordinációt és a különböző tanszékek oktatóinak bevonását az oktatási feladatok ellátásába.

Az óraszámok növekedésével a tantárgyak maguk is diverzifikálódtak: a *képzés interdiszciplináris jellege tovább erősödött*. Folyamatosan bővülnek az általános értelmiségképző tantárgyak, valamint a kulcskompetenci-

Lendvai Katalin

Egy kereső és tanuló szervezet

Művelődésszervező szak

a Berzsényi Dániel Főiskolán – II. rész

59
K É K

minológiai változások és a képesítési követelmények változásai. A feladat komplexitása okán a jelen tanulmány kizárólag a tantervi hálók változásaira koncentrálnak. Külön feladat és sokkal nagyobb munka – (talán egy doktori disszertáció tárgya lehetne ennek a három szintnek a közös és komplex elemzése (tantervi háló, tematikák, és órákon tanított tananyag).

A tantervi hálók változásai a '80-as és a '90-es években

A négy különböző évben egymással összehasonlított tantervi hálók több tanulást is tartalmaznak. Az első szembevetendő változás az *óraszámok ugrásszerű növekedése*. Az 1984/85-ös tanévben a kötelező óraszám 1044 volt, addig ez a szám a 2000/2001-es tanévben 1515-re nőtt. Az óraszám növekedése a tantárgyak számának folyamatos bővülésével is járt, amely a

ak területén is megjelenik egyre nagyobb hangsúllyal az IT készségeket közvetítő informatika elemei a 2000-es tantervben. A legújabb tanterv egyik fontos újítása, hogy már megjelenik a tanulástechnika, amelynek levelező tagozaton már több éves gyakorlata van, és amely jól reflektál arra a folyamatra, amely szerint tanulni is meg kell tanulni, azaz a tanulási technikákat is tanulni, elsajátítani, gyakorolni kell.

A tantervi hálókban egyszerre érvényesülnek az inkrementális, azaz lassú, fokozatos, valamint a drasztikus lényegi változások is. Az alapképzés meghatározó tantárgyai meglepő konzisztenciát képviselnek. A művelődéstörténet, a szociológia, a kommunikációelmélet, az esztétika, a művelődéspolitikai mind a 4 tantervi hálóban szerepel. Ez a képzés magja, a tantervi hálók tükrében nem sokat változott.

Megjelennek azonban igen jelentős és átfogó változások is. Sok szem-

A tantervi hálók változásai a '80-as és '90-es években

1984/85	1989/90	2000/01	2003/04
Művelődéstörténet	Művelődéstörténet	Művészet- és művelődéstörténet	Művelődés- és művészettörténet
Művelődésselmelet, művelődéspolitik	Művelődésselmelet, művelődéspolitik	Művelődéspolitik	Művelődéspolitik
Művelődésszociológia	Szociológia	Szociológia	Szociológia
Esztétika	Esztétika	Esztétika, szakesztétika	Esztétika, szakesztétika
Kommunikációelmélet	Kommunikációelmélet	Kommunikáció-elmélet	Kommunikáció-elméletek
A természettudományok főbb kérdései			
A közművelődés pszichológiai, andragógiai alapjai	A közművelődés pszichológiai, andragógiai alapjai	Alkalmazott pszichológia Andragógia Mentálhigiénés alapok	Pszichológia
A közművelődés módszertana			
Vezetésselmelet és gyakorlat	Szervezés és vezetésselmelet alapjai	Vezetésselmelet	Vezetésselmelet
A közművelődés intézményrendszere	Művelődés szinterei	Művelődés szinterei	Művelődés szinterei
Közművelődési gyakorlatok	Gyakorlat	Kulturális szakigazgatás Gyakorlat	Kulturális szakigazgatás Gyakorlat
Közművelődési technikai ismeretek és gyakorlatok	Technikai ismeretek		
Kötelezően választható kollégium		Szabadon választott	Szabadon választható modul
	Művelődésgazdaságtan Szintetizáló szeminárium Animáció elmélete és gyakorlata Specializáció	Művelődésgazdaságtan	Művelődésgazdaságtan
		Szakirányok Közösségfejlesztés Kultúraelmélet Kulturális diplomácia Jogi alapok Marketing alapok Filozófia Közgazdasági ismeretek Politológia Informatika EU ismeretek	Szakirányok Közösségfejlesztés Kultúraelmélet Kulturális diplomácia Jogi alapok
			Közgazdasági ismeretek Andragógia Tanulástechnika Szakdolgozati szeminárium
Összes óraszám: 1044	Összes óraszám: 1149	Összes óraszám: 1515	Összes óraszám: 1200

pontból a tantervi hálók profilja megváltozott. Az 1984/85-ös hálóban a gyakorlat magas arányban szerepel: a tanterv 20%-át teszi ki, ugyanakkor folyamatosan van jelen már a harmadik felévtől kezdődően. A magas gyakorlati arány mellett magas azoknak

az óráknak az aránya, amelyek módszertani kérdéseket dolgoznak fel, azaz szintén gyakorlat- és készségorientáltak. Az 1984/85-ös tanterv közművelődés-, művelődés- és kultúraorientált. Közművelődési identitásra utal, hogy minden egyéb diszciplínához tartozó

tantárgyat is a közművelődés szempontjából tárgyal (lásd a közművelődés pszichológiai, andragógiai alapjai vagy művelődésszociológia). Koncz Erika szerint „a tudatformálás nehézségeinek ürügyén ez a képzés tanított először – a korábban burzsoá áltudo-

Felnőttképzés

mányoknak tartott – szociológiát, pszichológiát, művelődéstörténetet, művelődéspolitikát, kultúraelméletet” (Koncz, 2003:13). Viszont ekkor még nincs specializáció, legalábbis nem explicit módon, és a tantervnek mindössze 7%-a szabadon választott kurzus.

Az 1989/90-es tanév tantervi hálóban már megjelenik a specializáció a negyedik felévben, a tantervnek 15%-át teszi ki. A gyakorlat száma viszont 20%-ról 12%-ra csökken, egy évvel eltolódik és a harmadik negyedik évre kerül, ami már jobban elkülöníti az elméleti alapképzést és a későbbi specializációt és gyakorlatot.

A 2000/2001-es tanév már jelentősebb változásokat hoz. A szakirány, a gyakorlat, valamint a szabadon választott tantárgyak egyaránt 15–15%-ot tesznek ki. Mind az alapképzés, mind a specializáció, mind az értelmiségképző tantárgyak is színesednek, bővülnek. Az alapképzésben önállóan megjelenik a jog, a mentálhigiéné, a marketing, az andragógia és a közösségfejlesztés. Az értelmiségképző tárgyak is igen szélesek és nagy kitekintést biztosítanak: politológia, közgazdaságtan, informatika, EU-ismeretek, pszichológia és filozófia. A választéket tovább növelik a szabadon választott tanegységek, illetve a 8 szakirány. Ez azt jelenti, hogy *egy felévben mind a két helyszínen több mint 70 tantárgy kerül meghirdetésre.*

Szakirányok tartalmi és diskurzív változásai

„Véleményem szerint szakirányok megjelenése, folyamatos bővülése, változása nagyon fontos szerepet játszott a művelődésszervezés átprofilozásában, 'előremenekülésében'.” T. Kiss Tamás (2000) kötetében áttekinti a különböző képzőintézmények szakirányainak és specializációnak kínálatát. Ebből kiderül, hogy egyrészt van egy közös mag a szakirányok között: szinte mindenhol jelen van pld. a felnőtt-

oktatás, az andragógia, a kulturális menedzser és a tömegkommunikáció. Ezen túl azonban vannak jelentősebb profilkülönbségek is. Az ELTE például nagyon erősen megtartotta kulturális jellegét (iskolai és művelődési házi közművelődés, múzeumi nevelés és könyvtáraknál végzendő olvasónevelés, valamint művészeti intézményekben végzendő ízlésnevelés, közművelődés). A képzési filozófiát itt jól mutatják nyelvi elemek: a nevelés, és a közművelődés kifejezések aktív használata. A szegedi főiskola meghirdeti az elektromos újságírást, a jászberényi főiskola egyfelől megajánl néprajz és kulturális antropológia szakirányokat, másrészt nyitott az Európa-tanulmányok felé. T. Kiss Tamás összegezve megjegyzi:

„A különféle szakirányok és szakmai specializálódások indukátorai lettek új szakok, szakképzettségek felsőoktatásban történő megjelenésének, ami nemegyszer túlzásokhoz is vezetett.” (T. Kiss Tamás 2000:140)

Szombathelyen a '90-es években a szakirányok is jelentős változásokon mentek keresztül. Az alábbi ábra két időpontban mutatja be a választható szakirányokat: 1990-ben és 2000-ben. Az ábra több megjelenő folyamatra is utal. Egyfelől mind 1990-ben, mind 2000-ben a szakirányok egy része

olyan területet ölel fel, amelynek felsőoktatási intézményesülése vagy szűk, nem könnyen hozzáférhető, vagy hiányterület. Jó példa erre a tömegkommunikáció, a drámapedagógia, vagy a '90-es évek elején a szociális szervező szakirány. A 2000-es évre ez még inkább igaz. A PR és a protokoll nagyon divatos, jól csengő, ám felsőoktatási szerkezetben nem könnyen hozzáférhető terület. A rendezvényszervezés, vagy a közösségfejlesztés is hasonlóan új terület, új készség- és tudásigényekkel.

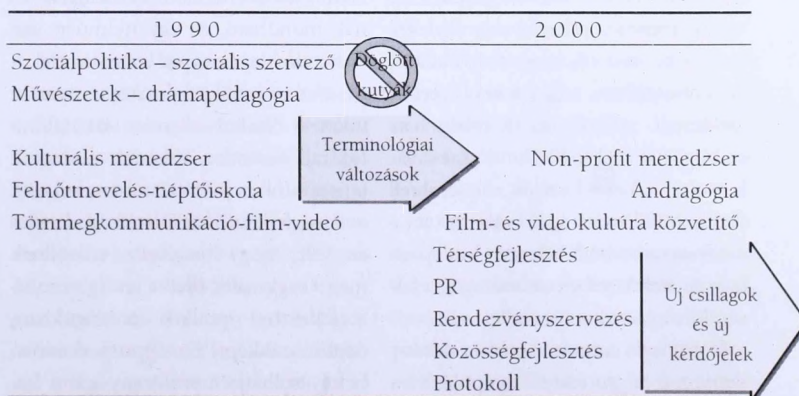
Másfelől megfigyelhető egy *terminológiai váltás*. A kulturális menedzser-

ből non-profit menedzser lesz. 1989-ben Szabó Árpád a szakirány mission statementjét a következő formában fogalmazza meg:

„célunk olyan ismeretek nyújtása és készségek kialakítása, amelyek birtokában képessé válnak a hallgatók az öntevékeny és az intézményesült művelődési, sportolási, szórako-

5. ábra A szakirányok változása 1990 és 2000 között

zási és az egyéb szabadidőeltöltési módokat optimálisan alakítani ... képessé kívánjuk tenni hallgatóinkat, a kulturális szervezeteknél és vállalatoknál jelentkező operatív menedzseri teendők ellátására." (Szabó, 1989:181)

Napjainkban a non-profit menedzser szakirányú képzés tartalma: vállalkozástan, humánerőforrás menedzsment, pénzügyi menedzsment, kulturális, PR, szolgáltatás- és településmarketing, kulturális reklám, non-profit szervezetek menedzselése. A szakirány iránti érdeklődés nagy, a protokoll és a PR szakirány

pet játszik a kommunikáció szak infrastruktúrális, szakmai tartalmának kidolgozásában és háttérében, amelllett, hogy a művelődésszervező szakon a szakirány iránti érdeklődés nagyon változó.

Az új szakirányok új kérdőjeleket és új csillagokat hoztak magukkal. A PR, a protokoll és a rendezvényszervezés mindenképpen új csillagok. Nagyon magas a jelentkezési arány, folyamatosan magas érdeklődés mellett indulnak évente a szakirányok. A rendezvényszervező szakirány azonban jól mutat egy nem ritkán jelentkező szervezeti dilemmát, nevezetesen, hogy vajon a rendezvényszervezés főiskolai szintű képzése indokolt-e. A szakirány erősen gyakorlat-orientált, akadémiai tudásanyaga szinte teljesen hiányzik. A képzés kifejezetten tanfolyam jellegű, amely nagyon erősen jelentkezik a szakdolgozatok színvonalában. Nincs számon kérhető elméleti anyag, ezért nagyon nehéz érvényesíteni a szakdolgozati követelményeket is. Viszont a minőségi aggodalmakat háttérbe szorítja az a tény, hogy sok hallgató számára ez a szakirány jelenti a szak eladhatóságát és piacképességét. Ez több tanszéki értekezlet tárgya volt, ám konkrét döntés nem született.

Az új szakirányok közül a térségfejlesztés és a közösségfejlesztés tekinthető talán kérdőjelesnek. A térségfejlesztés iránti érdeklődés viszonylag jónak mondható, és egyértelműen van rá kereslet az Európai Unió csatlakozás és a regionális fejlesztés térnyerése miatt. A Főiskola elismert társadalomföldrajz tanszéke, valamint a tárgyalt tanszékünk is jó háttérrel rendelkezik a térségfejlesztés területén. A kérdés az lesz, hogy mennyire erősödnek meg a regionális, illetve terület- és térségfejlesztési szakok önmagukban, önálló szakként. Ez ugyanis döntően befolyásolhatja a szakirány iránti keresletet.

Ironikus, hogy a közösségfejlesztés a másik kérdőjel. Az a szakirány, amely szorosan kapcsolódik, kapcsolódhat a művelődésszervezés eredeti és klasszikus tevékenységi területéhez. Itt a probléma kettős: egyfelől a hallgatók nehezen adnak tartalmat a szakiránynak, mivel a munkaerőpiacon egyértelmű leképezése ennek a szakiránynak nincsen; a másik pedig a szakoktatói hiány.

A két 'döglött kutya' (BCG mátrix kifejezését használva) szakirány az 1990-es alapításuk ellenére 2000-re már meg is szűntek. A szociális szervező szakirány megszűnésében két szempont játszott szerepet. Az egyik ok a tanszéki oktatók átrendezéséből adódott, a szakirány két kulcsoktatója elhagyta a tanszéket, a másik ok azonban külső környezeti tényező volt. A szociális felsőoktatási képzés a '90-es évek végére teljesen kiépült: a szociális munkás, szociálpolitikai tanszékek gomba módra elszaporodtak, így a szakirány piacát átvette a felsőoktatás más szegmense (főként az egészségügyi főiskolák illetve ezek kihelyezett tagozatai).

A 'döglött kutyákat' leszámítva azonban érdekes, hogy a fennmaradó szakirányok jövőjét nagyon nehéz lenne megbecsülni és a BCG mátrixban elhelyezni. A szakirányok iránti igényt nagyon nehéz felmérni, ráadásul évről évre változnak. Kérdés például az andragógia helyzete, amelynek elvileg az európai uniós csatlakozással és a képzések szétterjedésével, az egész életen át tartó tanulás hangsúlyozásával meg kellene erősödni: vajon tényleg meg erősödik-e, divatossá, keresetté válik-e. Itt a felsőoktatási szervezetek egyeb szakképzési, képzési köz- és magán-szereplőkkel kell, hogy felvegyék a versenyt, és ez azt is jelenti, hogy a verseny iránya kiszélesedik, a felsőoktatás talán már nem csak hallgatókért, hanem projektekért, programokért is versenyez. Az egyéb szakirányok esetében például a PR és a protokoll esetében az lesz a kérdés, hogy a felsőoktatási alapképzés (pld. a kereskedelmi, külkeres-

után ez a szakirány a harmadik legnépszerűbb a hallgatók körében.

A másik jellemző terminológiai változást a felnőttnevelést felváltó andragógia hozta. Ebben az esetben tényleg csak névváltozásról van szó, hiszen az andragógia tartalma továbbra is felnőttoktatás, felnőttképzés, felnőttnevelés. Az andragógia 2004. évi jelentkezése alapján azt lehet látni, hogy a szakirány iránti érdeklődés alacsony, ennél már csak a közösségfejlesztésre való jelentkezés alacsonyabb. Érdekes tendencia, viszont, hogy a távoktatási tagozat esetében, míg a 4 évvel ezelőtt szakirányt választók körében az andragógiát a 21 főből mindössze 2 választotta, a 3 évvel ezelőtt választóknál pedig mindössze 3 fő választotta, a 2004-es tanévben választó budapesti tagozatosok körében az andragógia felsorakozni látszik a PR mellé.

A tömegkommunikáció szakirány szervezeti hagyományokra épülő erősségét jól mutatja, hogy jelentős szere-

kedelmi főiskolák) mennyire fognak 'területet foglalni'. Itt ugyanis egyelőre nincs nagy versenyhelyzet, az alapképzésben nincsen lehetőség ezeket a diplomákat megszerezni, viszont abban az esetben, ha nagy presztízsű, ehhez a profilhoz már posztgraduális szinten megjelenő főiskolák, egyetemek teret nyernek, akkor ez hátrányosan érintheti a tanszéket és a szakirányt.

Itt a kontinuitás és a változás egymás mellett jár. A tanszék érdeke, hogy egyfelől a már meglévő szakirányok magas létszámmal induljanak. Másfelől a kereslet változásaira reagálni is kell. Erről később még szó lesz a tanszék stratégiai dilemmái között.

A szakirányok alakulása azonban azon túl, hogy kereslet-orientált, hogy a szak előremenekülésének egyik legfőbb eszköze, egy másik problémát is magával hoz. Ez pedig az, hogy a szakirányok az eredeti – a szakhoz erősen köthető, ennek minőségét azonban néhány által erősen vitatott – kultúráközvetítő funkciótól eléggé eltávolodtak. A kultúrafogalom delegitimálódásának jó példája, hogy a kulturális menedzser szakirány non-profit menedzser szakiránnyá nevesedik át. Itt nem arról van szó, hogy feltétlenül a szakirány tartalma megváltozna, vagy kiszaladna a szakirány alól a kultúrához kötöttsége, sokkal inkább arról a 'piaci diskurzusról', beszédmódról van itt szó, ahol a kultúra szót célszerű lecserélni a szakirány piacának érdekében.

A művelődésszervező tanszék stratégiai dilemmái

Dye (1976) megállapítása értelmében szervezeti társadalomban élünk. A szervezetek célkövető rendszereknek tekinthetők, működésüket alapvetően befolyásolja, hogy milyen célokat tűznek ki. Belső szervezeti rendjüket, szervezeti struktúrájukat, erőforrásaik elosztását is ez alapján kísérik meg kialakítani, hogy e célok elérésére mozgósítsák azokat (Jávor, 1993).

Napjainkban bármely szervezet egyre inkább a környezetével kialakított viszonyától függően válik eredményessé. A szervezetek azon túl, hogy célkövető rendszerek, ugyanakkor *tanuló szervezetek* is: folyamatosan adaptálódnak, alkalmazkodnak, igazodnak a környezeti inputokhoz. Minél dinamikusabb egy társadalom fejlődése, minél bonyolultabb és szerteágazóbb egy szervezetnek a környező világgal való kapcsolata, annál inkább megnő az új ismertek jelentősége (Balkacsi, Bokor, Császár, Gellei és Kováts, 1999).

A változás mint kulcsfogalom az eddiginél gyakoribb célkitűzés-, struktúra- és folyamatváltoztatásokra kényszerít (Mankó, 2003). A szervezeti működésben alapvető tényező, hogy a *túlélési cél* hogyan és milyen tartalommal jelenik meg. A következőkben csak néhány kulcsfontosságú stratégiai dilemmát szeretnék bemutatni a tanszéki jegyzőkönyvek tanulsága alapján.

Szakirányok: kereslet, gazdaságosság és tanszéki humánerőforrási kapacitások

A szakirányok 1989/90-es bevezetése egyfelől jelentősen hozzájárult a művelődésszervezési szak 'profiljának' átalakulásához, új területek csendes bevonásához, másfelől azonban egy sor kérdést, és dilemmát is magukkal hoztak.

„Beérkeztek a hallgatói jelentkezések a szakirányokra. Jól kitapintható az érdeklődés *változása*, fel kell készülni arra, hogy lesznek szakirányok, amelyek megszűnnek, eltűnnek, s újakat kell helyükbe kitalálni, olyanokat, amelyekkel a hallgatók megőrzik *piacképességüket*. Gondoljunk egy euro-menedzseri és egy közösségfejlesztő szakirányon, s kezdjük *elfelejtetni* a non-profit menedzsert és a drámapedagógiát.... Ragaszkodjunk

következetesen ahhoz, hogy 10 fő alatt szakirány nem indul, az *gazdaságtalan*.” (Forrás: *tanszékvezetői beszéd, 1998. május 11-i tanszéki értekezlet jegyzőkönyve*).

A szakirányok piacképessége nagyon nehezen felmérhető. A tanszéknek semmilyen olyan érdemi adat, felmérés nem áll és nem állt a rendelkezésére, amely a szakirány iránti igényeket gyűjtötte volna össze. Ez jelentősen megnehezíti a 'piaci' gondolkodást és tervezést. Ugyanakkor az is világos, hogy a keresleti logika mellett („hallgatói piacképesség megőrzése”), a kínálati logika is fontos szerepet játszik:

63
K É K

„Kell egyfajta *szemléletváltás*. Nappali és levelező tagozatos tantárgyfelosztásnál érezhető lesz újra, hogy *takarékosságra* kell törekedni. A szemléletváltást azért kell komolyan venni, mert vezetőként megengedhetetlen az, hogy egyes szakirányok 'kiürülnek', újakat behozunk, s az óraterhelések miatt (miután egész kis csoportoknak a régi tartalmakkal áll össze a tanár óraterhe) külső óraadókat kellene alkalmazni. Ez elfogadhatatlan. Stratégia csak az lehet, hogy a kiürülő szakirányok „pihennek”, akkor azok, akik azon tanítottak, készüljenek, tanuljanak az új szakirányokra is.” (Forrás: *tanszékvezetői beszéd, 1998. május 11-i tanszéki értekezlet jegyzőkönyve*).

Jól látható, hogy már 1998-ban, de azóta is a változási kényszer szervesen kapcsolódik a szakirányokhoz. A gazdaságossági szempontok egyfelől láthatóan abba az irányba terelik a tanszéket, hogy a már meglévő szakirányokat próbálják feltölteni, betölteni

és a lehető legnagyobb létszámmal elindítani. Ez egy kínálati logikát jelent, mert a belső források hatékony kiaknázására épül. A keresleti logika azonban jelentős fluktuációt, változást jelent, így évről évre más szakirányok kerülnek meghirdetésre.

Másfelől, a takarékosági szempontrendszer (nagy létszámú szakirányok) nem ritkán szakmai szempontok ellen hatnak. Ilyen szakmai dilemma többek között a szakirányok gyakorlat-orientált igénye, amelyhez a kis létszámok jobban igazodnak nemcsak az oktatók, hanem a gyakorlóléhelyek számára is.

Ilyen néhány év alatt tömegképzéssé vált. A hirtelen megnövekedett hallgatói létszám jelentősen átformálta az addig szombathelyi kontextusban nem igazán jelentős szak profilját. A korábban már felvázolt hallgatói létszám drasztikus emelkedése, a kötelező óraszám '90-es évekbeli folyamatos emelkedése, ugyanakkor a főiskola gazdasági helyzetére tekintettel az oktatói létszám ezzel lépést nem tartó alakulása egy teljesen új szervezeti helyzetet teremtett.

A tanszéki jegyzőkönyvek tanulsága szerint a tömegképzés dilemmáinak tekintetében inkább a szervezeti problémák kerültek előtérbe. A szóhasználatban, a tanszéki filozófiában megjelent a képzés, mint *szolgáltatás*. Ez Mankó Mária (2002) szerint 3 dolgot jelent:

1. a képzési curriculum és a gyakorlat által igényelt kompetenciák összhangja, a képzés szerepe a munkáltatói és munkavállalói igények közötti „harmonia” kialakítása;
2. képzésnek meg kell felelnie az igényeknek, lényegre törő, a helyi igényekhez is igazodó képzés megteremtése;
3. teljesítményképes tudás biztosítása.

A piaci szóhasználat, a már fent idézett szemléletváltás, ugyanakkor másfelől a keresleti követelményeknek, valamint a hatékonysági kritériumoknak megfelelően egyértelműen *elsődleges* szervezeti prioritássá vált.

A főiskola infrastrukturális adottságai (krónikus teremhiány, oktatási eszközök hiánya), egyfelől azt is jelentették, hogy a budapesti képzés infrastrukturális kérdéseit az ottani piaci adottságok diktálják (drága rezsiköltségek), ugyanakkor azonban a magas hallgatói létszám jelentős infrastrukturális beruházásokat tett lehetővé, ide értve a rádió stúdiót. Ebből kifolyólag a *tömegképzés mondhatjuk modernizálta az oktatás infrastrukturális feltételeit a főiskolán*, amelyből leginkább a mozgókép szakirány, valamint a

kommunikáció szakosok közül a média és újságíró szakirány profitált.

A tömegképzés szakmai, tartalmi következményeiről szinte semmit nem tudunk. Érdekes megemlíteni, hogy a jegyzőkönyvek tanulsága szerint nem merült fel olyan fókuszált elégedettségi vizsgálat, vagy bármilyen egyéb, többek között a szak munkaerőpiaci fogadtatására vonatkozó kutatás ötlete, igénye, vagy szükségessége (kivételt képez ez alól az a DACUM műhelymunka 2002-ben, amely ezeket a kérdéseket részben érintette).

A tömegképzési stratégia prioritást ad a formális, procedurális működésnek. A szak a maximális számú hallgatót veszi fel, szelektálás a felvételi folyamán lényegében nincs. A tömegképzés oktatási vonatkozásai azt jelentik, hogy kiscsoportos, elmélyültebb oktatási technikák szinte teljesen hiányoznak

Azt is nagyon nehéz vizsgálni, e szakdolgozat keretein túlmutató kérdésként, hogy az oktatók mennyire képesek a nagy óraszámi leterhelések miatt a tematikák folyamatos felfrissítésére, új tantárgyak meghirdetésére, kidolgozására, illetve tudományos munkára. Itt csak vélelmezhető, hogy miután az idő közgazdasági értelemben egy korlátozottan rendelkezésre álló 'jószág', a mennyiségi követelmények valamilyen szinten szinte biztosan kiszorítanak bizonyos minőségi szempontokat. Ez utóbbi szempont ez évben különösen kiélezetten jelentkezik, miután a fiatal főiskolai oktatók, (jelenleg ötöt érint ez a tanszéken) mindegyike kötelezett a PhD-fokozat megszerzésére.

A tömegképzés történelmi háttere is érdekes. Érdekes párhuzam a tömegképzés versus minőség kérdésében, hogy hasonló dilemmákat fogalmazott meg Török Gábor (1986) a tanszék docense már a '80-as évek derekán is, amikor így érvelt: „A képzés főiskolai szintre emelésének, 'fejlődésének ára' a tömegtermelés. Az oktatók kis csoportja a hallgatók tömegét képezi. Nem lehet kétséges, hogy a mennyiség

A *változókényszer-változásrezisztencia* kérdése itt és több egyéb szempontból is izgalmas. A felsőoktatás környezete folyamatosan és jelentősen változik. Nem teljesen világos, hogy stratégiailag melyik irány a megfelelő. Sokkal inkább rövid távú stratégiát használ a főiskola, a szak, gyors irányváltásokkal tarkítva. Nyilván minden rendszernek van egy változás potenciálja, amit jelentősen visszafog olyan tényező, mint az intézményi konzervatívizmus. A rendszer ugyanakkor a visszajelzéseket is nélkülözi, nincsenek rendelkezésre álló, és megfelelő kutatások arról, hogy a képzés pontosan milyen problémákkal is küzd.

Tömegképzés szakmai és szervezeti dilemmái

A levelező képzés budapesti kihelyezett tagozatának meghirdetésével a művelődésszervező szak Szombathe-

3. tábla Hallgatói perspektíva: implicit szakválasztási motívumok

Évfolyam	Megnevezett erősség	Említések száma
325 fő I. évfolyam	Budapesti tagozata is van	240 (74%)
	Sokféle szakiránya van	207 (64%)
	Érdekes	120 (37%)
	Jól felkészültek a tanárok	117 (36%)
	Rugalmas a képzés	5 (1,5%)
353 fő II. évfolyam	Sokféle szakirány van	257 (73%)
	Érdekes tantárgyak	200 (57%)
	Jól felkészült tanári gárda	135 (38%)
	Jó színvonalú képzés	90 (25%)
	Magas követelmény	43 (12%)
264 fő III. évfolyam	Onálló, kreatív feldolgozásra szoktat	32 (9%)
	Budapesti tagozata is van	203 (77%)
	Sokféle szakirány	197 (75%)
	Van budapesti ügyintéző is	171 (65%)
	Gyakorlati szakembereket is foglalkoztatnak	82 (31%)
	Jól felkészültek a tanárok	64 (24%)
	Magas a követelmény	62 (23%)
	Számítógépes kommunikációs lehetőség	52 (20%)
	Érdekesek a szabadon választható tanegységek	51 (19%)
	Alapos képzést kapunk	35 (13%)

Forrás: Mankó, 2002

a minőség rovására megy.” Érdekes szervezeti jelenség, hogy a mennyiségi stratégia a tanszéket már a '80-as években is jellemezte, amikor is a „Szombathelyre felvettek száma jóval meghaladta az ország többi intézményének népművelés szakára felvett hallgatói létszámot. 1983-ban több mint kétszer annyian tanultak a szombathelyi tanszék népművelés szakán, mint a társ tanszékeknél” (Mankó, 2002:54). Azaz nem előzmény nélküli, illetve ez egyfajta 'tőkét', erőforrást is jelenthetett a '90-es évek további expanziójához.

Amikor a tömegképzés és a minőség vélt vagy valós 'trade-off'-járól beszélünk, akkor azért érdemes egy pillantást vetnünk a fenti táblázatra. A táblázat a hallgatói megítéléseket tartalmazza egy 2002-es tanszéki felmérés alapján.

Mindezek fényében érdekes megnézni a hallgatói értékelését a szaknak. A hallgatók szerint a képzés

egyik legfőbb erőssége az, hogy van budapesti tagozata, azaz könnyen hozzáférhető a képzés. A harmad, valamint az első éves évfolyamoknál ez a szempont messze a legerősebb, a válaszadók kb. ¾-e említi ezt meg. Jellemző, hogy a harmadik évben, több év tapasztalata szerint a budapesti ügyintézés is nagyon meghatározó szempont.

A második megfogalmazott erősség a szakirányok száma és sokszínűsége. A művelődésszervezés szakmai identitásának problémáit és elbizonytalanodását jól kompenzálja olyan szakirányok meghirdetése, amelyek a felsőoktatási

4. tábla A tömegképzés nehézségei: a hallgatói perspektíva

Évfolyam	Megfogalmazott gyengeségek	Említések száma
325 fő I. évfolyam	Nehéz a szakirodalom megszerzése	302 (93%)
	A vizsgaeredményekről későn tájékoztatnak	271 (84%)
	Nehézséges az információáramlás a budapesti tagozat és a tanszék között	210 (65%)
	Kevés a kapcsolat a tanárokkal	157 (48%)
	A segédletek drágák	102 (31%)
	Hétköznapi teszik a vizsgákat	63 (19%)
	353 fő II. évfolyam	Nehézséges az információáramlás a budapesti tagozat és a tanszék között
A szakirodalomhoz nehéz hozzájutni		317 (90%)
Nincs Budapesten UV-lehetőség		203 (57%)
Péntekre is tesznek konzultációt		174 (49%)
Nehezen elérhetőek a tanárok		107 (30%)
Erősen elméleti jellegű a képzés		65 (18%)
Minden tantárgyból csak „kóstolót” kapunk, nincs idő bővebben utánanézni a dolgoknak		42 (12%)
A vizsgákon nem mindig lehet tudni, hogy mi az elvárás		37 (10%)

4. tábla A tömegképzés nehézségei: a hallgatói perspektíva (folytatás)

Évfolyam	Megfogalmazott gyengeségek	Említések száma
264 fő III. évfolyam	Nehezen beszerezhető a szakirodalom	215 (81%)
	Nehéz a tanárokkal a kapcsolattartás	143 (54%)
	Nincs Budapesten UV-lehetőség	117 (44%)
	Nehézkes az információáramlás a budapesti tagozat és a tanszék között	113 (43%)
	Kevés a konzultációs óra	107 (41%)
	Drágák a tanulási segédletek	104 (39%)
	Inkább elméleti jellegű a képzés	96 (36%)
	Vázlatos a konzultáción a tananyag ismertetése	82 (31%)
	A vizsgákon nem mindig lehet tudni, hogymilyen az elvárás	62 (23%)
	Az értékelés nem mindenkinél következetes	51 (19%)
	Az értékelés erősen szubjektív	43 (16%)

Forrás: Mankó, 2002

alapképzésének bizonyos hiányterületeire reflektál (protokoll, rendezvény-szervezés, PR, térségfejlesztés, nonprofit menedzsment, stb).

Az is jól látható a fenti táblából: a diákok kb. harmada gondolja azt, hogy jó oktatói gárda tanítja őket, hogy a tanárok felkészültek, amely tovább csökken közel 25%-ra a harmad, azaz utolsó éves hallgatók körében. Náluk már jobban jelentkezik az a követelmény, hogy gyakorlati szakemberektől szeretnének tanulni, és a munkaerőpiacon szeretnék kamatoztatni újonnan szerzett tudásukat. A hallgatók a követelményeket sem tartják magasnak, kivéve a másodévesek 12%-a, a harmadéveseknek 23%-a említi meg ezt erősségként.

A 'tudáshoz' való hozzáférés nehézségei: a tömegképzés nehézségeit mindennél jobban foglalja össze a hallgatók értékelése a képzés gyengeségeiről. Szinte minden elsőéves rögtön a szakirodalom nehéz megszerzésével szembesül. Az elsőévesek 93%-a, a másodévesek 90%-a, valamint a harmadévesek 81%-a említi ezt a problémát. Ez jól mutatja, hogy a drasztikus és gyorsan bekövetkező hallgatói létszám-emelkedést nem tudta hasonló ütemben követni a tananyag-fejlesztés,

és tananyag kidolgozása, illetve ezek kiadása.

A tanárokkal való kapcsolattartás a másik gyakran emlegetett probléma. Az elsőévesek 48%-a, a másodévesek 30%-a, a harmadévesek 54%-a tartja nehéznek a tanárral való kapcsolattartást, 41%-a gondolja, hogy kevés a konzultációs óra. Mindezek azt is jelentik, hogy az oktatásnak meghatározó funkciója – a tudástranszfer, ismeretek megszerzése – a képzés során problémás: sem a szakirodalomhoz hozzáférés, sem a tanárok elérhetősége, sem a konzultációk száma nem elegendő.

Információkhoz való hozzáférés nehézségei. A tömegképzés adminisztratív infrastruktúrája egy másik, a hallgatók számára különösen fontos szempont. Az elsőévesek 65%-a, a másodévesek 72%-a, a harmadévesek 43%-a tartja nehézkesnek az információáramlást a hallgatók és a tanszék között.

A hallgatói jogok érvényesülése: a hallgatók egy része az értékelésben expliciten utal a vizsgáztatók szubjektívítésára, a számonkérés elvárásainak tisztázatlanságára, a tanárok következetlenségére. Ez az oktatás egy érzékeny pontja, de az világosan érzékelhető, hogy egy olyan helyzetben, amelyben a tanárok félévente 1500-

2000 jegyet adnak, a számonkérésre szánt idő és energia egy hallgatóra esve jelentősen csökken. A tanszéken nem mindig intézményesedett a felbontási rendszer.

Távoktatás kérdőjelei

Amint azt korábban láthattuk, a távoktatási képzés beindításának kimondottan az volt a célja, hogy tehermentesítse a levelező képzést, és a költségek jelentős csökkentésével a hallgatói számok folyamatosan magasán tarthatóak legyenek. Azonban a korábbi számokból az is világos, hogy a távoktatási képzéshez kapcsolt elvárások nem igazán teljesültek. Sőt, a távoktatási képzés gazdasági szempontból kifejezetten rossz: veszteséges szinte a kezdetektől. A képzési forma jövőbeli potenciálja miatt egyelőre a tanszék ezt a veszteséget elkönnyveli, kérdés azonban, hogy mi lesz a helye és a szerepe a távoktatásnak a tanszék életében. Stratégiai dilemmáinkat fokozza, hogy bár várhatóan a távoktatás iránti igény növekedni fog, ám az addigi beruházó költségek viszonylag magasak (könyvkiadás, tananyagfejlesztés), illetve az oktatói leterheltségek éppen a levelező képzés miatt jelentősek.

EU csatlakozás és a művelődésszervező szak jövője

Az európai uniós csatlakozás tükrében az egyik legmeghatározóbb rövidtávú kérdés az lesz, hogy a Közös Felsőoktatási tér, valamint az európai oktatási harmonizáció mennyiben és hogyan érinti a művelődésszervező szakot. A legutóbbi tanszéki értekezletek fűtött témája volt a szak lehetséges átnevezése, az erről való gondolkodás, illetve még ennél is alapvetőbb kérdéseket taglaló vita, amely a szak létjogosultságát vitatta. A tanszéknek aktív érdeke mind a művelődésszervező, mind a kommunikáció szak megtartása, folytonossága, ugyanakkor az ideai akkred-

itációk egyrészt jelentős ösztönzést, tudatosságot, jövőképet hívnak életre, másrészt egyidejűleg jelentős bizonytalansági tényezőt is jelentenek.

Pályázatok, projektek és kutatások kérdése: a forrás-diverzifikálás dilemmája

A tanszék jelenlegi bevételi forrását szinte kizárólag a hallgatói költségterítések, valamint az állami normatíva biztosítja. Más tanszékek esetében, amelyek a munkaerőpiacnak azon szegmensén dolgoznak, ahol egyéb bevételi források (pályázatok, projektek, kutatások, stb.) is lehetségesek, ezekkel élnek. A Művelődésszervező és Kommunikáció Tanszék azonban jelenlegi humán erőforrási kapacitásainak korlátai miatt ezek egyikével sem él. Kérdés, hogy amennyiben a nagy létszámú képzések ideje 'kifut' és a hallgatói létszám csökken, nem jelent-e kockázati tényezőt.

A kutatási kérdés többször is felmerül a tanszéki értekezletek témájaként.

„A tanszékvezető felhívja a figyelmet arra, hogy PhD-s emberekre van szüksége a tanszéknek... néhány dolgon változtatni kell, mert mindkét szakunk veszélybe kerülhet. Akik jelen pillanatban PhD-s képzésben vesznek részt, minél hamarabb be kellene fejezniük. Két év múlva lesz a nagy szakakkreditáció. Még egy minősített oktató kellene a tanszékvezető mellé ... le van írva a MAB jelentésben, hogy 2006 után tudományos fokozattal kell rendelkeznie a szakirány felelősnek

A tanszékvezető szót ejt a kutatócsoportokról is: Főiskolai szinten legalább két projekten kell egy tanszéknek dolgoznia a MAB értékelés szerint. Fontosnak tartja, hogy legyen 2-3 kutatócsoport, és kell, hogy produktum legyen. *Forrás: 2003. szeptember 1-jei tanszéki értekezlet*

„A tanszékvezető jelzi, hogy a következő tanszéki értekezleten plusz témát szeretne felvetni: jó lenne ha a tanszéken alakulnának kis kuta-

tócsoportok. Egyetemi szakon legalább három tudományos műhelynek kell lennie.”

„A tanszékvezető felhívja a kollégák figyelmét arra, hogy mindenki a saját érdekében nagyon gyorsan szerezze meg a PhD-t. Olyan változások előtt áll a felsőoktatás, hogy nincs idő arra, hogy a vállalt feladatokat szépen, kényelmesen végezzék el.” *Forrás: 2003. október 8-i tanszéki értekezlet*

Összefoglalva az érintett témákat megállapíthatjuk: a bevételek biztosítottasága nem igényli a kutatási és egyéb pályázati forrásokat és a készségek kialakítását. A nagy kérdés a szak számára az lesz, hogy ez a stratégia mennyire 'eszi fel' a jövőt, ugyanakkor egy vidéki főiskola számára a 'mennyiség-intenzív' stratégia talán logikusabb és kézenfekvőbb.

Mindezek fényében elmondható, hogy bizonyos választások kizsorítanak egyéb választásokat. Az erőforrások korlátozottsága választási kényszereket jelez. Ezek a választási kényszerek azonban nem explicitek, nem kimondottak, nem mindig felvállaltak. Érdekes például, hogy a *tanszék nem rendelkezik sem saját SWOT-elemzéssel* (leszámítva a DACUM műhely által összeállított táblát, ami egyrészt túl általános, másrészt nem fogalmazott meg fejlesztési irányokat), *sem saját, elfogadott stratégiával*. A hallgatók és a tanszék viszonylatában is a tömegképzésből adódóan van egyfajta *'kődös és hallgatólagos szerződéses viszony'*, amelynek lényege, hogy 'felvételi követelmények nincsenek, a belépés nem korlátozott, a diploma hozzáférhető keretek között megszervezett. Azonban az oktatás minősége, a tananyaghoz való hozzáférés, a tanárokkal tartott kapcsolat, a tanárok naprakészsége, a gyakorlati képzés – a tudáshoz, a kulcskompetenciákhoz, való hozzáférés – kompromisszumokat szenved'.

Összegzés: egy ködös szerződés körvonalai

A '90-es évek második felében a művelődésszervező szak drasztikusan bekövetkező, addig nem látott változásokon ment keresztül. A viszonylag kis tanszékéből néhány év alatt a felsőoktatási levelező tagozatos alapképzést nagyüzemi keretek között vállalt tanszékké vált. A hallgatói létszám 80-ról közel 2000-re növekedett, a külsős óraadók nagy száma mellett a belső oktatók leterheltsége is radikálisan megnőtt. A tanszék felévente több mind 70 tantárgyat hirdet meg és me-

67
K É K

nedzsel. Az egy oktatóra jutó hallgató közel egy a 200-hoz. Ez a hirtelen növekedés magával hozta a tömegképzés minden problémáját.

Két hipotézist és kérdésfelvetést próbáltam meg végigkövetni. Az első esetében talán egyértelműen bebizonyosodott, hogy igenis a tömegképzésnek nagyon komoly minőségi, szakma-identitási problémái, következményei, kompromisszumai vannak. A második kérdésfelvetés kapcsán a válasz nem egyértelmű. Nagyon nehéz a szervezeti tanulást megragadni. Kutatásom azonban felvet egy jelenséget.

Az egyik legmeghatározóbb jelenséget abban az általam *'kődös, hallgatólagos szerződéses viszonyban'* látom, amelynek sok összetevője van, és vonatkozik mind az oktató-hallgató, mind a belső tanszéki viszonyokra. Ennek a szerződésnek *erős piaci elemei* vannak: a hallgatók egy szolgáltatást vesznek meg, ezért költségterítésükért cserébe elvárhatnak egy kiszá-

mítható, formálisan, procedurálisan megfelelően működő alapképzést. Felvételi követelmények nincsenek, a diploma megszerzhető. Amint láttuk a hallgatói értékelésekből, a hallgatói szempontrendszer is főleg a könnyű hozzáférhetőséget, az elérhetőséget, a megszerzhetőséget tekinti elsődleges előnynek. Azt is láthattuk, hogy a szak nagyrészt kimondottan olyan hallgatói profillal rendelkezik, amely egyfajta *második esély iskolájához* hasonlítható: az életpályájuk szociális, személyes, vagy egyéb okaiból kifolyólag ezek a diákok nem a klasszikus felsőoktatási utat járják, hanem utólag ke-

68
K É K

rül iskolai pályájuk korrigálására. A nappali tagozat esetében is a művelődésszervezés gyakran ún. 'töltelék' szak.

Ez a kódos szerződéses viszony egy sor problémát vet fel az oktatás megváltozott funkciójának tekintetében is. A képzés kapcsolata a munkaerőpiaccal és az esélyteremtéssel annyiban van meg, hogy a hallgatók célja kifejezetten munkaerőpiaci pozíciójuk javítása, amit egy diploma megszerzésével valószínűleg el is érnek – habár semmiféle adat nincs arról, hogy a végzetek valóban jobb helyzetbe kerülnek-e. Kérdés azonban, hogy a képzés a készség és tudástranszfer tekintetében sikeres-e. A képzés tömeges jellege miatt szeminarizálás nincs, a tanár-hallgató kontaktus nagyon kevés, a felsőoktatás interperszonális, személyes jellege ebből a fajta képzésből hiányzik. A gyakorlatok megszervezése nagyon nehéz, és a hallgatók egy jelentős része expliciten utal arra, hogy a képzés nagyon elméleti.

Felnőttképzés

A könyvtár hiánya, a 'fénymásolatok kultúrája', a számonkérés nagyüzemi jellege, az oktatók nagy leterheltsége *nagyon megkérdőjelezi azt, hogy a képzés mennyire közvetít és mobilizál kulturális tőkét*. A tömegképzés a materiális logikájával kiváltja a szimbolikus gondolkodást és szempontrendszert.

A tanszéki viszonyrendszerben egyfelől a tömegképzés szükségszerűen megnöveli a vezető szerepét és hatalmát, másfelől az 'idő' és a 'figyelem' korlátozott rendelkezésére állásából következően, bizonyos szükségszerű döntések és választások születnek. Érdekes például, hogy a tanszéknek nincsen friss SWOT-elemzése, sem leírt stratégiája, nincsenek egyénre lebontott tudományos tervek, világos és reális elvárásrendszer az oktatói gárdával szemben. Nincs erőforráselemzés abból a szempontból sem, hogy az oktatók időleterhelése milyen egyéb tevékenységeket szorít ki (és mint tudjuk a nem-döntés is egy döntés). A minősítések megszerzésének szorítása is elsősorban külső elvárás nyomására (akkreditáció) kerül előtérbe. Azonban nincsen világos és kimondott stratégia arra sem, hogy a mennyiség és a minőség viszonya hogyan alakul. A minősítések megszerzése egyéni felelősség, és nem igazán szervezetileg komolyabban vagy konkrét formában támogatott tevékenység, pedig láttuk a tanuló szervezeteknél, hogy az egyéni és a kollektív tanulási folyamat szorosan összekapcsolódik, valamint hogy a szervezetnek nagyon aktív szerepe van az egyéni tanulás elősegítése, támogatása tekintetében.

Mindezek ellenére a szak az ország egyik legnagyobb hallgatószámmal dolgozó képzőintézménye, amely képes volt földrajzi hátránya ellenére, innovatív új szakirányokkal a válság elől előremenekülni, *dóglótt kutyából új csillagot, vagy legalábbis fejőstehén szakot létrehozni*, nem csak a művelődésszervező szak tekintetében, de az

újonnan beinduló kommunikáció szak tekintetében is.

Hidy Péter (2001:4) emlékére azonban ne feledjük szavait:

„Egy diskurzusnak az a dolga, hogy felmutassa, ami a mű és a befogadó között közvetítő tevékenységben tárgyasul, amiben a kultúráközvetítők nyomot hagynak, amiről felismerhető, hogy az ő kezük munkája. Akkor dolgozunk jól, ha tevékenységünk láthatatlan, hiszen nem mi vagyunk a fontosak, hanem a találkozás, amit létrehozunk, a ráismerés, a felfedezés pillanata, öröme, magátólértetődősége. De akkor mi marad belőlünk, akik a kisvilág és a nagyvilág határán állunk, s tol-mácsolunk innen oda, s onnan ide? Abban bízunk, hogy gesztusokat adó foglalkozást űzünk, s ha kőben, fában, zenében nem is maradunk meg, mosolyokban, jó érzésekben, derűs pillanatok emlékeiben, egymásra és a letezők nyomaira találásokban ott vagyunk.”

Bibliográfia

- A Magyar Felsőoktatás Modernizációját, az Európai Felsőoktatási Térséghez történő csatlakozását célzó felsőoktatás-fejlesztés koncepciója – Vitaanyag, Oktatási Minisztérium 2003.
- A népművelőképzés új útjai Szombathelyen. Társadalom–Információ–Művelődés. 1991/2.sz.
- A tanár szakhoz kapcsolt népművelőképzés új tanterve Szombathelyen. In: Fónai Mihály (szerk): „Népnevelőtől” a kulturális menedzserig. Nyíregyháza: BGYTF. 1991
- Bakacsi–Bokor–Császár–Gellei–Kovács–Takács: *Stratégiai emberi erőforrás menedzsment*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1999.
- Barakonyi Károly: *Bevezetés a stratégiai menedzsmentbe*. Pécs: JPTE FEEFI, 1999.
- Barakonyi Károly: *Bolognai folyamat és modernizáció*. Kézirat, 2002.
- Beke Pál: *Utószavak*. www.c3.hu/corvin/szin/szin81/bekeutoszavak%20.htm
- Charles Perrow: *Szervezetszociológia*. Budapest: Osiris, 2002.
- Cser Erika: *Élethosszig tartó tanulás. Magyar Felsőoktatás 2001/4.*

Felnőttképzés

- Dinya László: Változások menedzselése a felsőoktatásban, *Magyar Felsőoktatás* 1997/3.
- Dobák Miklós: *Szervezeti formák és vezetés*. Budapest: KJK-Kerszöv, 2000.
- Eszik Zoltán: „A papírgyártás korszerűsítése.” *Iskolakultúra* 2001/9.
- Európa kézikönyv az élethosszig tartó tanulásról. Sz. Tóth János (szerk.) Budapest: 2001.
- Fergus O'Sullivan: Learning Organisations-reengineering schools for life long learning, *School Leadership and Management*, Vol. 17, No. 2, 1997.
- Földiák András: Hályogkovácsok az Európai Unióban In: *Negyvenéves a közművelődési szakemberképzés Szombathelyen*. Válogatott tanulmányok.
- Galasi Péter: Könyvajánló Polónyi István-Timár János: Tudásgyár vagy papírgyár? *Közgazdasági Szemle*, XLVIII. évf., 2001. június.
- Gelencsér Katalin: A közművelődés életminőséget meghatározó értékeiről: www.mmhir.hu/org/csongrad/nye2002/eagelencserkatalin.htm
- Geoffrey Holland: Képzés Európában: a jövő. In: Heribert Hinzen-Koltai Dénes (szerk.) *A felnőttoktatás jövője - A jövő felnőttoktatása*. Budapest: JPTE FEEFI Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, 1997.
- Halmos Csaba: *Európai integráció - Foglalkoztatáspolitikai*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, 1999.
- Harangi László-Heribert Hinzen-Sz. Tóth János: *Nemzetközi nyilatkozatok és dokumentumok a felnőttoktatásról és az egész életen át tartó tanulásról*. Budapest: Német Népfőiskolai Szövetség, Nemzetközi Együttműködési Intézet, 1998.
- Hidy Péter: Művelődésszervezők szerepfelfogása és pályaképe Tudásmenedzsment, PTE FEEFI 2001. II. évfolyam 2. szám
- Horváth Margit: Tanár-diák viszony a Közművelődési Tanszéken In: Török Gábor (szerk.) *Negyvenéves a közművelődési szakemberképzés Szombathelyen*. Válogatott tanulmányok. Szombathely: 2002.
- James R. Johnson: Embracing change: a leadership model for the learning organisation, *International Journal of Training and Development* 1998, 2:2
- Javor István: *A szervezetszociológia gondolati rendszere*. ELTE 1993.
- Kiss Endre: *Tomegtudás és/vagy tudástömeg*, www.pointernet.pds.hu/ujcsagok/evilag/2002/07/evilag-04.html
- Kleisz Teréz (2002a): *Professziók, menedzsment, curriculumfejlesztés a pécsi egyetemen* www.mmhir.hu/org/csongrad/nye2002eakleiszterez.htm
- Kleisz Teréz (2002b): *Professziódiskurzus Tudásmenedzsment*, PTE FEEFI 2002. III. évfolyam 2. szám
- Koltai Dénes: Beköszöntő In: Keszler Gábor (szerk.): *A kultúra haszna*. Közművelődési oktatók, kutatók országos konferenciája. Pécs: JPTE, 1989.
- Koncz Erika: „A kultúra segítsen boldogulni” In: Török Gábor (szerk.) *Negyvenéves a közművelődési szakemberképzés Szombathelyen*. Válogatott tanulmányok. Szombathely: 2002.
- Kutszegi István: Közművelődés lehetőségei In: Török Gábor (szerk.) *Negyvenéves a közművelődési szakemberképzés Szombathelyen*. Válogatott tanulmányok. Szombathely: 2002.
- Lukó István: Információs és tanuló társadalom, *Magyar Felsőoktatás* 2000/3.
- Mankó Mária: 40 éves a művelődésszervező szakosok képzése Szombathelyen. In: Török Gábor (szerk.) *Negyvenéves a közművelődési szakemberképzés Szombathelyen*. Válogatott tanulmányok. Szombathely: 2002.
- Maróti Andor: Művelődésszervezés a tudásalapú társadalomban. In: Török Gábor (szerk.) *Negyvenéves a közművelődési szakemberképzés Szombathelyen*. Válogatott tanulmányok. Szombathely: 2002.
- Meleg Csilla: Felsőfokon tanulni, oktatni és gondolkodni, *Magyar Felsőoktatás* 1999/3.
- Memorandum az egész életen át tartó tanulásról. Európai Közösségek Bizottsága Brüsszel, 2000.
- OECD tanulmányok – Úton az élethosszig tartó tanulás felé Magyarországon. OECD, 2000.
- Peter Jarvis: Az egész életen át tartó tanulás szociológiai perspektívái. *Tudásmenedzsment* 2003. IV. évfolyam 1. szám
- Polónyi István: Az életen át tartó tanulás Magyarországon. *Magyar Felsőoktatás* 1998/3.
- Polónyi István-Timár János: *Tudásgyár vagy papírgyár*. Budapest: Új Mandátum, 2001.
- Rádló Katalin: *Rendelet a felsőfokú művelődésszervező képzésről* www.mmhir.hu/csongrad/nye2002earadlikatalin.htm
- Sári Mihály-Bordás István: Paradigmaváltás a közművelődésben In: *A művelődés hete – a tanulás ünnepe Magyarországon*. Pécs: 2002
- Schlett István: *A „felvilágosodott ész” esete a felsőoktatással*. ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet, Budapest, 2003. Kézirat.
- Sz. Tóth János: A művelődés kulcsa XXI. Századhoz. Közművelődés-felnőttoktatás a millennium kuszójában In: Heribert Hinzen-Koltai Dénes: *Felnőttoktatás az ezredfordulón*. Budapest: PTE FEEFI, 2000.
- Szabó Árpád-Szabó Balázs: A kulturális szakemberképzés tantervei a Berzsényi Daniel Főiskolán. In: Török Gábor (szerk.) *Negyvenéves a közművelődési szakemberképzés Szombathelyen*. Válogatott tanulmányok. Szombathely: 2002.
- Dr. Szabó Árpád: A közművelődési szakemberképzés a változó gazdasági, társadalmi viszonyok között. In: Keszler Gábor (szerk.): *A kultúra haszna*. Közművelődési oktatók, kutatók országos konferenciája. Pécs: JPTE, 1989.
- Szalay László: Így történt. 40 évvel ezelőtt kezdődött a népművelő-könyvtáros képzés In: Török Gábor (szerk.) *Negyvenéves a közművelődési szakemberképzés Szombathelyen*. Válogatott tanulmányok. Szombathely: 2002.
- Szövényi Zsolt: „Sajátos értelmiségi közszolgálat” In: Török Gábor (szerk.)

69
K É K

Negyvenéves a közművelődési szakemberképzés Szombathelyen. Válogatott tanulmányok. Szombathely: 2002.

T. Kiss Tamás: „szükséges tudás” változásai www.mmhir.hu/org/csongrad/nye2002eakissamas.htm

T. Kiss Tamás: *A népművelőtől a kulturális menedzserig*. Új, Mandátum, 2000.

Török Gábor: Ellentmondások közművelődésünkben a szakemberképzés felől közlélitve, *Borsodi Művelődés* 1986/4

Udvardi-Lakos Endre: Bolognai folyamat és modulrendszer, *Magyar Felsőoktatás* 2003/4–5–6

V. Pók Katalin: *Az oktatási rendszer atalkulása*. www.inco.hu/inco8/tudaster/cikk0h.htm

Vadász János: *Szakképzés és szakmai érdekek*. www.mmhir.hu/org/csongrad/nye2002eavadaszjanos.htm

Vitányi Iván: Nyitóreferátum In: Keszler Gábor (szerk.): *A kultúra haszna*. Közművelődési oktatók, kutatók országos konferenciája. Pécs: JPTE, 1989.

Vizvári Béla: A magyar felsőoktatás 1990 után. *Valóság* 2003/1 XLVI. évfolyam

Zsinka László: A magyar felsőoktatás az EU-csatlakozás folyamatában, különös tekintettel a társadalomtudományokra, *Világosság* 2003/1–2 XLIV. évfolyam.

A valóság filmjei

*Tanulmányok az antropológiai
filmről és filmkatalógus*
Szerkesztette: Füredi Zoltán –
Halmos Ádám
Palantír Film Alapítvány 2004

Alig két esztendeje, vagyis igen rövid ideje rendezték meg először a magyar antropológiai filmezés első nagyszabású filmszemléjét, a *Dialektus Fesztivál*

A. Gergely András

Idő és filmidő

vált. A magyar dokumentumfilmek és nagyjátékfilmek évi rendes filmszemléjétől elkülönülten, mintegy „klub-szerűen” szorult össze az Uránia mozi-ban az a szűk kör (a fesztiválszervező Domokos János, Komlósi Orsolya és Füredi Zoltán egyúttal filmesek és szemléletükben, vagy végzettségük szerint antropológusok is), amely mintegy kétszázötven benevezett alkotást, több mint félszáz versenyfilmet, s mintegy másfél tucat díjazott alkotást vonzott négy-öt napon át, viszonlag jelentősebb mozilátogató nézőközönséggel, majd pedig „utazó fesztivál” formájában még több vidéki városban tette ugyanezt. Idén repríz: ismét filmek százai (köztük az első fesztivál anyagai is láthatók), események sorozatai, nézők konszolidált tömegei. Napokon át dokumentumfilmek, néprajzi filmek, antropológiai filmek, féligrendezett képi történések, kutatói tanúságtételek, vizuális kalandok hullámzó tömege. Lehet tovagör-

dülni mellette, lehet rövid „kis színesben” reflektálni a napisajtóban, esti magazin-mellékletként a tévéműsorban... – de a reflexiók tompa vagy esemény-érzékeny szintjétől függetlenül itt kezdődőfélben van valami! Olyasvalami, ami közties műfaj, tán még hivatalos neve sincsen, de korszakos párbeszédnek indul a társadalomkutatók, néprajzosok, szociológusok és filmesek, gondolkodók és fényképezők, „fényirók” és „képvolvasók” között.

71
K É K

Média-eszközök és hagyománytartás, társadalomismeret és képnyelvi diskurzusok, tanúságtételek és megőrkítési folyamatok találkoznak ebben a hibrid műfajban. Határon túli diák-műhely és professzionális magyar néprajzi filmezés, kimunkált vizuális szaknyelv és formabontó életmód, képi drámaiság és önismereti faggató-dzás találkozik képeken, leképezési szándékokban, narratívákban, hangosbeszélésben, megrikató képsorokban, elszántan szikár leírásokban... Kezdődik és alakul, számon kér és elbeszél, visszahat és megőrökít számtalan film azokban az élethelyzetekben, amelyekben valaki, valahol, valakikről és valamiért úgy érzékelte, hogy nem magnóval, nem lúdtollal, nem grafittal vagy ecsettel, hanem épp kamerával lehet nyakon csípni az időt, a változást, az elmúlást és a születést. Ha volna „túlélő” (survival) természetű kép-mutogatás, mint oktató-nevelő-értelmező-inspiráló-mesemondó-varázsló

műfaj, akkor hát ez éppen az... Miközben rögzíti, megőrzi az időt, egyúttal föl is oldja az értelmezések más idejében és megváltozott terében...

Mintegy fél évszázada Magyarországon, de vagy egy teljes évszázada mássutt épp így indultak el „kamera-töltőtollal” azok az emberek, akik Nanoók az eszkimó életéről, a szovjet vasútépítésről, a fasizálódás útjára tévedő német nemzettudatról, az afrikai vizilóvadászokról, a kínai halászkörműről vagy a bali színházról akartak valamit elmondani. Ezt a filmfolyamot immár óceánra szélesedett formájában egyre nehezebb pusztán a térbeliség mentén

ténetben), és áttekintést kapunk a vizuális antropológia szemléleti előzményeiről (Boglár Lajostól), továbbá (Heltai Gyöngyi ismertetésében) az etnográfiai filmezés kortárs tendenciáiról is, Füredi Zoltán a filmelbeszélés és a narrált valóság viszonyáról értekezik, s mi tagadás, magam is beleokvetlenkedtem egy filmbeszéd-kiskalauzt...). Az elméleti igényességű áttekintés azonban nem merül ki a két évvel ezelőtti katalógus révén: a 2004-es fesztivál 173 beérkezett filmjét körvonalozó idejű filmkatalógusát hat jelentős elméleti írás „kíséri”, melyekből nemcsak a filmnéző, a fesztiválközönség, vagy a sajtó, hanem a képi kultúra területén bármely területen érdekelt szakember is pazar összképet kapja a vizuális antropológia műfajának.

Nincs itt kellő tér az írások áttekintő vagy elmélyültebb ismertetésére – ami nem is baj, ez most hirádságnak készül, nem egyetemi kurzusnak –, de annyit mindenképp el kell mondani, hogy vagy másfél-két évtizede készülnek ilyesfajta vizuális antropológiai elemzések, anélkül, hogy két-három avatott szakemberen kívül mások is ismerhetnék ezeket... Íme, ez is az *időről* szól! Filmek és filmhatások idejéről, megértés és visszahatás idejéről, fölfedezés és átvétel idejéről – a beérés idejéről! Közben szétmállott a hazai filmgyártás (és még durvábban elhanyagolt a dokumentumfilm-készítés, a néprajzi szakfilm és ismeretterjesztő oktatófilm-ipar), azalatt a képi közlésműfajok legkonzekvensebb sikkján, a narratív leírás és az alkotói hitelességű jelenlét-lenyomatok műfajában korszakos változások mentek végbe a világ nyugati és déli-keleti földrészein. Ezt a vizuális kultúrát, megfigyelő és megértő magatartást, résztvevő tanúságtételt, morálisan is elkötelezett kulturális örökség-konzerválást vállalja az a maroknyi ember, aki talán egymás közt sem mindig tudja egyeztetni, milyen műfaji kategóri-

ák, képnyelvi-kommunikációs konvenciók alapján lehet képes megérteni egymást... De teszi, amit úgy érez, tennie kell, máskülönben elfolyik a valóság, átértelmeződik a jelentés, eltűnik a hatás, leképezhetetlen marad a történekek tömege... S ez még nem is lenne baj, az antropológusok első és legdrágább terepkutatási élménye rendszerint az a kulturális sokk, amely nemcsak a „másság” felől érkezik, hanem a „megfoghatatlan idő” sodrának kiszolgáltatottságból is. Ezt a sodrást, tehát épp a változást találja, aki közelebb hajol bármely társadalmi terephez, aki meg akarja figyelni az állandóságban a változást, és a változás állandóságában a mégis megkövülő lenyomatokat. Jay Ruby, Colin Young, David MacDougall írásai ebben a katalógusban épp a megfigyelő film és az antropológus szerepét teszik árnyaltan bemutatathatóvá, az érzelmi reakciókat és a kommunikatív entitások számos változatát járják körül, szemiotikai és vizuális-verbális oktatási anyagként értékelik, önismereti és társadalomismereti forrásként aposztrofálják, nemzeti és kisközösségi beszédmódok kommercialis tartalmait magyarázzák. Időtlen filmidőben, múltó jelenben és másként olvasó jövőben taglalják a huszadik század második felének dokumentarizmusát a filmtechnika, a filmkészítők attitűdjei, a befogadók érzékenysége, a szereplők attrakciói szempontjából. Interjúk, hang-alámondásos mozik, zenésített történekek, hitelesség-látszatok, cinéma verité és manipulált híradás közötti hibrid készítmények különbségeit mutatják be, hangsúlyozva azt a drámai élményt, hogy midőn az antropológus épp az „objektivitás” szándékával filmezi a helyszínt és a szereplők problematikáit, közben nincs az a legkisebb képsor vagy fotó, amely ne tükrözné készítője szándékát, attitűdjeit, terepismeretét ugyanannyira, mint a megfigyelt személyek önképét... „Amikor meginterjúvolsz valakit, mindig azt fogja mondani, amiről azt akarja, hogy te tudj róla...” – ez volt a Jean-Luc Godard játékfilmjeiben is

72
K É K

átfogni, szukségképpen markolja hát meg épp az időt az, aki a sodró képsorok természetéről, az elbeszélésmódok rejtett árnyalatairól és nyelvtanáról, a kultúra rituális alakzatait megértő gesztussal tudomásul vevő konstrukciókról próbál beszélni. A Dialéktus Fesztivál első kiadványa már számos elméleti dolgozatot, filmantropológiai esszét, a törekvések, vizuális nyelvtanok, filmalakzatok sokszínűségét felmutató áttekintést kínált (amellett, hogy a bemutatott versenyfilmeket képpel és alkotói portréval, rövid ismertetéssel látta el, mint ez afféle „katalógusban” szokásos is, s még inkább tekintettel a Palantír Mozgóképek Alapítvány törekvésére, hogy e sajátos műfajból nemzetközi rangú kelet-európai gyűjteményt formál). A 2002-es katalógus anyagában Keszi-Kovács László, Jancsó Miklós, Tari János is megszólal (egy történeti visszaemlékezés ürügyén, mely a műfaj kezdeteit nyomozza felszáz éves magyar filmtör-

megjelenő filminterjú technika élmény-alapja. Am közben maga a társadalmi terep is változik: a televíziós műfajok keveredése (riport, szerkesztett szöveg, rekonstrukció, narratíva, beszámoló, portré, dokumentáció hibridizációja) nem segít, hanem épp rontott a néprajzi-történeti, antropológiai-szociológiai tényismeret közreadására vállalkozó kutatók és filmesek presztízsén, s mellesleg a bennszülöttek is megtanulták a „szinpadképes” megnyilatkozások formáit. Vagyis lehet „otthon” a kutató egy terepen, lehet szándéka a manipulálatlan közlés, ám a „terep hangja”, megnyilatkozása is már ahhoz alkalmazkodik, amilyen narratívát képzelt a kérdező-rendező háterszágába. *Interpretációk értelmezése* keletkeznek ilyenkor, s a néző (rossz esetben egészen más kultúra, teljesen fölkészületlen, és a képnyelven iskolázatlan befogadója) éppenséggel mindent félre fog érteni... – azaz: nem „félre”, nem is „el”érte majd, hanem csupán megformálja a saját újabb értelmezését minderről (témáról, szereplőről, dokumentumfilméről, filmzeneről), s ez így folytatódik a végestelen időben... (Én magam sem teszek most mást, mint e többszörös „fordítás”, „interpretáció” nyomán fordítom és interpretálok, miről is szól ez az időt rabságba kényszerítő és egyúttal szabadon is engedő műfaj, milyenek lenyomatai és az azokról készült nyomatok (filmképek, fotók, plakátok, könyvoldalak)...

A valóság filmjei tanulmánykötet és fesztiválkatalógus egy néprajzi és antropológiai szakfesztivál anyaga. Az ilyesfajta „aprónyomatványnak” vagy alkalmi-időszaki kiadványnak kicsi a becse egy közepes könyvtárban, még kisebb egy nagy szerkesztőségben, és szinte semmi az évente megjelenő több ezer könyv „műszámával” mérve. Ha azonban az időtállóságot teszteljük, valamint a hatást, amelyet a filmképi gondolkodásra tehet, illetve ha a vizuális oktatásban alkalmazható antropológiai szakanyagként kezeljük,

akkor korszakos kiadvány ez, melynek írásai javarészt kéziratban bujdoskoltak másfél évtizede. S ha úgy vesszük, hogy a jeles néprajzkutató Tánzos Vilmos a maga filmes felfogását és szakmai „teszt-eredményeit” ismerteti a magyarországi és erdélyi témaválasztások szempontjából, akkor – mint írja – nemcsak a pozitívista módon felfogott „néprajzi adat” tudományos értéke, „objektív”, „szemléltető” mivolta kerül más kontextusba, hanem a képkészítő által teremtett „filmi szituáció” is relativizálódik, „beavatkozásként” értelmeződik, elfoszlik „ünnepi” jellege a felvétel és feldolgozás során, s a legkorrektebb „szakfilmben” is ellentmondásba kerül az érvényes, az érdekes, a hiteles és a kivételes esemény, mely nem a készítő értékrendjét tükrözi csupán, hanem a kortársakét, a szakmáét, a „nagyérdeműét”, a „megrendelőt” is.

Mindez, így együtt, ebben a kusza rendezetlenségben, egymásra-rétegzettségben, nyugtalanító változatoságban nyeri el rangját (amire példát kínál a kötetben Ruszka Nóra interjúja is Lakatos Róberttel, az első Dialektus Fesztivált fődíjas filmjének rendezőjével az „érdekességről”, „egzotikumról”, erdélyországi témaválasztásról). A vizuális antropológia elméleti és „empirikus” – vagyis szimplán gyakorlati, hétköznapian filmkészítő – mivoltáról, e két funkció és értékrend filmértelmezési és társadalomismereti struktúrába helyezésétől kiolvasható értelmezések ezt a kötetet alighanem ki fogják emelni az alkalmi kiadványok sorából. A kiemelés és felértékelés azonban nemcsak értékangorok és praktikus használati módok (pl. „oktatási segédanyag” lesz, vagy „filmkészítők bibliája”, határon túli műhelyek forrásértékű szakirodalmi bázisa stb.) kérdése marad. Sőt, nemcsak korszakos kulturális éhség, rugalmasság, relativizáló hajlandóság, interpretációs merészség próbája lesz. Hanem

magáé az időé, az idő lenyomataié, a törékeny pillanatok megragadásának művészetéé is.

Bekés öregkort kívánunk a most két-éves Dialektus-nak, s azidő alatt még sok-sok (el-eltérő dialektusokban beszélő) filmnyelvi élményt, filmszakmai megmértetést, társadalmi próbatélt és választ, illetve felelős és nemes, mívesen kezelt és morálisan tiszta alkotásokat azoknak, akik készítik-nézik-elemzik-oktatják az antropológiai filmeket...! Talán nincs is méltóbb siker, mint az időnek, a hosszú időtartamú értékállóságnak dolgozni...

73
K É K

Egy vagabundus...

*Biczó Gábor szerk. Vagabundus.
Gulyás Gyula tiszteletére
Kulturális és Vizuális Antropológiai
Tanszék, Miskolc*

A latinok minősítő jelzőjét kapta címként az a kötet, melynek „hőse” olyan vándor, bátor és invenciózus idegen, aki határokon átlépve hódol az ismeretlen varázsának, keresi és bölcsen megleti a kérdéseket és válaszokat azokon az utakon, melyeken kóborol. A szerkesztői minősítő gesztus ezúttal a filmrendező és egyetemi oktató Gulyás Gyulának szól, annak a morc és megértő, indulatos és vidám, kíváncsi és konok „fenegyereknek”, aki testvérével, Jánossal együtt, majd másokkal (köztük egyetemi hallgatóival és később tanítványi körével) készíti dokumentumfilmjeit. A Gulyás-testvérek dokumentumfilm (vagy ahogy ők hívták egykoron: szociofilm, film-

szociográfiai) törekvése sok-sok filmkészítő által különbözőképpen értelmezett „valóságfilmzésre” elszánt, vég nélküli keresés. Keresése igazságnak és korlátoknak, lehetőségeknek és kényszereknek, bűnöknek és bocsánatoknak, súlyos személyiségeknek és hétköznapi hősöknek – egyszerre földhözragadt és poétikus, morális és politikus pálya során. Noha nem „politizálnak” a szó csökött hangosbeszélőinek módján, de hangszórónál hársányabban hangozzák filmjeik a társadalmi folyamatok kárvallottainak és hasznoslóinak históriát, a *múló idő lenyomatait*. Ezt az „ortodox” doku-

sokat. S ahol a filmművészet, a közléskultúra, a néprajztudomány, a történeti tudat, a szociológiai tényértelmezés és az antropológiai interpretáció találkozási pontján egyetlen Személyiség áll, ott különösen erős a veszélye a félrehallásoknak. Merthát miként is hallana az ember másként, mint „nosztalgizva 33 év után” (Dezső Gábor), mint „koszorút fonva szonettből” (Nyakas Szilárd), a „történelmi hűség” archeológiájáról szólva (Ilon Gábor), „fűtőrészve legelő fák” meséjével (Dallos Csaba), vagy épp a tettenért időt elfogult kegyetlenséggel rögzítő fotók sorozatával (Gulyás János) – mindeközben ott sűrűsödik ezeken a lapokon a történő történelem, a mindennapi sors, a lehetetlenségek lehető óceánja, melyet Gyula szélbárkán jár be a hatvanas évek eleje, kezdő amatőrfilmes kora óta...

Így tehát a félrehallások és elfogultságok mellett ott van a tudás, a kutatás, az értelmezés joga, melyet a művészettörténész, a fotós, a filmes, az egyetemi oktató halmozott rétegekbe az elmúlt közel felszáz évben. Ha ma erre a komplex kultúrakutatásra, vizuális leírásra, kritikai értelmezésre egyetlen műszót keresünk, szinte kínálja magát az *antropológia*, s e tudásterület széles rokonsági köréből is a kulturális antropológia, s közeli barátja, a vizuális antropológia. Ezekkel él együtt Gulyás Gyula, a társadalmi szerepek és nyugók, értékek és divatok, kódok és magatartások kutatója. Ahogyan Bálint Péter a film és folklór önéletírására érzékeny megfigyelőt, vagy Bán András az illusztráló helyett osztályozó, elbeszélő helyett értékelő fotográfia hívét, Borsos Balázs a penészeleki nyomorban filmre vett „szocializmus szegényét” is kipellengérezőt, Szekfű András a Ne sápadj! búcsúzó földművesében Breughel-i alakot felmutatót fogalmazza meg Gyula morális programjából. S ahogy rendezőasz-

szisztens vagy egyetemi hallgató, lelkipásztor vagy tanszékvezető, utód vagy kolléga, barát vagy intézetigazgató hozzá-hozzátesznek az ismeretek rendszerének és az interpretációk erkölcsi fenségének portréjához néhány tónust, már abból is kihallik-kiviláglik annak lehetősége, hogy az *időt*, a múlt és kétségbeesett, kegyetlen és mókás átalakulást nemigen van más, ami egészségesebben túlélheti, mint az *erkölcsi tisztasággal párosuló művészi alkotás*.

Egy üdvözlő- vagy emlék-kötet aligha tehet mást, mint emlékezik. Ha többre is képes, a tanulmányok és cikkek változó nyelven, fol- meg lehangoló tónusában textusok és kontextusok fogalmazódnak meg benne, akkor már több mint eleget tett a tudományos igénynek, amely a baráti kézfogáson túl a tudós közösséget egybetrombitálta. S ha köztük az ünnevelt, mint ismeretlen vagy nem eléggé ismerős földek felfedezője, megnevezhetetlen vagy néma sorsok mesélője, szótlannal élő vagy vádolóan kiszolgáltatott sorsok tanúja merészen kockáztatja, hogy jön, megy, filmre vesz, véleményét formál, „odahallgat” a sorsnak... – akkor maga teremti meg azt a kontextust, amelyben a Róla-Neki szóló közlések szövegmélnnyé válhatnak, s megoszthatják a maguk élményét azokkal, akik nincsenek épp a közelben...

Ahogy a szerkesztő, Biczó Gábor írja: „A ‘csavargó’ bölcsességének mércéje pedig az, hogy tapasztalatait mennyiben képes másokkal megosztani. A film nyelven és a mindennapokban folytatott beszélgetések egyaránt arról tanúskodnak, hogy *vagabundusunk* ezen elvárásoknak kiválóan megfelel: valamennyien nagyon sokat tanulunk tőle!” Tanultunk időt, kort, társas élményt, a lét elviselhetetlen árnyalhatatlanságát, s a mégis, fekete-fehérben is kontrasztos gazdagságot.

Jó, hogy a maguk idejében, s ráadás-képpen a miénkben is erre járnak kortárs vagabundusok...!

74
K É K

mentarista morált oly módon sikerült Gulyás Gyulának fönntartania, hogy mintegy oktathatóvá vált, értékelhető életmű-minősítés alapfogalmává lett, követhető mintává egyszersmind, melyre nem sokan csábulnak ténylegesen, de annál több repektussal ismerik el fennebbvalóságát.

A 60. születésnapra furmányos meglepetésként átadott tanulmánykötet 360 oldalas. Azok az egyetemi kollégái, filmes és személyes barátai, szakmai tisztelői, akik tanulmányaikkal köszöntik e vaskos opuszban, az itt körvonalazottaknál sokkalta árnyaltabb minőségben mutatják föl a hatást, a példa rangját, a követhető út nehézségeit. De a tisztelgő kötetek elemi módon „kiscsoportos érdekköre”, vagyis a barát-kolléga-tanítvány környezet elfogultsága nemegyszer bőkokat és pacsikat, férfias kézfogásokat és elfogult öleléseket rejt csupán, nem pedig mives gondolatokat, érlelt hatá-

Szerzőink

A. Gergely András (Budapest, 1952), politológus, kulturális antropológus, az MTA Politikai Tudományok Intézetének tudományos főmunkatársa, az Etnoregionális Kutatóközpont tudományos igazgatója, az ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszékének oktatója, lapunk egyik társszerkesztője.

Diósi Pál (Budapest, 1942), szociológus. A DIÓDATA Szociológiai Kutató és Tanácsadó Iroda tulajdonosa, közművelődési és ifjúsági témában számos publikációja jelent meg.

Fehérvári Marcell (1978), művelődési menedzser, diplomamunkája is városantropológiai témában készült.

Komjáthy Zsuzsa (1970, Budapest), kulturális antropológus, az ELTE Társadalomtudományi Kar PhD-hallgatója, az Artemisszió Alapítvány titkára. Kutatási területei a kultúraértelmezések, kultuszok, kisebbségek és menekültek kapcsolatai, valamint amerikanisztikai témakörök

Lendvai Katalin (Szombathely, 1978), 2000-ben szülőhelyén, a Berzsenyi Dániel Főiskolán végzett történelem szakos tanárként és művelődésszervező- andragógusként. 2004-ben a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetében szerzett művelődésszervező egyetemi diplomát. 2004-ig a Berzsenyi Dániel Főiskola Művelődéstudományi- és Kommunikáció Tanszékén dolgozott. Jelenlegi munkahelye a Zsigmond Király Főiskola Kommunikáció- és Művelődéstudományi Intézete.

Szántó Diana (Budapest, 1963), kulturális antropológus, a Sorbonne Nanterre-i egyetemének doktorandusza, a francia-magyar interkulturális Artemisszió Alapítvány elnöke. Interkulturális kölcsönhatások természetéről folytat kutatásokat, fo-szervezoje és kutatója a Néprajzi Múzeumban jelenleg is látható "Városképek" kiállításnak. Publikációi a városi társadalmi csoportok kulturális identitás-átéléséről jelentek meg.

Szebeni Katalin (1973, Budapest), az ELTE kulturális antropológus hallgatója, a lapunkban ismertetett terézvárosi kutatás egyik témafelelőse.

A MAGYAR SZABADIDO TÁRSASÁG (18056855-1-43, akkreditációs lajstromszám: 0558) megköszöni támogatóinak, hogy a 2003. évi személyi jövedelemadójuk 1%-ával (40.911,- Ft) segítették szakmai munkánkat. A befolyt összeget a **Kultúra és Közösség** korrektúrázására fordítottuk.

A Társaság elnöke és Intéző Bizottsága

ISSN 0133-2597

9 770133 259002